

HERMÉSZ KÖNYVEK

Győrffy György

ANONYMUS

Rejtély

avagy történeti forrás?

Akadémiai Kiadó, Budapest

ANONYMUS

Rejtély
avagy történeti forrás?

Hermész Könyvek

Készül az Akadémiai Kiadó
Társadalomtudományi Szerkesztőségének műhelyében

A sorozatot szerkeszti

E. Bártfai László

Györffy György

ANONYMUS

Rejtély
avagy történeti forrás?

Válogatott tanulmányok

Akadémiai Kiadó · Budapest 1988

ISBN 963 05 4868 2

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988 · Györffy György

Printed in Hungary

Tartalom

Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? (Bevezetés)	7
Anonymus <i>Gesta Hungarorum</i> ának kora és hitelessége	28
Anonymus társadalmi szemlélete	53
Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus <i>Gesta Hungarorum</i> ában	67
Vezérnévsor	101
Anonymus hitele Budapest történetének tükrében	114

Anonymus

Rejtély

avagy történeti forrás?

(Bevezetés)

Magyar Anonymusunk történetet írt, de *Gesta Hungarorum*ának 250 év előtti felfedezése óta története van már Anonymus kutatásának is.

Az Anonymus-kutatás történetét már 1898-ban összefoglalta Sebestyén Gyula, középkori mondáink jeles kutatója, *Ki volt Anonymus?* c. könyve első részében. Sebestyén Gyula III. Béla jegyzőjében, a Párizsban tanult Adorján mesterben, a későbbi erdélyi püspökben vélte felismerni Anonymust. Noha eredményét a magyar történetkutatás nem fogadta el, munkájában összegezte a fő bizonyítékokat, amelyek amellett szólnak, hogy Anonymus egykori uralkodója, a „néhai jó emlékű, dicsőséges Béla király”, aki mellett mint jegyző működött, nem lehetett más, mint III. Béla.

Sebestyén munkájának megjelenése óta számos szakember és dilettáns foglalkozott az Anonymus-kérdéssel, úgyhogy időszerű is lett a kérdés történetének újbóli összegezése. Erre Csapodi Csaba, XV—XVI. századi irodalmunk és könyvtörténetünk jeles bűvára vállalkozott 1978-ban *Az Anonymus-kérdés története* c. könyvében. Munkájának egyik erénye, hogy nem lépett újabb jelölttel elő, másik, hogy részletesen ismerteti a vitákat, sajnos az utóbbiból fakadnak gyengéi is. Bevezetőjében elárulja, hogy néhai piarista gimnáziumi tanára, Balanyi György keltette fel érdeklődését a téma iránt, s maga is beismeri, hogy nem szakterülete az a kor, amelyben Anonymus működött.* Az eltérő vélemények láttán Csapodi

* Csapodi az érvek és ellenérvek szembeállításakor olykor a téves nézetet is komolyan veszi, ami az ő esetében megbocsátható, de ez

lényegében arra az eredményre jut, hogy a kérdésben a kutatás ma is helyben topog. Úgy tűnik, ez a benyomása más jeles irodalomtörténészeknek, nyelvészeknek és idegen szakterületek művelőinek, akik kirándulnak az „Anonymus-rejtély” megoldására, és ez engedi meg számukra, hogy még napjainkban is II. vagy IV. Béla mellé tegyék le a garast.

lelkiismeretes, hozzáértő lektor segítségével elkerülhető lett volna. Van eset, amikor a hamis ellenérv értéktelenségét nem lett volna szabad szó nélkül hagyni. Már Mátyás Flórián felfigyelt arra, hogy Erdélynek az Anonymus által is használt *terra Ultrasilvana* nevét 1200 tájától kezdve felváltja a *terra Transsilvana* elnevezés, ami 1200 előtt működő jegyző mellett bizonyít. Csapodi (51. l.) így idézi Marczali Henrik ellenérvét: „Mátyás Flórián cáfolatként [helyesen: »cáfolataként« — Gy. Gy.] felhossa, hogy a kézirat nem készülhetett a XIII. század elején. Az »Ultrasilvania — Transsilvania« névpár nem bizonyíték IV. Béla kora ellen, mert a »Transsilvania« kifejezés már a XII. században is előfordul, viszont még egy 1290-i oklevélben és a torockói vendégeknek 1291-ben III. Endre részéről adott szabadságlevelében is »Ultrasilvania« olvasható.” Az egyébként nagy történetírónak számító Marczali ezúttal hamisan érvelt Mátyással szemben (Századok, 1879. 174). Az még megbocsátható, hogy nem tudta, hogy a XV. század közepe előtt a *Transsilvania* országnév eredeti oklevélben nem fordul elő, csak *terra* vagy *pars Transilvana* (vö. Györffy, Századok, 1983. 1113), de az *Ultrasilvania* forma soha nem volt használatos, és Marczali erre vonatkozó adata (1290: Theiner i. m.) kitalálás! Ilyen oklevél és névforma sem a megadott helyen, sem másutt nem ismeretes! A III. Endre nevében írt 1291. évi kiváltságlevelében a torockóiak számára ugyan *in partibus Ultrasilvanis* előfordul (F. Zimmermann — C. Werner: *Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1892. 183), ez az oklevél azonban XVIII. századi koholmány (legutóbb: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976. 74. skk.). Függetlenül attól, hogy Marczali más évbeli jelzete sem stimmel, megállapítható, hogy ellenérvei alap nélkül valók. Marczali illetén érvei elég hatásosak voltak, hogy olvasóit száz év után is megtévezzék; éppen ezért idekiváncozik az Árpád-kor legnagyobb kutatójának, Pauler Gyulának a nézete is Mátyás Flórián fenti eredményéről: „az ő nevéhez fűződik annak a sokat vitatott, régi történetünk szempontjából oly fontos kérdésnek megoldása: melyik Béla királynak volt jegyzője Anonymus? mert azt eldöntötte úgy, hogy most már — lehet mondani — még csak azok állítanak, nem minden féltékenység nélkül, mást mint ő, akik még nem tudják magukat rászáni, hogy

Valójában a magyar középkorkutatás nem itt tart, és egyoldalú vélemények ellenére van fejlődés, előrelépés a kérdésben, noha ez gyakran csak olyan szakcikkekben nyilatkozik meg, melyeknek nem is Anonymus a fő témája, hanem korának valamilyen vonatkozása. Az Árpád-kori társadalom- és politikai történet komoly és elismert művelői számára már nem rejtély, hogy Anonymus melyik Béla király jegyzője volt. A szöveg minden vonatkozása annyira kapcsolódik a XII—XIII. század fordulójának Magyarországhoz, sőt Kelet-Közép-Európa adott politikai viszonyaihoz, hogy 50 évvel korábbra vagy későbbre helyezése nem tekinthető reálisnak. Ahogy egy történeti-irodalmi művet, amely a Horthy-korszakban készült, komoly szakértő nem helyezhet a kiegyezés előtti korba vagy napjainkra, úgy Anonymus datálása

régibb tévedéseikről a »*mea culpa*«-t nyíltan elmondják” (Századok, 1895. 354).

Van olyan eset, amikor Csapodi a jobbra II. Béla mellett állást foglaló Csóka Lajos jeles pannonhalmi tanár olyan érvének tulajdonít túlzott jelentőséget és recitálja négy oldalon át, amely csak a mai nyelvérzékre és logikára támaszkodik, de nélkülözi a középkori példákat és a filológiai alátámasztást. Csóka és az ő nyomán Csapodi Anonymus bemutatkozó sorából: *P. dictus magister ac quondam ... notarius* azon az alapon következtet arra, hogy Anonymus [pannonhalmi] iskolamester volt, mert a *magister* és a *notarius* között ott áll az *ac* kötőszó. A XIII. századi méltóságnévsorokban egyazon személy több tisztsége közé általában kiteszik a kötőszót, de olykor el is hagyják, mint pl. 1271: *Matheo voyvoda Transilvano et comite de Zonnuk*, 1273: *Nicolao woywoda Transilvano, comite de Zonuch*, majd 1274: *Nicolao voyuoda Transilvano et comite de Zounuk*, 1275: *Matheo woywoda Transilvano, comite de Zonuk* (J. Tkalčić: *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis. Zagrabiae*, 1873. 159, 169, 172, 175). De vajon milyen „mester” volt az az egyházat szolgáló Marcell, akit egy 1296. évi szövegben *magistro Marcello et comite ... episcopi Agriensis*nek írnak, hogy címe ugyanott alább *magistro Marcello maiore comiti ... episcopi Agriensis* legyen (1369-i átiratban: Egri kápt. magán lt. 17. 1. 1. 4). Írhattak volna *et* helyett *ac*-ot is; ez nem változtat azon, hogy a címek közötti kötőszó kitételeből vagy elhagyásából középkori szövegek esetében messzemenő következtetést levonni nem szabad. Maga Anonymus itt elegáns stílusra törekedve használt *ac*-ot *et* helyett, mint többször, amikor az előző szótagban *e* magánhangzó áll.

tekintetében a kort behatóan ismerő történészek sem ingadoznak. Vannak fogalmak, szavak és nevek, amelyek értelmüket félszáz év alatt megváltoztatták, s ezek összessége úgy datálja a kort, mint egy Tompa Mihály- vagy Jékely Zoltán-vers a magáét.

Mielőtt megvizsgálám, hogy mi lehet az indítéka az „Anonymus-rejtély” keresésének, legyen szabad nekem is visszatekintennem arra, hogy miként ismerkedtem meg Anonymusszal. Előrebocsátom, hogy sok más Anonymus-búvárral ellentétben számomra Anonymus nem „rejtélyt” jelentett, hanem vitatott értékű történeti forrást, s az igazi kutatnivalót nem személyében, hanem forrásértékében látom.

Elemi ismereteim és első benyomásaim Anonymusról két forrásból fakadnak. A gimnáziumban tanultuk, hogy Anonymus, Béla király névtelen jegyzője megírta a magyarok legrégebb történetét; elbeszélte a magyarok eredetét, felsorolta a hét vezér nevét — Álmos, Előd, Kond, Ond, Tas, Huba, Töhötöm —, ismertette az általuk kötött vérszerződést, a honfoglalást és a Pusztaszeren tartott első országgyűlést. A „Kozma-Kőrösi” iskolai történelmi atlaszban még egy térképet is láthattunk a honfoglalás előtti Magyarországról, ahogy azt Anonymus leírta.

Szinte ugyanilyen erősen hatott rám Ligeti Miklós Anonymuszobra, mely nagy fák árnyékában ma is áll a Városligetben — Vajdahunyad vára mögött, a jáki kápolna másolata mellett. Az arcát csuklyája mögé rejtő barát szobra, kezében írószerszámmal, mesterien eleveníti meg a rejtélyes krónikaíró alakját, legalábbis úgy, ahogy az a köztudatban él.

Az iskolai tananyag és a szobor nyújtotta benyomás nem ébresztett bennem kételyeket mindaz iránt, amit sugallt. Évtizedeknek kellett eltelnie, amíg fokozatosan rájöttem, hogy Anonymus története ugyanolyan kevéssé hiteles, mint a csuhás barát képe.

Anonymus iránti érdeklődésemet Pais Dezső *Magyar Anonymusa* (1926) keltette fel. Apám kapta és csinosan bekötötte ezt a kis könyvet. Ez a dedikáció áll benne: „Györffy Pistának, meleg barátsággal, köszönettel a Dél-Biharból, a Fekete-Körösből stb. tanultakért. 1927. nov. 9. Pais Dezső.” Apám ebben a kötetben, amelyet szívesen olvasgatott, ceruzával megjelölte a néprajzi vonatkozású adatokat, főként azokat, amelyek az építkezésre és viseletre vonatkoznak. Engem legjobban a kötet végéhez csatolt

térkép kötött le, mely a Kárpát-medencét, a XII. századi Magyarországot ábrázolja, s mely az Anonymus említette helyeken kívül feltünteti a honfoglaló hadjáratok útvonalát.

Régóta tudott, hogy Anonymus *Gestája* nagy vonalakban ismerteti a kora Árpád-kor Magyarországának földrajzát. A honfoglalás ütemeit és a honfoglaló vezérek útvonalait Anonymus olyan kitűnő stratégiai érzékkel rajzolta meg, hogy nem egy hadtörténész arra az álláspontra helyezkedett, hogy a honfoglalás elbeszél leírása hiteles kell legyen, mert Magyarország meghódítása Verecke felől másképp nem is történhetett.

Anonymus latin szövegével és az Anonymus-kérdés leglényesebb irodalmával az egyetemen Domanovszky Sándor ismertetett meg. Elsőéves koromban szemináriumon olvastuk Anonymus *Gestáját*, és a szöveg fordítása közben Domanovszky Sándor — a magyar krónikák egyik legkiválóbb kutatója — szakszerű magyarázatokat fűzött a kritikus pontokhoz.

Anonymus művének jobb megismerése közvetve hozzájárult további érdeklődésemhez. 1935-ben jelent meg Németh Gyulának a székelyek eredetéről írt tanulmánya. Németh Gyula a kabaroktól eredeztette a székelyeket, mert a hét magyar törzshöz csatlakozott kabarok feladatköre hasonlít legjobban a honfoglaló magyarokhoz csatlakozott székelyekéhez. Németh Anonymusnak és a krónikának azt az állítását, hogy a székelység „Attila népe” volt, úgy értelmezte, hogy a honfoglaló magyarok már itt találták őket, s első foglалók annyiban, hogy Árpád bejövetelét, mint előhad, akár rövid idővel is megelőzték, s itt újból csatlakoztak a magyarokhoz. A *székely* nevet Thury József nyomán Németh egy török szótárból ismert *sikil* (ejtsd: szikil) szóból eredeztette, s ennek a ’tisza (származású), herceg’ szónak az alapján a népnevet úgy értelmezte, hogy ’herceg törzse’.

Németh elgondolásához kapcsolódva foglalkozott Mályusz Elemér a kabar-kérdéssel, s a témát másodéves koromban Mályusz szemináriumán dolgoztuk fel. Mályusz, mint utóbb a Melichemlékkönyvben (1942) kiadott cikkében kifejtette, a kabar eredeztetést nem fogadta el; szerinte a székelységet Árpád szervezte meg különféle néprészekből, ugyanazon összetevőkből, mint a honfoglaló magyarság. A „herceg törzse” magyarázatot elfogadta, mert egybevág Anonymus elbeszélésével, aki Árpád fiának és trón-

örökösének adta Ménmarót bihari országát, ahol „kozár nép” lakott. Mályusz szerint e kozárok a kelet-európai kazárok ellen fellázadt és az etelközi magyarokhoz csatlakozott kabarok egyik felével azonosak, míg a kabarok másik fele Anonymus kunjaiban keresendő; ezek Anonymus szerint Kijev környékén csatlakoztak a honfoglaló magyarokhoz. Ezek szerint Ménmarót tiszántúli dukátusából, mely Ménmarót leányával Zolta trónörökös kezére jutott, alakult a krónikáinkban emlegetett bihari dukátus, ahol Anonymus és Árpád-kori oklevelek székely lakosságról is tanúskodnak.

Noha az egyetlen török szótárban előforduló *sikil* szóról utóbb kiderült, hogy elírás, helyesen: *silik*, és így a sokak által fejtegetett *székely* név újabb etimológiája sem áll meg, a trónörökös herceg uralma egy hódolt nép vagy egy kisebb ország rész felett egyetemes történeti jelenség, mely Keleten és Nyugaton egyaránt megtalálható, s a magyar régiségben inkább hiánya volna különös és magyarázatra szoruló, semmint megléte.

Németh Gyula és Mályusz Elemér eredményei továbbgondolkodásra indítottak a magyarság keleti elemeinek kérdésében. Ha elfogadjuk azt, hogy Ménmarót kazárjain kazárokat, illetve a magyarokhoz csatlakozott kazár-kabarokat kell érteni, s ezek lakterülete a Körösök síksága volt, ahol Anonymus a székelyeket is szerepelteti, akkor kérdéses, hogy azonosíthatók-e a kabarokkal Anonymus kunjai, akik szerinte a honfoglalást megelőzően Kijevnél csatlakoztak a magyarokhoz, és vezérek Magyarország más vidékein szálltak meg. Mivel a honfoglalást közvetlenül megelőzően a magyarok csak egy török néppel, a besenyőkkel harcoltak, felmerült bennem a kérdés, hogy vajon Anonymus kunjai nem csatlakozott besenyők voltak-e. Ezt az elgondolást három tényező látszott alátámasztani. Egyrészt azokon a helyeken, ahol Anonymus kun vezéreket letelepít, így pl. Borsodban, Hevesben és a Sár-vidéken, az Árpád-korban több helyen besenyő lakosság mutatható ki. Másrészt a magyar krónikák XI—XII. századi részében a besenyők és úzok egyaránt szerepelnek „kun” néven. Harmadrészt az egyik akkortájt publikált X. századi arab geográfia, a *Hudūd al-Ālam* szerint kazár-besenyők is laktak a Kaukázus feletti térségben.

E feltevés behatóbb megvizsgálására összegyűjtöttem a szóban forgó népekre vonatkozó történeti adatokat; ezek jó részét tettem közzé 1939-ben, *Besenyők és magyarok* c. doktori disszertációm-ban. E behatóbb vizsgálatok nyomán korábbi, logikusnak tűnő feltevésemet feladtam. Az adatok összegyűjtése és kritikus elemzése ugyanis világossá tette előttem egyrészt, hogy településtörténeti kérdésekben a teljes forrásanyag összegyűjtése nélkül nem tanácsos állást foglalni, másrészt, hogy a krónikák elbeszéléseit a honfoglalás korára nézve nem szabad szó szerint venni.

Ami a magyarországi besenyő telepeket illeti, ezek a középkori Magyarország területén szétszórta mindenütt megtalálhatók, tehát egyes adatok nem alkalmasak valamely vidék lakosságának besenyő eredeztetésére. Ami az elbeszélő forrásokat illeti, éles különbséget kell tenni hitelesség tekintetében az egykorúlag feljegyzett szövegek és a későbbi kompilációk között. Áll ez a keleti, mohamedán forrásokra ugyanúgy, mint a nyugati, latin vagy görög forrásokra. A perzsa *Hudūd al-Ālam* hiteles geográfiai művekből készült, zavaros kompiláció, melyből a X. századi Kelet földrajzát és néprajzát pontosan megrajzolni nem lehet, s így még a benne előforduló nevek is csak kétségesen értékelhetők.

A hazai krónikairodalom terén — korábbi ismereteimhez képest — Anonymus történeti forrásértékének a megismerése okozta felfogásomban a legnagyobb változást.

Anonymus 300 évvel a honfoglalás után élt, s nem állott rendelkezésére egykorú hiteles forrás a honfoglalás történetére nézve, csupán egy mondat Regino évkönyvéből, de Anonymus ezt is félreértette. A régebbi *Gesta Ungarorum* 200 évvel a magyar honfoglalás után feljegyezte a honfoglalás fő mozzanatait a még élő néphagyomány alapján, noha mitikus elemekkel átszőve, és kiforgatott formában. Elbeszélte a magyarok kiűzését Szkítiából a besenyők — nála „sasok” — által, az Erdélybe való menekülést és Álmos megölését, valamint a nomád szerződésalkötés elemeit magában rejtő fehér ló mondát, összekötve Szvatopluk halálával. Anonymus azonban mindennek nem adott hitelt. Fő forrásai a királyi udvarban forgolódo és honfoglaló vezéreket őseikül valló főurak hagyományai voltak. Ezekből kiindulva Anonymus a főurak XII. századi nemzetségi birtokait úgy tüntette fel mint Árpád adományait ősapáiknak, mindamellett a főúri hagyomá-

nyok számos esetben megőrizték az egyes vidékeken megszállt X. századi törzsfők és nemzetségfők nevét is. Amidőn Anonymus összeállította a hét vezér névsorát, nem valamilyen egykorú listára támaszkodott, hanem a nemzetségi hagyományokat kombinálta a régi *Gesta* vezérnévsorával, holott ez utóbbi sem hiteles, mert írója 200 évvel a honfoglalás után állította össze, a történeti mondák vezéralakjait sorba állítva.

Még kevesebb a forrásértéke az Anonymus által említett honfoglalás kori népeknek. Anonymus ugyanis nem rendelkezett egyértelmű forrással arra nézve, hogy milyen népek laktak a IX. században a Kárpát-medencében. Így pl. az avarokról s az őket legyőző Nagy Károly frankjairól semmit sem tudott, viszont Magyarország területére helyezett olyan népeket, amelyek a XII. században a szomszéd országokban éltek. Ezt tudva, Anonymus kunjai történetileg több módon is értékelhetők, hiszen Anonymus „kun”-nak (*Cumanus*) mondott általában minden keleti nomád népet, kabarok mellett besenyőket és komán-kunokat is.

A székely- és kabar-kérdésnél is fontosabb a hét magyar törzs megtelepedésének módja, ami krónikáinkban a hét vezér szálláshelyének megválasztásában jelentkezik. *Krónikáink és a magyar őstörténet* c. könyvemben (1948) vizsgáltam, hogy miként jöttek létre a vezérnévsorok, és mi áll annak a háttérben, hogy Anonymus felvett egy „ős”-t a honfoglaló hét magyar vagy hét kun vezér névsorába.

Anonymus népeivel és vezéreivel a két háború között főleg neves nyelvészeink, Melich János, Németh Gyula és Pais Dezső foglalkoztak, és számos nevet időtállóan meg is fejtettek, de történeti következtetéseiket, már mint fiatal történész, kétkedő csodálkozással olvastam. Kiváló nyelvészeink ugyanis azon az állásponton voltak, hogy ha a krónikákban írt nevek a kívánt nyelvből megfejtethők, akkor az hitelesíti a krónikairó elbeszélését is. Így ítélte Melich János az Anonymus által elbeszélteket igaznak, így Németh Gyula az anonymusi kun vezérek névsorát hitelesnek, és végül így Pais Dezső a honfoglaló vezérek országfoglaló hadjáratainak számos elemét hitelt érdemlőnek. Jellemzi ezt *Ősbő. Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez* c. cikke (Magyar Nyelv, 1928). Pais helyes megfigyeléséből — hogy Anonymus ott szerepelteti a vezéret, ahol a nevükből képzett helynevek találhatók —

nem csupán arra következtetett, hogy a „szerves tulajdonnév-csomók”-ban mutatkozó helynevek visszavezethetők a X. századba, hanem a hasonló vagy rokon jelentésű nevek viselőit azonosította, és ezáltal Anonymus hőseinek bizonytalan kronológiáját még bizonytalanabbá tette.

Magunk is észleltük, hogy Anonymus azon elbeszélése, hogy Ösbő és Óse vezérek Veszprémet elfoglalták, kapcsolatban áll azzal, hogy Veszprém előterében ott feküdt Ős falu (utóbb Öskü vár) és Óse püspöki udvarhely, de hogy Ösbő és Óse hadjáratának története és Paisnak számos, e nevekhez fűzött kombinációja ebből valószínűsíthető lenne, abban kételkedtünk, és ez is hozzájárult, hogy Anonymus munkamódszerét *Krónikáink és a magyar őstörténet* c. könyvünkben vizsgálat alá vessük.

A magyar krónikák kutatója 1938 után kedvező helyzetbe került, mert megjelent Szentpétery Imre szerkesztésében Árpád-kori elbeszélő forrásaink kritikai kiadása (*Scriptores rerum Hungaricarum*. I—II.). Sajnos, ebben Anonymus kiadása mostoha sorsra jutott, mert a kiadásra vállalkozó kiváló történész, Jakubovich Emil, a Széchényi Könyvtár igazgatója 1935-ben meghalt, és a szöveg alig megkezdett kritikai gondozását Pais Dezső kapta feladatul, aki — talán barátja iránt érzett kegyeletből — Jakubovich szövegén nem változtatott, csak annyit tett, hogy saját, javarészt nyelvészeti jegyzeteit, melyek a *Magyar Anonymus* függelékeként jelentek meg, kibővítve, a szöveg alatt, lábjegyzetben latinul leköszölte. Így pl. nem lett feltüntetve a szövegkiadásban az a hosszú, szó szerinti átvétel, melyet Anonymus a szittyák múltjáról az *Exordia Scythicá*ból sajátos változtatásokkal átvett, viszont olyan bő, egyéni jegyzeteléssel gyarapodott a kiadás, mely a *Scriptores*ben kiadott krónikák és legendák alatt másutt nem található, és a nemzetközi szövegkiadási gyakorlatnak nem felel meg. Magának Jakubovichnak a forráshoz írt bevezetése, melyben 1925-ben kiadott, jeles Anonymus-tanulmányát summázza, szintén elavult már, s alighanem ő maga is meghaladta. Kivált 1937 után vált ez nyilvánvalóvá, mikor Szilágyi Loránd a Századokban kiadta az *Anonymus-kérdés revíziója* c. tanulmányát, melyben a korabeli oklevelek szóhasználatával és egyéb korjelölő sajátságokkal is kétségtelenné tette, hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt. Szilágyi a *Gesta* szerzőjét az 1200 körül fungáló Péter esztergomi préposttal

azonosította, s a kiváló cikk hatására ezt számosan elfogadtuk. A *Scriptores* szerkesztője, Szentpétery Imre utólag Szilágyinak lehetővé tette, hogy a II. kötet függelékéként eredményeit latinul is összefoglalja.

Ilyen előzmények után kezddhettem krónika-tanulmányomba, melynek kiindulópontja az Álmos-monda volt. Az elveszett XI. század végi magyar ősgestának a IX—X. századra vonatkozó részét eladdig oly módon próbálták rekonstruálni, hogy megvizsgálták, mi közös krónikáinkban és Anonymus gestájában. Feltették ugyanis, hogy Anonymust nem ismerték a magyar krónikairók. Filológiai módszerrel sikerült valószínűsíteni, hogy Anonymus művéből helyyel-közzel merítették XIII. századi krónikásaink, így Anonymus fogalmazta meg az Álmos fogantatását elbeszélő turulmondát, mely romlott szöveggel bekerült az V. István kori magyar krónikába. Az utóbbit főként az óbudai prépostság múltját kiemelő tartalma és az Ákos-nemzetséget más nemzetségek elé helyező megjegyzése miatt az akkori óbudai prépostnak, Ákos nembeli Ákos mesternek tulajdonítottam.

A hét vezér kétféle — krónikabeli és anonymusi — névsora kapcsán behatóan vizsgáltam, hogy Anonymus milyen megfontolások alapján állította össze a régi gestától eltérő névsorát, s mi indította a hét magyar, hét kun (kabar) és hét további vezéralak megalkotására, illetve szerepeltetésére. Az Árpád-kori birtokviszonyokkal és az 1200 körül a királyi udvarban forgolódo főúri családokkal való összevetésből kiderült, hogy Anonymus az ő nemzetségi hagyományait közvetítette, és ezekből alkotta meg regényes gestája hőseit, akik gyakorta ott foglalnak országot, és ott kapnak földet Árpád vezértől, ahol utódaik a XII. században ténylegesen birtokoltak. Anonymus bizonyára hagyomány alapján írta azt is, hogy a Katapán-nemzetség Komárom megyében szállt meg, s földje kétharmad részét utóbb átengedte a vár részére. A hagyomány magvát ez esetben az is valószínűsíti, hogy Katapán nembeli Katapán püspök, mint kancellár, egy időben a névtelen jegyző főnöke lehetett.

De az egész mű hangvétele és tendenciája azt is világossá tette, hogy P. mester nem a kámzsája mögé rejtőző barát volt — úgy, ahogy Ligeti szobra megjelenítette —, még ha nevét a korban szokásos módon csak kezdőbetűjével jelezte is. Büszke világi pap

volt, főnemesi rokonsággal és barátokkal, aki fénykorában a királyi udvarban élt, azzal járta az ország különböző vidékeit, így ismerte meg a honfoglalás térszínéneként ábrázolt országot. A „gesta regum” műfaja Európa-szerte udvari pap műve; irodalmi helyét jobban meghatározta a magyar irodalomtörténet széles látókörű professzora, Horváth János és az európai szemhatárú Szerb Antal, mint számos, részleteket vizsgáló filológus.

Vizsgálódásom során az is nyilvánvaló lett, hogy ha a honfoglalás csatáihoz a nemzeti hagyományok szolgáltatták is az ősök és hősök nevét, a hagyományok nem őrizték meg a vezérek által legyőzött ellenség nevét. Anonymus az idegen vezéralakok nevét többnyire helynevekből alkotta meg, és meseszövése során általában ott halatja meg őket, ahol a nevet adó helynevek találhatók.

Az *Árpád-kori Magyarország történeti földrajzába*, melynek munkálatait az ötvenes években kezdtem el, Anonymus minden helyneve belekerül. Kézenfekvő, hogy az anonymusi neveknek a teljes okleveles anyaggal való szembesítése újabb szempontokra irányította a figyelmem. *Jegyzetek Anonymus tulajdonneveihez* c. cikkemben (Magyar Nyelv, 1951) rámutattam pl., hogy a honfoglaló és Komáromot kiépítő *Tolma* (más néven: *Alaptolma*) vezér neve rejlik a Komárom megyei régi *Tolma* (ma: *Vértestolna*) falu nevében. Csupán az volt érthetetlen számomra, hogy mint maradt fenn egy vezér neve a Gerecse hegységben, egy patak fejnél lévő faluban, hasonlóan, mint e hegység másik két völgyfejénél két másik nemzetségsős, *Sártiván* (ma: *Sártvány-pusztá*) és *Tardos* neve.

A történeti földrajz I. kötete már megjelent (1963), amikor két más munka kapcsán erre fény derült. *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései* c. kötetem közreadásakor (1965) figyeltem fel a nomád vezérek folyó menti vándorlására. Az olasz és flamand-francia szerzetes utazók leírták, hogy „Kipcsak” (a régi Kunország, még régebbi Levédia-Etelköz) elfoglalása után Batu kán minden főembernek kiosztott egy folyópartot, amelynek alsó, melegebb végén téli szállása, felső, ligetes részén nyári szállása állott, s e kettő között a vezérek népes kíséretükkel, állataikkal tavasszal és ősszel levonulva váltották szállásaikat. A téli szállás egy kézművesek lakta város mellett volt, s a végpontokon a vezér orosz

révészei szállították át és izmaelita vámosai vámolták meg a kereskedőket. E rendszer első részletes ismertetését a mongol kori utazóknak köszönhetjük, akik kénytelenek voltak egy ideig vándorolni a mozgó udvarokkal, rövid említésekből azonban kiderül, hogy ilyenén módon váltották téli és nyári szállásaikat a türk, kazár, volgai bolgár és baskír főemberek is.

Ennek ismerete értette meg velem Budapest Árpád-kori történetének írásakor (1973), hogy Pest-Buda kezdeti esetében Anonymus hitelt érdemlő helyi hagyományokra is támaszkodott, amelyek beleillenek X. századi történelmünkbe. Anonymus szerint a Csepel-sziget Árpád nyári szálláshelye volt, míg egy másik vezér, Kündü fia Kurszán Óbuda helyén, a Kurszán várának nevezett római amfiteátrumnál, szerinte „Attila király városánál” választotta meg szállását, mely — mint városhoz kötődő alsó szálláshely — nyilván téli szállás volt. Dél felé követve Árpád folyó menti útját, eljutunk a római, de később is lakott Sopianae, azaz Pécs városa mellé, amely mellett *Árpád* falu jelzi a fejedelem szálláshelyét. Vezértársa, Kurszán Duna-parti útját pedig felfelé követve, a Csallóköz szigetére jutunk, ahol a *Kurszán* (1268: *Korzan*) állóvíz neve őrzi az egykori szálláshely emlékét. Ez a rendszer legjobban az Árpád-fiak és -unokák ismeretében mutatkozik meg; Árpád négy fia ugyanis az Árpád által birtokolt Duna-szakasz mentén négy oldalt hagyott emléket helynevekben. A Gyulák leszármazásának ismeretében, melyet Anonymus és a krónikák közvetítettek, a Nagy- és a Kis-Küküllő partvonalára is a Gyula-leszármazottak szállásváltó útjának mutatkozott. Ha e vizsgálódás során némely esetben tévedtem is, a rendszer érvényességét nemcsak az analógiák sora biztosítja, hanem további egybevetések.

Pais Dezső „Ösbő” cikkében nem tudott megnyugtató értelmezést adni az Ösbő vezértársa, *Őse* vagy *Ősi* nevéből képzett szállásnevek elterjedésének, mint ahogy Bihar megye történeti földrajza írásakor magam is értetlenül álltam a következő sajátos jelenség előtt: a Dunától nyugatra három eltérő helyen találunk egy-egy Árpád-kori *Őse* vagy *Ősi* falut, a Dunától keletre viszont csak Biharban és a vele összefüggő, hajdan Biharhoz számított Zarámban, de itt legalább hetet, sajátos, folyókhoz igazodó elrendezésben. A Sebes-Körös mentén van 3 *Ősi* falu, egy a felső szakaszon, a Királyhágónál, egy Nagyváradnál, ahol a Sebes-Körösből a Kutas

Őse (Ősi) vezér nevét viselő helységnevek a Dunától keletre

nevű mellékág (ma: Kontra-ér) kiszakad, és egy ennek a Sárretbe való torkollásánál. A Fekete-Körös Gyepes nevű mellékágánál van két *Ősi* falu: egy a síkságra való kilépésnél és egy a Sárretbe való torkollásnál. A Fehér-Körös mentén elterült Zaránd megyében Csánki Dezső három eltérő előnevű *Ősit* tart nyilván; egy közülük, *Ősi* puszta, a Fehér-Körösnek a Sár vízbe való torkollása mellett található, a másik, a mai *Őstelek* puszta pedig a Zaránd vár melletti átkelőnél. E jelenség alig magyarázható mással, mint *Őse* (*Ősi*) vezér folyó menti szállásaival, kivált ha figyelembe vesszük, hogy a Körösök felett és alatt e sorozat teljesen megszakad.

Lehet-e véletlen a falunevek ilyen rend szerinti elhelyezkedése?

Ha e helynevek esetlegesen jöttek volna létre, csupán a természet által megengedett körülmények között, akkor elterjedésük olyan képet mutatna, mintha a Duna és a Kárpátok között elterülő országrészt ábrázoló térképre találomra nyolc-nyolc golyót lőnénk. Mindegyik belőtt térkép más képet mutatna, és nem tartom valószínűnek, hogy sorozatos próbálkozás esetén is a találatok egy folyó ágai mellett sorakoznának, és más folyókat, valamint a vizek közti tájakat elkerülnék. Hogy mi a realitás az elmondottakban, ahhoz a jövőben a matematikai valószínűségszámítás is segítségül hívható.

Őse szállásaihoz kapcsolható a sokat vitatott székely-kérdés egyik mozzanata. Anonymus Pannonia nagy részének elfoglalójaként *Ösbő* és *Őse* seregét szerepelteti (48—49. fejezet). A 49. fejezet végén azonban *Ösbő* serege (itt már Velek másodkapitánnyal) Mén-Marót ellen vonul, s a Körösök vidékén megjelennek a székelyek, önként csatlakoznak *Ösbő*hez, és első hadrendként vonulnak *Ösbő* serege előtt Bihar vára ellen. Régóta tudott, hogy éppen a bihari Sebes-Körös vidéke (a Fekete-Körös völgyéig) volt a székelyek egyik csoportjának a korai lakterülete. *Ősi* hét-nyolc szállása e helyen arra mutat, hogy ő volt a bihari székelyek feje valamikor a X. században. Pais az *Ős* és *Ősi* (~ *Őse*) személynevet egyazon *üs*: *ős* 'apa, idősebb rokon' szóból képzett névnek tartja, sőt *Ös*-bőt és *Ősét* egyazon személynek. Ha ezt a nézetet elfogadnánk, maga *Ösbő* lenne az *Ősi* nevek névadója, azonban nem tartjuk valószínűnek, hogy az Árpád-kori *is* szó (vö. Halotti Beszéd: *isemucut*), illetve az *Usubuu* név első, *üsü* eleme (a második, a *bő* < *begh* tisztségnév!) azonos lenne azzal a személynévből eredő helynévvel, mely már

Szent István 1009. évi oklevelében *villa Avsy* alakban jelentkezik, és 1262-ben a veszprémi püspök oklevelében *apud curiam nostram Euse* alakban szerepel. A két személy sem azonosítható, mivel Anonymus Ösböt Szalók apjának nevezi, Ősét pedig *Urcund ~ Ircund* (Ürkünd?) apjának mondja. Ha ettől az azonosítástól el is tekintünk, a meglepő földrajzi egybeesés alapján akkor is valószínűnek tarthatjuk, hogy Őse a székelyek egyik X. századi vezetője volt, s meglehet, hogy ezt a székelyekkel és Ösbövel kapcsolatos hagyományt a Szalók-nemzetség valamely 1200 körül élt tagja beszélte el Anonymusnak.

A székelyek a XIII. században első vezérüknek Csaba királyfit tartották: Kézai őt tette meg a hun-magyar krónikában Attila legkisebb fiának. Csaba neve Anonymus gestájába sem nemzetségi hagyomány, hanem történeti monda nyomán került. A kalandozások korában egy „Csaba magyara” nevű néprész Görögországba ment, s onnan nem tért többé vissza. Nem érintve most azt, hogy az elszakadt néprész története Anonymus tollán összeolvadt a Kaukázuson túlra költözött szavárd-magyarok mondájával (Anonymusnál *Zuard* vezér személyesíti meg), német forrás is említést tesz a kalandozók egyik *Schaba* nevű vezérééről. Valószínű, hogy a Csabára vonatkozó mondáknak igaz magva van, de ez a monda az Árpád-korban nem hun hagyományhoz kapcsolódott, hanem székely, illetve magyar történeti hagyomány volt és a X. századra vonatkozott, amikor a székelyek ténylegesen egy Csaba nevű herceg népének számítottak.

Ki volt ez a Csaba? Rejtély. Az egyetlen hiteles kalandozás kori vezérnévsor felfedezése egy arab forrásban egy időre felvillantotta azt a lehetőséget, hogy 942 táján lehetett egy Saba nevű fejedelmünk. A névsor első neve, *Sana* azonban inkább arab méltóságnévnek magyarázandó, s így erre vonatkozó magyarázati kísérletünk nagyon meggyengült. Meggyengült csupán, mert ha a *sana* méltóságnév, akkor a hetes névsorban csak hat név marad, s az a lehetőség sem zárható ki, hogy az eredeti feljegyzés a 942-es eseményről egy olyan személynevet említett első helyen, melyet a másolók „javítottak” egy pont áthelyezésével, és így „értelmesítették” a személynevet egy ismert arab szóval.

Ha ezzel a lehetőséggel a továbbiakban nem is számolunk, marad az a három történeti mondából, szájhagyományból összeilleszthető

kép, hogy a kalandozások korában egy vezér fia, Csaba uralomra tört, csatát vesztett, és Görögországba kényszerült menekülni, le a Vardar folyó vidékére, ahol a bizánci források e kortól kezdve „vardarióta” turkokat említenek.

Elfogadva azt az Árpád-kori székely hagyományt, hogy vezérük Csaba volt, a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál fekvő (Békés-)Csaba névről feltehető, hogy helynévi emléke annak a „herceg”-nek, aki a kalandozások korában a Körösök mentén lakó székelyek legfelső ura volt.

Az Árpád-kori helynévanyag összegyűjtése és ismereteink bővülése az orientalisztika terén — gondolva itt a steppe-népek nyelvi, életmódbeli és uralmi viszonyaira — még eredményezhet olyan új szempontokat, amelyek fényében Anonymus néhány állítása valós színezetet nyer, de az új ismeretanyag csak akkor értékesíthető siker reményében, ha megtaláljuk az információ közvetítésének útját. Anonymus gestája végső fokon nem „oknyomozó történet”, hanem irodalmi mű, célkitűzésében is hasonló a középkori Trója-regényhez és Nagy Sándor-történethez, a szerző azonban felhasznált nemzeti hagyományokat és motívum gyanánt népmondai elemeket, amelyek kedvező esetben visszavezethetők az írásbeliséget megelőző korszakba.

Anonymus nem rendelkezett egyértelmű forrással a honfoglalás előtti Kárpát-medence viszonyairól, és Pannoniáról, azon kívül, hogy a római feliratos kövek napról napra árulkodtak az egykori római uralomról, csak annyit tudott, hogy Attila itt tartotta székét. Ezért a IX. század etnikai és politikai viszonyait úgy ábrázolta, hogy a saját korában Magyarország szomszédságában élt és kisebb csoportokban helyel-közzel be is telepített népeket helyezte a Kárpát-medencébe. Így kerültek csehek a Zobor-vidékre, a görög uralom alatt élő bolgárok az Alföldre és bolgár-kun uralom alatt élő vlachok a Bánátba és Erdélybe. E népek IX. századi vezéreire nem lévén forrása, a népi etimologizálás régi módszeréhez folyamodott: helynévből „következtetett” vissza hajdan volt vezéralakokra. Mivel a birtokos úr nevéből való helynévképzés még az ő korában is a helynévadás egyik legelterjedtebb módja volt, ez a módszer nem is mindig irreális. Irreális viszont annyiban, hogy Magyarország helységnevei a honfoglalás után mind megváltoztak, a falvak, városok, várak neve eltűnt, s e „tabula rasa” után a magyarság

nevezte el a lakott helyeket; a steppe-népek módján elsősorban a szállást bíró úr nevével. A vezér, a nemzetségfő, a nagycsaládfő szállása volt az a pont, amelyre a nép felnézett, amelyhez igazodott, s amelyet ismernie kellett. A régi lakosság települési viszonyainak eltörlésével a régi helységnevek eltűntek, s csak folyónevek vésztelték át a névadást. Anonymus azonban úgy merített az Árpád-kori helynévanyagból, mintha az akár a honfoglalás előtti időre menne vissza, s ilyen módon válhattak X. századi főemberek IX. századi ellenséges vezérekké.

Rokon ezzel az ellenséges vezérek IX. századi országainak megalkotása. Mivel ezek pontos kiterjedését nem ismerte — tegyük hozzá, hogy a IX. századi határokat, ha ilyenek voltak, ma sem ismerjük —, keretül olyan „ország”-okat választott, amelyeket a népi emlékezet mint egy-egy régi úr *uruszágait* tartotta számon. Ezek az uruszágok, *ducatusok* azonban a kora Árpád-kori magyar *duxok* uralmi területei voltak, s amint a Gyulák erdélyi *ducatusából* Anonymus tollán Gyalu blak *ducatusa* lett, úgy lett az Árpádok egykori bihari és nyitrai hercegségeiből egy-egy IX. századi *ducatus*, Ajtonyéból meg Galád országa.

Hogy ki volt ez a világosan fogalmazó, de merész fantáziájú szerző, aki nevének csupán kezdőbetűjét adta meg, az elmondottak után nem is tekinthető elsőrendű kérdésnek. Mert vajon többet mond nekünk, ha Péter vagy Pál, vagy Pósa mesternek nevezzük? Számunkra többet jelent, ha ismerjük azokat a vidékeket, ahol otthonosan mozog, mert ott nagyobb mértékben tehetünk fel helyi hagyományokat, amelyekben hiteles mag kereshető.

Ismerve a tollforgatók azon örök tulajdonságát, hogy irodalmi műveikben ott mutatnak pontos helyi tájékozottságot, ahol maguk is otthon vannak, és az apró térszíni, települési jelenségek ismerete hosszas ott-tartózkodás révén fejlődik ki, 1970-ben olyan térképet szerkesztettem, amely a legjelentéktelenebb helyeket a legerősebb jellel, a mindenki által ismert nagy helyeket pedig csak apró ponttal jelzi. Ezzel a módszerrel biztosabb alapról közelíthettem meg azt a régóta felvetett kérdést, hogy hol volt Anonymus „otthon” Magyarországon. A térképről egyértelműen kitűnik, hogy Buda és Pest környékét mindennél jobban ismerte, s nincs más nagy királyi egyház vagy püspökség, amely körül helyismerete ilyen sűrű és aprólékos lenne. Mert magának az Eger-pataknak az ismerete,

amelyen minden északkeletről Budára jövőnek át kellett kelnie, ugyanúgy nem árul el Eger városról semmit, mint Győről a Szentmárton-hegy (Pannonhalma) melletti Sabaria-forrás, amelyből az országot járó királyaink és papi kíséretük tagjai bizonyára többször merítettek. Még kevésbé mutatkozik meg Esztergom ismerete, Gyulafehérvár és Dél-Erdély pedig nem is szerepel a *Gestában*. Ezt figyelembe véve csatlakoztam ahhoz a többek, utoljára Jakubovich által képviselt nézethez, mely szerint P. mester egyháza az óbudai prépostság volt. A XII. század második felében gyakorlat volt, hogy a lelépő királyi nótáriusok, mielőtt püspöki székre emelkedtek volna, a gazdag óbudai prépostságot kapták meg.

Anonymus még két vidéket ismer helyi hagyományaival együtt feltűnő módon: Csongrád—Pusztaszer vidékét és Sárospatak—Dél-Borsod környékét; e két területen azonban jelentős királyi egyház nem volt, amelyet a kancellária kiérdemesült tagjai elnyerhettek. Csongrád megye Kalán püspöknek, III. Béla kancellárjának, s így egy időben Anonymus főnökének az otthona volt, a pataki uradalom pedig a királyi nyaralóhely, s környéke az Abák egyik ősi birtoka.

Mindezt számításba véve, a gesta-író helyismerete, ami minden regényíró művében árulkodik a szerző otthonáról vagy hosszas tartózkodási helyéről, arra mutat, hogy Anonymus a budai (óbudai) egyház élén állt.

Ez a megállapítás egyben válasz is volt néhai kiváló latinistánk, Horváth János Anonymus-jelöltjére, aki az 1202-ben kinevezett székesfehérvári prépostban, 1206—1218 közti győri püspökben kereste P. mestert. Nézetem szerint Anonymus egy-két évtizeddel korábbi generációhoz tartozott. Személyes ismerősként említi Szemere semptei ispánt, aki 1177-ben szerepel, s a középkori halandósági viszonyok ismeretében nem valószínű, hogy sokkal élte túl ura, III. Béla halálát, az 1196. évet.

Sajnálatos, hogy forrásaink hiányossága miatt éppen ebből az időből, az 1186-tól 1211-ig terjedő évekből nem ismerjük a budai prépostok nevét, s igen csekély a bizonyító ereje annak a tatárjárás után gyártott hamisítványnak, mely az 1124. évet tünteti fel, de 1200 körüli formulába foglalva említi egy Péter budai prépostot. Ezt

mások, ugyanilyen joggal, II. Béla mellett kardoskodva is felhathatták a *Gesta* szerzőjeként.

Mindezzel az Anonymus-kutatás nincs lezárva. Noha forrásanyagunk a korról már csak elenyészően fog bővülni, a XII—XIII. század kutatása még vehet fel új szempontokat, amelyek elősegíthetik a kérdés tisztázását. Gondolok itt annak az említett megfigyelésnek behatóbb vizsgálatára, hogy kancelláriai latinságunkban Erdély *Ultrasilvanus* megnevezését hiteles oklevelekben 1190-től az 1250-es évekig teljesen felváltja a *Transilvanus* névalak, s így P. mester, aki *Ultrasilvanus*t használ, mint IV. Béla jegyzője, tehát 1270 után működő író komolyan nem is vehető számításba. Ez a megfigyelés a korszak kutatói számára nem hat szenzáció erejével, mert azt támasztja alá, amit száz más bizonyíték alapján amúgy is tudunk. Szenzációt többnyire azok keltenek, és sajtónyilvánosságot azok kapnak, akik tudományos érveléssel „újat” állítanak, de valójában nem tesznek többet, mint egy-két jelenség újszerű betájolásával oldják meg Anonymus korának és kilétének kérdését, miközben nem vesznek tudomást tudós generációk évszázados munkájának eredményéről, és eltekintenek attól, hogy a száz más bizonyító érv mindegyikét megfelelő súlyú ellenérvekkel mindenki számára elfogadhatóan megcáfolják. Igaz, ha ezt tennék, nem születne meg a „felfedezés”.

De mi is az az indíték, ami egy tudományos kérdést újból és újból megoldandó rejtélyé avat?

Attila koporsójának, Árpád sírjának vagy Anonymus kilétének a kutatása hosszú idő óta célpontja széles körök történeti érdeklődésének; „felfedezése” feltűnést kelt a nagyközönség körében, és helyt kap a napisajtóban, rádióban vagy televízióban. Viszont kit izgat ma Taksony vezér sírja, kit érdekel, hogy ki írta a „Planctus” siraloméneket, vagy hogy hol állott Szent Sámson rendháza? Ezek nincsenek a köztudatban, és nem izgatják megfejtők fantáziáját. A rejtély köztudott kell legyen az iskolai tananyagból vagy a sajtóból, lehetőleg ápolja a nemzeti tudatot pozitív irányban, és szükséges, hogy megtalálása, megfejtése a felfedezőnek sikerélményt, széles körben elismerést vagy éppenséggel hasznot jelentsen!

A felsorolt ismérvek lehetnek igazak, látszólag mégis ellentmondó érvényességüknek az a sajátos jelenség, hogy ha egy szakember az

említett közérdekű rejtélyek bármelyikét egy tudományos értekezésben akár egy lépéssel is továbbviszi, azt csupán néhány szakember veszi tudomásul; közülük a kérdéssel nem foglalkozó tudósok mint pozitív eredményt, a más nézetet vallók mint tévedést könyvelik el. Ugyanakkor ha egy féldilettáns a számtalanszor, eltérő módon „megfejtett” rejtélyek valamelyikét újból megfejti, az bekerül a napisajtóba vagy újabban a televízióba.

Néhány éve egy notórius vidéki megfejtő az Anonymus-kézirat díszes kezdőbetűjében az apró díszek és pontok sorából kiolvasni vélte a szerző rovásírással beleírt nevét, azt a *Pousa* nevet, amit egy megszállott, érdemes múltkutató a nagy nyilvánosságot keresve több cikkben a *Gesta* szerzőjének hirdetett. Pousa mester népszerűsítője az asztal nagyságúra felnagyított fénykép emulzióból többszörösen kiolvasta a latin betűkkel írt *Pousa* nevet. Noha a kérdésben tájékozott történészek ezt a megoldást már csak azért sem vették komolyan, mert Pous domonkos fráter IV. Béla halála után a délszláv „eretnység” ellen létesített diakovári püspökséget töltötte be, tehát sem korban, sem stallumát tekintve nem jöhet szóba Anonymus-jelöltként, véleménye a sajtón keresztül terjedt, s újabb rovásírásos változatáról a televízió is szót kerített. Magam elzárkóztam a nyilatkozattól, azzal a megokolással, hogy dilettáns nézeteket szükségtelen terjeszteni. Pousa mester mindamellett életre kelt, és a dél-amerikai „Magyar Történelmi Szemle” szerkesztője, a hazai sajtóban is ismertté vált „Sámán-kódex” kitalálójá határainkon túl is népszerűsítette.

Úgy látszik, hogy a rejtély megfejtésének a hitelét fokozza a körítés: az új eszközökkel, erős nagyítóval vagy ultraviolet fényvel való kiolvasás, avagy a névrejtés lehetőségének tudata. Ezek a kísérletek nem csupán a térrel és idővel bánnak olyan könnyedén, mint a középkori krónikások a régmúlttal, hanem azért sem vehetők komolyan, mert nem a középkori latin történeti irodalom ismeretén alapulnak.

A középkori latin írásbeliség Európa nagy részén egységesen elterjedt. Anonymus maga Nyugaton tanult, és egy ottani barátjának dedikálta művét; ennek a műnek közelebbi műfaji rokonait fedezték fel Aragóniában és Angliában, mint Magyarországon. Amikor Jakubovich Emil a XII. századi európai példák tömege nyomán megállapította, hogy a kódex kezdete nem *Praedictus*

magister (előbb mondott mester), hanem *P. dictus magister*, amikor Győry János a nyugati gesta-irodalomban találta meg a mű számos rokonát, fontosabb lépést tett előre, mint azzal, hogy állást foglalt a gesta-író személyét illetően.

Tudatában vagyunk, hogy az egészséges közvélemény igényli és szívesen fogadja a tudományos rejtélyek megfejtését, és a hírközlő szervek szívesen szolgálnak ilyenekkel. Nehezen teljesíthető óhajunk csupán annyi lenne, hogy ne a provincializmus és dilettantizmus kapjon elsősorban hangot, hanem az egyetemes vagy európai látókörrel rendelkező magyar tudományosság.

Leányfalu, 1987 nyarán

Anonymus *Gesta Hungarorum*ának kora és hitelessége*

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Cod. Lat. Medii Aevi 403. szám alatt őrzi a *Gesta Hungarorum* c., XIII. század közepi, 24 lapból álló hártyakódexet,¹ amelynek kora és hitelessége felett 220 év óta annyi vita zajlott a magyar és délkelet-európai történeti irodalomban, mint talán egyik más elbeszélő forrás felett sem.

A Prologuson kívül 57 fejezetre tagolt *Gesta Hungarorum* lényegében a magyar honfoglalás és a megtelepedés történetét beszéli el, szól azonban rövidebben a magyar történet IX. századi előzményeiről, valamint X. századi eseményeiről is.

A Prologus kezdő mondatában utal a szerző saját személyére: *P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius* . . . , a továbbiakban ír iskolai tanulmányairól, ahol a trójai és a görög történetet, valamint Dares Phrygius művét megkedvelte, ugyanis ezek indították őt arra, hogy megírja a „magyar királyok és nemesek genealogiáját”, valamint azt, hogy miként költöztek Szkítiából Magyarországra. Az 1. fejezet Szkítia leírását adja, jórészt szó szerint a Justinus művéből kivonatolt *Exordia Scythica* alapján; a 2. fejezetben a *Hungari* népvét magyarazza a *Hunguar* (Ungvár) helynévből; a 3—6. fejezet Álmos vezérről és Szkítiában történt megválasztásáról szól. A 7—11. fejezet tartalmazza a magyarok vándorlását Szkítiából Pannoniába. A Volga (*Etyl*) folyón, Szuzdal tartományon (*in Rusciam, que Susudal dicitur*) való átkelés után Kijev városához (*ad civitatem*

* Megjelent: Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 1. sz. 1—13.

Kyeu) vezeti a magyarokat, ahol szerinte hét kun vezér (*VII. duces Cumanorum*) csatlakozott népeivel a magyarokhoz, és az orosz vezérek (*duces Ruthenorum*) 10 000 márka évi adó (*tributum*) fizetésére kötelezték magukat; innen Vlagyimir városhoz (*ad civitatem Lodomer*), majd Halicsba (*in Galiciam*) vonultak, hol a vlagyimiri és halicsi vezérek megnyitották városaik kapuját, nagyon gazdag ajándékot adtak Álmos vezérnek, és kérték a magyarokat, hogy költözzenek Pannoniába, ismertetve annak országait és lakóit.² A magyar honfoglalás szakaszait 41 fejezetben beszéli el. Ebből a 12—13. foglalkozik a Kárpátokon (*per silvam Houos*) való átkeléssel és Ungvár megszállásával; a 14—18. a Tisza és a Tátra (*mons Turtur*) közötti vidék, a 19—23. a kazárok (*populus Cözar*) felett uralkodó Ménmarót (*Menumorout*) vezérnek a Tisza és a Maros között elterülő országa elleni hadjáratával; ezt megszakítva az utólag beszúrt 24—27. Erdély megszállásával, ahol állítólag Gyalu (*Gelou*) vlach vezér (*dux Blacorum*) uralkodott; a 28—29. ismét a Ménmarót elleni hadjáratával; a 30—37. a Tiszától a Nyitraig terjedő vidék elfoglalásával, amelyen kisebbrészt Salán (*Salan*) bolgár vezér, nagyobbrészt Zobor (*Zubur*) cseh vezér uralkodott, a 38—41. a görögöktől függő Salán bolgár vezér Duna—Tisza közti tartományának megszállásával; a 42—43. Dalmácia, Horvátország és Zágráb vidékének elfoglalásával; a 44—45. a Maros és Duna közötti Galád (*Glad*) országának meghódításával és egy balkáni hadjáratával, a 46—52. a rómaiak kezében levő Pannonia elfoglalásával és a Ménmarót elleni hadjárat befejezésével foglalkozik. Az 53—56. a Zolta (*Zulta*) fejedelem alatt zajlott nyugati kalandozó hadjáratokat ismerteti részben Regino évkönyvének folytatása nyomán, az utolsó, 57. pedig Magyarország határainak megállapításáról és a beköltözött idegen népek X. századi letelepítéséről ír. A szerző szerint a németek felé eső határon Zolta vezér oroszokkal építtetett egy várat (*dedit castrum construere Ruthenis*), a mai Oroszvár helységet (1946 óta: Rusovce Csehszlovákiában), és közelében besenyőket telepített le. Taksony vezér idejében (955—970?) pedig Volgai Bolgárországból (*de terra Bular*) jöttek mohamedánok (*Hismahelite*), akik Pest várát is megkapták, emellett besenyők kaptak szálláshelyet a Tisza mellett.

Amióta ezt a forrást J. G. Schwandtner és Bél Mátyás 1746-ban kiadta,³ történészek sora foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mikor

írták, ki lehetett a szerzője, és mi a forrás történeti értéke. Minden történész ugyanis, aki a Kárpát-medence IX—X. századi történetével foglalkozott, szembetalálta magát ezzel a terjedelmes forrással, és döntenie kellett, hogy adatait felhasználhatja-e a IX—X. századra, avagy csak a szerző korára nézve vonhat le belőle következtetéseket.

A szerző korának megállapítását az tette sokáig bizonytalanná, hogy magát „Béla király” jegyzőjének mondja, Magyarországon pedig négy Béla király uralkodott: I. Béla (1060—1063), II. Béla (1131—1141), III. Béla (1172—1196) és IV. Béla (1235—1270). Jóllehet már a kiváló kritikai érzékkel rendelkező Cornides Dániel 1802-ben kiadott posztumusz művében valószínűsítette, hogy III. Béla jegyzőjéről van szó, és nyomában a történészek sora (Mátyás Flórián [= M. Florianus], Pauler Gyula, Sebestyén Gyula, Hóman Bálint, Domanovszky Sándor, Erdélyi László, Szilágyi Loránd, C. A. Macartney, I. Tóth Zoltán, Váczy Péter, Győry János, e sorok írója, Horváth János és Deér József) bizonyította, hogy a szerző ismeretanyaga az 1200 körüli Magyarország társadalmi és politikai viszonyait tükrözi,⁴ az első kiadás óta újból és újból felmerülnek vélemények, amelyek a forrás valamely részletére építve I., II. vagy IV. Béla korába helyezték a szerzőt. Bár a kiváló rendszerező Bél Mátyás már 1746-ban, az első kiadás kapcsán megállapította, hogy Halics és Lodóméria fejedelemség a XI. század közepén nem létezett, és így I. Béla jegyzőjéről nem lehet szó, abból a körülményből, hogy Anonymus Béla királyról nem mondja, hogy második, harmadik, vagy negyedik, valamint abból, hogy a legkésőbbi személy, akiről krónikájában említést tesz I. Endre (1046—1061) volt, Bárdossy János, Keresztury J. Alajos, Szabó Károly, Vass József és Foltiny János I. Béla kora mellett foglalt állást. II. Béla kora mellett tört lándzsát Fejér György és Podhradczy József azzal a megokolással, hogy a magyarok Anonymus szerint (50. §) a nyugati határon a *Carinthorum Morooanensium fines* területet a honfoglalás óta az ő koráig birtokolják, márpedig ezt a területet a XII. század közepén foglalta el Pettaui Frigyes a magyaroktól. Mátyás Flórián és Pauler Gyula azonban kimutatta, hogy erre a forráshelyre építeni nem lehet, mert Anonymus e kifejezést Regino évkönyvének egy 889. évre vonatkozó adatából kölcsönözte.⁵ Az újabb időben Anonymus magyar

nyelvi szórványainak archaikus hangállapota, kiváltképpen pedig a XII. század végén már ritkává váló, sorvadó szóvégi magánhangzó jelentkezése Anonymus művében, indította Jakubovich Emil nyomán több nyelvészünket (Pais Dezső, Kniezsa István és Melich János) és történészünket (Juhász Kálmán, Csóka Lajos) arra, hogy a XII. század közepére helyezték a *Gesta* keletkezését. Ugyanide konkludált az osztrák Konrad Heilig néhány latin nyelvi sajtáság alapján.⁶ Ami a magyar nyelvi sajtáságokat illeti, Szilágyi Loránd és legújabban Horváth János sorakoztatott fel adatokat, mely szerint a vitatott hangjelenségek a XIII. század elején is fellelhetők, főként a *Várad Regestrum* magyar szórványaiban (1205—1235).⁷ Bizonyos, hogy a sorvadó szóvégi magánhangzó 1200 körül mint nyelvjárási sajtáság élt Magyarországon némely vidékén. Általánosan ejthették még idős emberek, tovább, mintsem az irodalom sejteni engedné, mert az írást viszonylag fiatalon abba kellett hagyni, nem lévén a szemüveg feltalálva.

Még inkább élhetett a sorvadó magánhangzó az énekmondók nyelvében, akiknek énekeit Anonymus meghallgatta, és helyelközzel forrásul is használta. A kötött szövegű és dallamú énekben a szótagtöbblettel járó sorvadó magánhangzót ugyanúgy énekelhették 1200 körül, mint ma a francia énekben az *e muet*-t, s így az énekelt szöveg szükségszerűen konzerválta a régi hangállapotot. Amennyiben volt Anonymus idejében kötött formájú hősi ének, ez még inkább hathatott arra, hogy Anonymus régiesen zengő neveket merítsen belőle. Anonymus *Gestájában* éppenséggel megfigyelhető egy bizonyos nyelvi archaizálás. Erről az árulkodik, hogy olyan nevekhez is odabiggyesztette a sorvadó tövégi magánhangzót, amelyekben semmi helye nincs. Így lett a német *Etzelburg* névből Anonymus tollán *Ecilburgu*, de bizonyára így hibázta el Budavár (Óbuda) régi nevét is, amikor *Budauaru* helyett *Buduuart* írt.⁸

Arra a kérdésre, hogy lehet-e 1200 körül tudatos archaizálásról beszélni, a nehéz megközelíthetőség ellenére is igennel kell válaszolnunk. Mutatkozik az Árpád-kor utolsó 150 évében egy olyan irodalmi jelölésmód, amely csak archaizáló törekvés eredménye lehet; az *e* (e caudata) késői használata.

Tudvalevő, hogy a latin *ae* diftongus kiejtése a középkori latinban *e* volt, a diftongus jelölése azonban évezredünk elejéig fennmaradt. Az István király udvarában is működött Heribert C. a német

császári kancellárián írt okleveleiben váltogatva használta az *ae*-t és *e*-t. Ettől kezdve Magyarországon az *e* caudata használata a XII. század elejéig szinte kizárólagos; a XII. század derekán fokozatosan átadta helyét az egyszerű *e*-nek, és a század végén már nem használatos. Van azonban néhány későbbi kézirat, amelyben feltűnik az *e*, de sorozatosan rossz helyre kitéve. Ilyen pl. Anonymus művének 50—51. fejezete, a nagyobb és kisebb István-legenda legkorábbi kézírata és némely oklevél-hamisítvány (pl. 1082). Ez a jelölésmód a XIII. század körüli archaizáló törekvés meglétéről tanúskodik. Mindezt figyelembe véve a régies hangállapotra támaszkodó nyelvészeti érvek III. Bélával szemben erőtlenné válnak.

Ha Anonymus régies magyar nyelve és helyesírása a XII—XIII. század fordulójára még elfogadható, ezek az archaikus jelenségek a IV. Béla halála (1270) utáni időre már nem magyarázhatók meg.

Azok a történészek, akik Anonymust IV. Béla jegyzőjének tartották (Kollár Ádám, Pray György, Bartal György, R. Roesler, Marczali Henrik, R. F. Kaindl és legújabban Karsai Géza)⁹ legnagyobb súllyal azt hozták fel érvül, hogy a kunok (*Cumani*) honfoglalás kori beköltözését Anonymus csak a kunok IV. Béla kori beköltözése nyomán rajzolhatta meg. Anonymus kunjai azonban nem azonosíthatók a kunokkal, mert telephelyüket másutt jelöli ki, mint ahol a mongolok elől menekülő kunok megtelepedtek, és Anonymus kun eredetűnek mondja a magyarországi Abanemzetséget, amelyből az 1041—1044 között uralkodó Sámuel magyar király származott. *Kun* (latinul 1200-ig *Cuni*, 1200-tól *Cumani*, *Comani*) néven emlegetett nomád néprészek 1200 előtt is csatlakoztak a magyarokhoz, s valószínű, hogy Anonymus kunjain a kazárok három nemzetségét kell érteni, az ún. kabarokat, akik a magyar honfoglalás előtt a kazárok ellen felláztak és a magyarokhoz csatlakoztak.¹⁰

A tatárjárás után Magyarországon nagy változások következtek be. Valójában Anonymus minden vonatkozásban tatárjárás előtti állapotokat tükröz. Hogy csak az előbb említett *Buduuar—Ecilburgu* példát hozzam fel, *Budavár* a XIII. század elejéig Óbudát jelölte, a tatárjárás után pedig a mai budai várat, amelyet IV. Béla király 1243 után alapított.

Melyek azok a fő érvek, amelyek alapján történészeink ma már szinte egyhangúan III. Béla egykori jegyzőjének mondják P. magistert?

Mátyás Flórián nyomán elindulva, Szilágyi Loránd összevetette Anonymus társadalmi, gazdasági és diplomatikai vonatkozású kifejezéseit a korabeli magyarországi oklevelek kifejezéseivel, és megállapította, hogy ezek együttesen csak a XII. század végére jellemzők.¹¹

Pauler Gyula az Anonymus által ábrázolt Magyarország és a szomszédos országok viszonyát vette vizsgálat alá, és megállapította, hogy ez csakis III. Béla korára jellemző.¹² Perdöntő értéke van ebben a vonatkozásban Anonymus azon kitalált elbeszélésének, hogy a IX. században a bulgáriai Vidinből jött Galád vezér kunok segítségével (*adiutorio Cumanorum*) foglalta el a Maros és Duna közötti területet (11. §), majd kun, bolgár és vlach segédcsapatokkal (*cum magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum*) harcolt a magyarok ellen (44. §). Bulgáriában 1186-ban Aszen és Péter felkelése nyomán jött létre a második bolgár cárság, amely kun, bolgár és vlach népelemekre támaszkodott. A XIII. század közepével viszont a kun és vlach elem eltűnik Bolgárországból.¹³

Hozzávéve az elmondottakhoz az Anonymus magyar nyelvében, földrajzi ismereteiben, az általa ábrázolt uralkodó osztály viszonyai-ban és az egész mű politikai tendenciájában megmutatkozó jellegzetességeket, amelyek a XII—XIII. század fordulójára mutatnak, ma már eldöntöttnek tekintjük azt, hogy Anonymus ez idő tájt írta *Gestáját*.

A *Gesta Hungarorum* műfaja szintén ennek a kornak a terméke, ha nem is szűkíthető le néhány évtizedre.

Anonymus gestája nem sorolható a középkori történeti irodalom klasszikus műfajai közé: nem krónika, amelynek szerzője a megtörtént események összefüggő elbeszélésére törekszik, nem évkönyv, amelybe az annalista évenként jegyzi be a tudomására jutott híreket, de nem is gesta abban az értelemben, ahogy a legtöbb középkori író használta, ti. valamely méltóságban egymást követő főemberek viselt dolgainak elbeszélése a szerző koráig vezetve.

Anonymus gestája a nyugati latin nyelvű irodalomban a XII. században divatba jött regényes gesta, amelyben a szerző a régmúlt

időket saját elképzelése alapján eleveníti meg. A regényes gesta írója nem hitelességre törekvő történetet ír források vagy az emlékezet alapján, hanem források híján, vagy azokat félretéve, egy érdeklődést felkeltő irodalmi alkotást. A történet gerincéül szolgáló esemény lehet megtörtént, mint a magyarok honfoglalása, lehet kitalált, mint pl. a frankok eredeztetése Trójából, a szereplő hősök között van, akinek a nevét irodalmi vagy szóhagyomány tartotta fenn, az író azonban a meseszövés szükséglete szerint kénytelen alakokat létrehozni, alakjait pedig kitalált történeti környezetben, elképzelt események és epizódok során át szerepelteti.

Éppen ezért a regényes gestában elbeszélte történet nem szolgál hiteles forrásul a történésznek. A mű a maga egészében elsősorban irodalomtörténeti vizsgálat tárgya, s csak beható forráselemzés után állapítható meg, hogy a gesta-író milyen ismeretanyag birtokában alkotta művét; mennyiben támaszkodott korábbi irodalmi alkotásokra, mennyiben szóbeli hagyományra és mennyiben jelenítette meg saját korának viszonyait, elképzeléseit és törekvéseit.

Anonymus használt írott forrásokat. Művében megbecsüléssel szól a historiographusok műveiről.¹⁴ Ő pedig historiographusokon a korabeli nyugati iskolákban olvasott antik és középkori történeti műveket értette. Ezek sorából műve bevezetésében meg is nevezi Dares Phrygius trójai történetét (*De excidio Troiae historia*), melyet példaképpül választott magának. Barátjához, N.-hez intézett bevezető szavaiban írja, hogy iskolai tanulmányaikon — elterjedt feltevés szerint Párizsban — együtt olvasták e művet.¹⁵ Ennek, valamint Dares Phrygius másik művének (*Gesta Alexandri Magni*) ismeretéről néhány szó szerinti átvétel tanúskodik.¹⁶ A forráskritikai kutatás mutatta ki, hogy Anonymus bekezdéseket vett át Regino prümi apát (megh. 915) évkönyvéből, illetve folytatásából; innen merítette a magyarok szkíta eredeztetését, valamint a X. századi kalandozó hadjáratok leírásának történeti gerincét, I., *De Scythia* c. fejezetét pedig nagyrészt a II. századi Justinus művéből a VII. században készített *Exordia Scythica* c. kivonat szó szerinti felhasználásával írta.¹⁷ Átvett kifejezések tanúskodnak a Biblia, Isidorus Hispalensis *Etymologiarum libri* és Hugo Bononiensis *Rationes dictani prosaice* c. műve ismeretéről.¹⁸ Meglepő stiláris egyezések mutatják, hogy ismerte a Nyugaton (Franciaországban,

Angliában és Aragóniában) a XII. században divatba jött regényes gesta-irodalmat.¹⁹

Amilyen megbecsüléssel volt az antik s nyugati historiographusok iránt, olyan lenézéssel nyilatkozott a parasztok hamis meséiről és a regösök csacska énekeiről, bár hivatkozik is rájuk. Úgy látszik, hogy ezekkel azonos értékűnek tekintette a magyar mondákat őrző ősgestát, a *Gesta Ungarorum*ot. Ez a feltehetőleg a XI—XII. század fordulója körül írt magyar történet ugyan eredeti formájában nem maradt fenn, de átalakított szövege bekerült a bővebb magyar krónikákba (*Chronicon Pictum*, *Chronicon Budense* és Thuróczy krónikája). Hogy milyen kevésre becsülte Anonymus ennek elbeszéléseit, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar honfoglalás ebben megőrzött naiv mondáját: Pannonia megvásárlását Szvatopluk vezértől egy fehér ló, nyereg és fék árán, elhagyta, és csak elemeit dolgozta be epizódjainak színesítésére.

Régebben azt hitték, hogy az Anonymus művében és a krónikákban található szó szerinti egyezések erre az ősgestára vezethetők vissza. Mióta azonban bizonyítást nyert, hogy Anonymus művét ismerte a XIII. századi krónikaíró is, megállapítható, hogy ezek többségét — így pl. az Álmos születését elbeszélő mondát — nem az ősgestából merítette Anonymus, hanem maga fogalmazta — talán valamilyen genealogikus szájhagyomány alapján.²⁰

Anonymus azt tűzte célul, hogy a magyar királyok és nemesek genealógiáját írja meg. Ennek megfelelően bőven merített a főnemesek családi hagyományaiból. A királyi udvarhoz és a kancelláriához közel álló főurak és főpapok közölték vele: hogy hívták honfoglalás kori vagy X. századi őseiket; mely földet szállták meg a honfoglaláskor, mi volt a várak és melyek nemzeti birtokaik. Családi hagyomány alapján jegyezte fel, hogy egy-egy vezér egy-egy földvárat szállt meg a körülötte fekvő vidékkel. Bár ezekből csak 1000 után keletkeztek vármegyék, *comitatusok*, Anonymus anakronisztikusan úgy tüntette fel, hogy Árpád vezér *comitatusok*at adott a vezéreknek, vagy egy-egy várban ispánná, *comesszé* tette őket. Ugyancsak hagyományra megy vissza az a megjegyzése, hogy egy-egy várat birtokló vezér népének kétharmad részét engedte át a fejedelemnek.²¹

A személyneveken és a birtokok megjelölésén túl azonban az a történet, amibe Anonymus e neveket ágyazta, egészében kitalált.

Anonymusnak semmilyen forrása nem volt arra nézve, hogy mint zajlottak le a honfoglalás harcai 300 évvel korábban; ő viszont színes epizódokkal tarkított harci leírásokon keresztül be akarta mutatni, hogy X vagy Y őse mint foglalta el azt a területet, amit birtokol.

Minthogy az írott forrásokból csak annyit tudott meg, hogy Pannonia valaha a rómaiak, majd Attila földje volt, az ősgesta pedig csak a morva (marót) fejedelem nevét tartotta fenn, neki pedig szüksége volt ellenséges vezérekre, akiket a magyarok legyőznek, ellenséges vezéralakokat talált ki. Az ismétlődő szabályosság alapján megállapítható, hogy Anonymus egy-egy, az ő korában ismert helynévhez költött névmagyarázó etimologikus történetet. Módszere, mely rokon a mindenütt elterjedt névmagyarázó mondaköltéssel, a következő:

X hely neve onnan ered, hogy élt valaha egy nevezetes személy, X, akit ezen a helyen megöltek. Példát erre a módszerre a Bibliában is talált, így pl. az általa jól ismert Sámuel II. könyve 6. fejezetében, ahol a 7—8. versben ez olvasható: „...felgerjede az Úr haragja Uzza ellen, és megöle ott őt... , ...Dávid...nevezé azt a helyet Péres Uzzának, mind e mai napig”. Ilyen módszerrel költötte Anonymus a *Loborcy* folyó, *Turzol* hegy, *Zubur* hegy, *Gelou* vár és *Glad* falu nevéből az említett helyeken utód nélkül meghalatos *Loborcy* bolgár, *Turzol* kun, *Zubur* cseh, *Gelou* vlach és *Glad* vidini vezéreket.²²

De a forrásában talált nevekből új neveket és szereplő alakokat is gyúrt össze, illetve bontott szét neveket. Az ősgesta származásmondájában olvashatta, hogy a magyarok ősanyjai **Enech**, továbbá **Dula** és **Belar** leányai voltak, és e nevek kezdő szótagjaiból összevonás útján fabrikálhatta Álmos anyai őse: *Eunedubelianus* nevét. Az ősgestában szereplő többnejű **Menrot** ősapa és a Pannoniában uralkodó **Morout** vezér nevéből vonta össze kazár nép felett uralkodó *Menmorout* bihari vezér nevét, akit azután bekapcsolt az Árpád-családfába is.²³

Ezzel rokon névelemző eljárásra bukkanunk az Aba Sámuel magyar király „kun” őseiként szereplő Ed és Edum(en) (**Ed**, **Edum** ~ *Ed*, *Edumen*, *ex quorum progenie* . . . *rex Samuel descendit, qui pro pietate sue Oba vocabatur*) vezérek²⁴ neveinek forrását vizsgálva. A Bibliában „**Sámuel**” II. könyvében (6, 11—12) olvassuk:

„... megáldá az Úr **Obed Edomot** és egész háza népét ... Megáldotta az Úr az *Obed Edom* házát és mindenét, amije van”. Korábban a kutatás az *Oba, Ed, Edum(en)* nevek etimológiájában csak török értelmezéshez folyamodott.²⁵ Anonymus *Aba (Oba)* ’jámbor’ etimológiája azonban nem alapulhat a kipcsak-török *aba* ’apa’ szó ’jámbor’ értelmezésén, hiszen a pietás nem az atyák tulajdonsága, hanem vallási fogalom. Anonymus valójában az archaikus középlatin *abba* ’apát’ szó²⁶ alapján tulajdonított Sámuelnek kegyességet. Nem problémamentes az *Ed* név elterjedt etimológiája sem: az östörök *ädÿü* ’jó’ szónak egy X. századi kazár *Ed* alakon keresztül a magyar nyelvbe való átvétele sem, mivel az östörök *-d-* hang a X. századra már *-ð-*, *-z-*, *-j-* vagy *-r-* hanggá változott. Nem vitatva most, hogy volt-e az *Aba*-nemzetségnek *Ed* és *Edemen* nevű ősapja, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a Sámuel könyvében olvasott *Obed—Edom* nevek hatottak Anonymus neveire, amit egyrészt az *Eddel* említett *Edum* névalak tesz kétségtelenné, másrészt az a sajátlagos bibliai hozzáfűzés, hogy megáldotta az Úr *Obed Edomot* és egész háza népét. Anonymus ugyanis másutt is kiemelteti az isteni kegy által *Aba* Sámuel utódait, amikor ezt írja: „ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására”. Mivel ilyen érdekközösséget egyetlen más főúri családdal sem árul el, nagyobb joggal lehet a szerzőt az *Aba*-nemzetségből eredeztetni bármely más nemzet-ségnél.²⁷

Anonymus etimologizálás révén nemcsak neveket és „történelmi regényalakokat” hozott létre, hanem többször az eseményeket helynévmagyarázatok nyomán formálta. Legekleatásabb példa erre az *Alpár* melletti *Görög-rév* (*portus Grecorum*) szerepe. *Alpárról* tudjuk, hogy harmadrésze a XII. században került a szávaszentdemeteri görög monostor birtokába, és révjét ezért nevezték *Görög-révnek*. Anonymus e helynév alapján találta ki, hogy a honfoglaló magyarok *Alpárnál* görög katonasággal ütköztek meg, és ahol a menekülő görögök belefűlladtak a *Tiszába*, azt a helyet *Görög-révnek* nevezték (*Unde locus ille, ubi Greci mortui fuerunt, a die illo usque nunc portus Grecorum nuncupatur*).²⁸

Hogy Anonymus mennyire nem volt tisztában a *Kárpát-medence* IX. századi viszonyaival, a következő három összeállításból derül ki.

1. Hiteles egykorú források e térségben avar, dunai szlovén, bajor-frank, morva, bolgár és gepida lakosságról tesznek tanúságot. Ezek közül ő csupán szlávokról és bolgárokról tud. Az Anonymus által Attila népének mondott székelyek azonosítása az avarokkal kétséges. A *morva* népnév nála csak a mondai áttétellel megszemélyesített *Morout dux* alakjában jelentkezik.²⁹ Ezzel szemben egy sor olyan népet szerepeltet, amely a IX. században nem volt a Kárpát-medence lakója, így római, cseh, görög, vlach, kazár és kun (*Cumani*). A kunokról tudvalevő, hogy Ázsiából csak 1050 táján nyomultak elő az ukrán steppére, és a XI. század végétől terjesztették ki uralmukat Moldva és Havasalföld területére is, melyet ettől kezdve a XIII. század második feléig *Cumaniának* neveztek.

A románok (vlachok) a bizánci források szerint a X. század végétől *Βλάχοι* néven a Balkánon szerepelnek, ahol lakterületüket *Βλαχία*, *μεγάλη Βλαχία* néven emlegetik. A XI. század elején a Macedóniában székelő püspökük az ochridai bolgár érsek alá tartozik;³⁰ a vlachok itt vették fel a szláv rítusú kereszténységet. A latin nyelvű románok Magyarországon nem vehették fel a szláv rítust, hiszen Magyarország egész lakossága, beleértve az itt lakó szlávokat, 1000 körül a latin rítusú kereszténységre tért át. A vlachok politikai jelentőségre 1186-ban emelkednek, amikor a bolgárokkal együttesen megalapítják az Aszenida államot, melynek uralkodója a *dominus* vagy *imperator Blachorum et Bulgarorum* címet viseli. Amikor Bolgárországból eltűnnek a XIII. század első felében, akkor jelennek meg tömegesen Magyarország, valamint „Cumania” területén (adatokban 1210-től).

A *Cumani* és *Blachi* népnév szerepeltetése a Kárpát-medencében a IX. században egyforma anakronizmus; az 1200 körüli viszonyok visszavetítése az ősidőkbe. A „komán” anakronizmusra részben az említett tény szolgáltatott alapot, hogy a magyarokhoz a IX. században *Cuninak* is nevezett kazár népelemek csatlakoztak; a *Blachi* anakronizmusra pedig az a szláv hagyomány, amely szerint a honfoglaló magyarok kiűzték a Duna mellékéről a szláv nyelven *volochnak* nevezett frankokat.³¹ A X. századi szláv *vlach* népnév többes *vlasi* alakja ’újlatin, olasz, francia’ értelemben átkerült a magyar nyelvbe is *olasz(i)* alakban; így neveztek a magyarok az Árpád-korban neolatin népeket, így a franciákat, illetve a frankokat

(pl. latin *Francavilla* = magyar *Olaszi*), s így nevezik ma is az olaszokat.

2. Egykorú források a következő történelmi személyeket említik, akik a IX. század második felében a Kárpát-medencében jelentékeny politikai szerepet játszottak: a morva fejedelemség részén: Rasztyiszlav és Szvatopluk fejedelem és fiai — Szvatopluk és Mojmir, Metód és Wiching püspök; a Keleti Frank Birodalom pannoniai markján: Német Lajos, Vastag Károly és Arnulf császár; Karlmann és Luitpold herceg, Aribo és Ratpold örgróf, Pribina, Kocel és Braslav dux; Adalvin és Theotmár érsek; Bolgárországban: Borisz, Oldamur és Simeon cár.³² Jellemző, hogy Anonymus e 21 történelmi személy közül egyetlenegynek a nevét sem ismeri; ezek helyén csupán kitalált regényalakokat szerepeltet.

3. Az egykorú források a magyar honfoglalás hadi történetéből két helyhez kötött adatot őriztek meg; 896-ban Arnulf császár Pannonia és a *Paludarum urbs* (Mosaburg, Blatinski grad, Zalavár) védelmére Braslavot nevezte ki. 907-ben a magyarok *Brezalauspurc* (> *Pressburg* > *Prešporok*; Pozsony, Bratislava) mellett döntő győzelmet arattak az ellenük felvonuló bajor hadseregen.³³ Anonymus, bár műve nagy részét a magyar honfoglalás csatáinak szentelte, egyik helyet sem ismeri, csak olyan csatahelyeket, amelyeket, mint pl. az említett *portus Grecorum*, a meseszöveg során kitalálnak lehet ítélni.

Anonymus korának és hitelességének kérdését a teljes forrásanyagot ismerő és elfogulatlan történészek ma már megoldottnak tekintik.

Nyitva áll az a sokat vitatott rejtélyes kérdés: ki volt Anonymus? Két évszázada a tudósok és dilettánsok sora próbált feleletet adni erre, azonosítva a névtelen szerzőt oklevélben szereplő személlyel.

Sokáig az is vitás volt, hogy a szerző *P. dictus magister* megjelölése *P* kezdetű személynevet takar-e, avagy *Praedictus magistert*, előbb mondott mestert jelent-e, mely az előző, levakart oldal címzésére mutat. Mióta Jakubovich Emil XII. századi példák során mutatta be a *P. dictus*-féle szerénységi formula elterjedtségét, a levakart oldalról pedig ultraviolet megvilágítással kiderült, hogy a scriptor eredetileg azon kezdte el a ma is ismert első oldalt, de elrontotta és ezért levakarta,³⁴ azóta szűkült a kör, és csak olyan korabeli szereplő jöhet számba, akinek neve *P* betűvel kezdődik.

Hosszú ideig úgy látszott, hogy Szilágyi Loránd 1937-ben közzétett azonosítása időtálló lesz. Véleményét, mely szerint Anonymus, III. Béla jegyzője Péter esztergomi préposttal azonosítható, e sorok írója is elfogadta.

1966-ban az Irodalomtörténeti Közlemények két figyelmet keltő tanulmányt közölt: Horváth Jánosét *P. mester és műve*, valamint Sólyom Károlyét *Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához* címen. A két szerző egymástól függetlenül arra az eredményre jutott, hogy P. magister Péter győri püspökkel azonosítható. Mivel pedig P. mester honfoglalás-történetében Velek vezért kitüntetett helyzetben szerepelteti, arra gondoltak, hogy a szerző saját nemzetségének őseit tüntette ki, és így Péter győri püspök Velek nemzetségéből származott. Horváth János továbbmenve feltette, hogy Péter püspök azonos azzal a Torda püspökkel, akiről Anonymus azt mondja, hogy Velektől származott le.

Az Anonymus-kutatás történetében először fordult elő, hogy két szerző egyszerre azonos jelölttel lépett elő,³⁵ s egy ideig sokak előtt úgy tűnt, hogy az Anonymus-rejtély megoldódott. A megoldás azonban nem volt olyan szilárd érvekkel körülbástyázva, hogy minden ellenvéleményt elhallgattatott volna, s más Anonymus-jelöltek azóta is szerepeltek az irodalomban.³⁶

Horváth János és Sólyom Károly tanulmányának legnagyobb érdeme, hogy újabb bizonyítékokat szolgáltatott arra, hogy a *Gesta* minden szálával a XII—XIII. század fordulójának magyar társadalmához kapcsolódik, s ez az érdem akkor is megmarad, ha az író személyének azonosítása nem bizonyul is maradandónak.

P. magister személyének kilétére a művéből nyert ismeretanyagból következtetnek vissza a kutatók. Ez az ismeretanyag — attól eltekintve, amit a szerző elmond magáról — két csoportra osztható: egyrészt a *Gesta*-ban szerepeltetett személyekre és nemzetségekre, másrészt az ott említett földrajzi vonatkozásokra. A két csoport azonban nem válik el élesen egymástól: a legjobban kiemelt főúri nemzetségek ősei a hét magyar és hét kun vezér sorában kaptak helyet, s Anonymus a legjobb földrajzi tájékozottságot többnyire a kiemelt nemzetségek lakterületén árulja el.

Anonymus földrajzi tájékozottságát több kutató vont a bizonyítékai sorába, ez az eljárás azonban meglehetősen mechanisztikusan történt. Többnyire egy csokorra való kiragadott helynév

egybevágását vizsgálták valamilyen jelenségcsoporttal, tekintet nélkül az egész helynévanyag vallomására, és tekintet nélkül arra, hogy egy ember helyismerete milyen eltérő elemekből alakul ki, vagy egy-egy hely ismeretének milyen eltérő értéke van. Hogy szemléltetés végett két szélsőséges esetet említsek, az a körülmény, hogy valaki Budát vagy a Balatont említi, semmit sem árul el a szerzőről, viszont egy jelentéktelen határnév ismerete szükségszerűen hosszabb ott-tartózkodást bizonyít. Bárki által elvégezhető kísérlet tanúsíthatja, hogy határnevet az ember csak ott ismer, ahol hosszabb ideig lakott, ahol gyakorta megfordult, vagy ahol éppen háza, földje volt. Ebből következik, hogy a valódi földrajzi tájékozottságot nem a jelentős, hanem éppen a jelentéktelen helyek ismerete árulja el, tehát ahhoz, hogy Anonymus valódi helyismeretét megismerjük, olyan térképet kell szerkesztenünk, amelyen a jelentéktelen helyek nevei ugranak ki, és a közismert „váras” helyek, folyók szinte eltűnnek.

Anonymus földrajzi ismeretanyagát ezen az alapon három csoportba oszthatjuk: 1. *Országos hírű helyek, amelyekről egy kancelláriai írnoknak tudomása volt.* (Helység, amelyben királyi vagy ispáni vár, határvár, királyi udvarhely vagy királyi főegyház — püspökség, prépostság, apátság — állott; jelentős hegység és 100 km-nél hosszabb folyóvíz; nagybirtokközpont.) 2. *Helyek, amelyeknek ismerete legalábbis rövid ott-tartózkodást tételez fel.* (Fal, rév, továbbá idesorolandó egy-egy jelentős helység, amelynek az író fekvését vagy valamilyen részletét is ismeri; közepes nagyságú hegy és folyóvíz — 10 és 100 km között —; pontatlanul körülírt nagybirtok.) 3. *Jelentéktelen helyek, amelyek csak huzamos ott-tartózkodással ismerhetők meg.* (Határnév; egy falu határán belül fekvő hegy, domb; 10 km-nél rövidebb folyóvíz; pontosan körülírt birtok.)

Megjegyzendő, hogy Anonymus *Gestájában* viszonylag kevesebb határnév van, mint első pillanatra látszik. A látszólagos határnevek ugyanis valójában Árpád-kori falunevek (Szarvashalom, Apróhalom, Tetétlen stb.), a szerző azonban abból a feltevésből indulva ki, hogy a honfoglaláskor még nem voltak falvak, e faluneveket valamilyen terepalakulat nevéként szerepelteti.

Tényleg jelentéktelen hely, határnév kevés fordul elő Anonymus művében; ilyen pl. Ketelpataka, vagy az a kőárok, amely Fehér-

Jelmagyarázat

- királyi vár, udvarhely, főegyház
 - falu, rév vagy országos híri helység, helyismeretet eláruló sorokkal
 - határnév, jelentéktelen terepalakulat
- nagybirtokközpont
 - ⋯ pontatlanul megjelölt birtok
 - ▭ pontosan körülírt birtok
 - patak, árok 10 km alatt
- ~~~~ patak, folyó 10 és 100 km között
 - folyó 100 km felett
 - országos híri hegység, erdőség
 - több falura terjedő hegy, erdő
 - hegy, domb egy falu határán belül

A helynevek rövidítései

Ab = Abád	Ge = Geréc-rév	Or = Orsova	Szr = Szerencs
Al = Alpár	Gl = Gilád	Ov = Oroszvár	Ta = Tapolca
Ap = Apróhalom	Gö = Gömör	Pa = Pata	Tas = Tas-vására
Ba = Baranyavár	Gr = Görög-rév	Pá = Pásztó	Te = Tetétlen
Bá = Bánya	Gu = Göncöl hídja	Pák = Pákozd	Ti = Titel
Bd = Borsod	Gy = Gyalu	Pe = Pest	Tih = Tihany
Bi = Bihar	Győ = Győr (Diós)	Pé = Pént	To = Torbágy
Bo = Bodajk	Gyü = Gyümölcsény	Ph = Pannonhalma	Tor = Tarhos
Bl = Bolondocs	Ha = Haram	Po = Poroszló	Tr = Trencsén
Bó = Bódi rév	Hi = Himesudvar	Pz = Pozsega	Tu = Tarcal
Br = Borsova	Ka = Kanizsa-rév	Sa = Sasvár	Tur = Tursok erdő
Bs = Bars	Ká = Kács	Sá = Sárvár	Ug = Ugocsa
Bv = Bodrogvár	Ke = Keve	Se = Sempte	Un = Ungvár
Bu = Budavár (Óbuda)	Ko = Komárom	Sh = Sátorhalom	Va = Vajta
Bz = Borsod—Zólyom	Kö = Körtvély-tó	So = Soroksár	Vá = Várad
Cse = Csepel	Kp = Ketelpataka	Só = Sósút	Ve = Veszprém
Csa = Csanád	Ku = Kurszánvár	Sv = Sóvár	Ver = Verőce
Cso = Csongrád	Lá = Lád	Sz = Szabolcs	Vl = Valkóvár
Csv = Csákvár	Lu = Luc	Sza = Szatmár	Vv = Vasvár
Do = Dorogma	Me = Megyer-rév	Szá = Százhalom	Za = Zaránd
Ek = Ekölc	Mi = Miskolc	Sze = Szeghalom	Zá = Zágráb
Em = Emőd	Mk = Meszes-kapu	Szer = (Puszt)szer	Ze = Zemplénvár
Es = Esküllő	Mu = Munkács	Szh = Szarvashalom	Zi = Zilah
Fe = Fehéregyház	Nó = Nógrád	Szi = Szihalom	Zk = Zalan kemén
Fé = Fény	Ny = Nyitra	Szk = Szekcső	Zo = Zobor-hegy
Ga = Galgóc	Oh = Ohat	Szp = Szepes	

egyház felől Óbuda felé vezet. A többség a határnévként szerepelte-
tett falunév, s így a középső csoportba sorolandó.

Ha az ilyen módon elkészített térkép telítettségét szemügyre
vesszük, két hely ugrik ki legjobban: Óbuda a Csepel-szigettel
együtt, valamint a Felső-Tisza-vidék. Igaz, hogy e két helyen volt
királyi udvarhely is, de ezek önmagukban nem magyarázzák a
telítettséget. A XII. században minden vármegyében volt néhány
udvarhely, amelyet a király évente rendszeresen felkeresett a
termény felélése végett. Sőt, az ily módon utazgató III. Béla
Esztergomban épített palotát, de midőn Barbarossa Frigyet
kísérte, Esztergom után megszállott Óbudán és Csepel-szigeten is.
Imre Óbudát már el is adományozta, és a Csepel-szigeti udvarhelyet
tartotta meg (1202); emellett a sárospataki uradalmat építette ki
(vallon telepeseit 1201-ben kiváltsággal látta el). Csepel-sziget és
„Ketelpataka” szerepeltetését a *Gestá*ban mindenestre az Imre
kori két fő udvarhely magyarázza.

Ami a két királyi székhelyet illeti, a szerző elég jól ismeri
Székesfehérvár környékét, viszont meglepetéssel tapasztaljuk, hogy
Esztergom környékén egyetlen helyet sem nevez meg. Nézetem
szerint ez erős érv azzal szemben, hogy Anonymust Péter esztergomi
préposttal azonosítsuk. Hozzáveendő ehhez, hogy az esztergomi
prépost tisztét az Árpád-korban nem a királyi kancellária tagjai
közül töltötték be, hanem — úgy látszik — a káptalan tagjai közül
választották.

A királyi nótáriusok e korban általában valamelyik királyi
prépostságot, többnyire a székesfehérvárit vagy a budait nyerték el,
de sokan püspöki vagy érseki székbe is emelkedtek. Anonymus
földrajzi ismeretei, illetve ennek hiánya alapján kizártnak tarthat-
juk, hogy ő gyulafehérvári püspökséget töltött be, de elesik a
csanádi, bács-kalocsai, pécsi és győri püspökség is, melynek
közvetlen környéke üres foltként tátong a térképen, legfeljebb egy-
egy országosan ismert földrajzi név bukkan fel táján. Így a legutóbb
gyanúba fogott Péter győri püspökkel szemben méltán felhozható,
hogy a püspökség belső területéről Pannonhalmán és Vasváron
kívül egyetlen helyet sem nevez meg.

Némileg tájékozottabb volt Anonymus Veszprém, Nyitra, Vác,
Várad és Eger körül, mindamellet nem áll fenn a Sólyom Károly
által hangoztatott egybevágás az egri püspök birtokai és Anonymus

helynevei között. Az egri püspök legtöbb birtoka Heves megye sík vidékén terült el, s éppen ez a hely üres térképünkön.

Ha Anonymus helyismereti térképe alapján próbálnánk választ adni arra a kérdésre, hogy melyik királyi főegyházhoz kapcsolható leginkább a szerző, egy hely ugrik ki mindent túlszárnyalva: Óbuda. Óbudát III. Béla jegyzője úgy is jól ismerhette mint királyi udvarhelyet, de ne feledjük, hogy számos udvarhely volt, amelyet a király rendszeresen felkeresett, III. Béla halála után pedig Imre király felhagyott az itteni udvarhellyel, és a várost az óbudai prépostságnak adományozta.³⁷ Ha mármost megnézzük, hogy kik voltak ez idő tájt a budai prépostok, a következő képet kapjuk: 1164-ben Barabás, aki korábban királyi jegyző volt; 1178-ban Boleszló, akiről feljegyezték, hogy korábban királyi oklevelet állított ki (*in charta regio sub sigillo posuit*), 1186-ban pedig Adorján, aki 1185-ben jegyzőként szerepel, majd kancellár lett.³⁸ Ez arra mutat, hogy a XII. század második felében királyi jegyzők kerültek a budai préposti székbe.

Adorján után, aki 1190-ben már erdélyi püspök volt,³⁹ minden valószínűség szerint Béla király egy másik jegyzője nyerte el a budai prépostságot, kinek neve nem maradt fenn, mert az Adorján 1186-i és Jakab 1211-i prépostsága⁴⁰ közötti 25 évben nem jegyezték fel egy budai prépostnak a nevét sem. Logikus következtetés oda vezet, hogy ez a névtelen prépost azonos lehet a névtelen jegyzővel, aki a nagy egyházas helyek közül Óbudát ismeri legjobban.

A XIII. század második felében hamisítottak egy átírólevelet 1124. évszámmal, amelyben Péter budai prépost mint királyi oklevél megpecsételője szerepel: *presentem paginam per Petrum prepositum ecclesie Budensis sigillo nostro proprio iussimus communiri*.⁴¹ Ez a formula 1124-re teljesen korszerűtlen,⁴² viszont Imre király korának felel meg: pl. 1202: *presentem paginam ... sigillo regie maiestatis fecimus communiri*; 1203: *sigilli nostri testimonio presentem paginam iussimus communiri*,⁴³ ezt követően pedig, még II. Endre alatt, a formula átalakult. Ez a körülmény megengedi azt a feltevést, hogy a garamszentbenedeki hamisítók egy 1200 körüli királyi oklevélből merítették Péter budai prépost oklevélpecsételő nevét. Mivel pedig más Péter budai prépostot az Árpád-korban nem ismerünk, valószínű, hogy abból a 25 évből való, amelyből nem ismerjük a prépostok nevét, s amelyre a corroborációs formula

mutat. Szilágyi Loránd fejtette ki, hogy Anonymus saját művét a *presens pagina* kifejezéssel jelölte, amely a kancellárián 1193-ban jelent meg, és Imre korában terjedt el.⁴⁴ Ha pedig ennek használata egyrésztől Anonymushoz, másrésztől Péter budai préposthoz kapcsolódik, továbbá hozzávesszük, hogy a budai prépostságot ekkor volt királyi jegyzők foglalták el, és P. mester Buda környékét ismeri legjobban, akkor az egybevágásokat alig lehet véletlennek tekinteni.⁴⁵

A fenti megoldásnak az az előnye, hogy nem a *P.* szigla azonosításából indul ki; az ilyen azonosítás ugyanis rendkívül bizonytalan alapokon nyugszik. Egyrészt túl sok a *P* betűvel kezdődő személy (Péter, Pál stb.), másrészt túl kevés oklevéllel rendelkezünk ahhoz, hogy a vizsgált korban folyamatos archontológiát össze lehessen állítani. Viszont a helyismeretnek kísérletileg igazolható objektív alapjai vannak, ehhez a szilárd alaphoz pedig egy intézménybeli gyakorlat párosul, ami esetünkben nem törvényszerűen, hanem tendencia formájában érvényesül.

Anonymus helyismereti térképe némi egybevágást mutat a százdi apátság birtokaival, amint erre már Foltiny János 1882-ben felfigyelt.⁴⁶ Ez azzal magyarázható, hogy a százdi apátság kegyura az Aba-nemzetség bodrogkeresztúri ága volt. Ez az ág birtokolt a Sajó és „Tarczal hegye” közti Takta-víz környékén, amelyről Anonymus azt állítja, hogy „Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására”.

Ha Anonymus helyismereti térképét szemügyre vesszük, valójában a Takta tágabb környéke, Dél-Zemplén és Dél-Borsod az a terület, amelyet Magyarországon mindennél jobban ismer, amelyről elmondható, hogy e helyütt P. mester „otthon van”.

Ezen kívül igen jól ismerte volt kancelláriai főnökének, Kalán püspöknek, továbbá barátjának, a „bölcst” Szemere semptei ispánnak és végül a Miskolc-nemzetségnek a birtokait.

Térképünkéből viszont az is kiderül, hogy Velek nemzetségének szállásterülete, Zaránd megye, üresen tátong; ez egyike azon vidékeknek, amelyet Anonymus legkevésbé ismert, s így *Gestájában* sem szerepeltet. Ha Anonymus idevaló birtokos lett volna, ez a *Gestában* erősen megnyilatkozott volna.

Az a körülmény, hogy Anonymus honfoglalás-történetében Velek vezért kitüntető helyzetben szerepelteti, nem jelent többet,

mint hogy az 1225-ben Miskolc nembeli Bors comes apósaként szereplő Velek urat igen nagyra becsülte, s könnyen lehet, hogy a *Gestában* olyan szerepben jeleníti meg, mint amelyet Velek III. Béla korában ténylegesen betöltött (követjárás, leánykérés stb.). Ebből azonban ugyanúgy nem következik az, hogy Anonymus Velek nembeli volt, mint abból, hogy Kézai Simon Básztyé nembeli Rénoldot magasztalja, nem következik, hogy Kézai a Básztyé-nemzetségből származott.

Befejezésül még kell jegyezni, hogy Anonymus *Gestájának* társadalmi mondanivalóját nem látom egyeztethetőnek II. Endre törekvéseivel, melyet egyébként Horváth János igen jól ismertet.

Anonymus nem az „új rend” szószólója volt, hanem azé az ősi, *de genere* jogon birtokló rétegé, amely az új rend haszonlesőitől, a nyugatról a királynék kíséretében bejött „zabáló” udvaroncoktól féltette befolyását és birtokait. Ennek a rétegnek az érdekében foglalta a pusztaszeri pontok közé azt, hogy a vezérek utódai a tanácsból ki nem hagyhatók, ugyanakkor maga állította össze a hét magyar és hét kun vezér listáját. Ha pedig a vérszerződés 4. pontja halállal sújtja azokat, akik hűtlenné válnak a „vezér” személyéhez, és a vezér és rokonai között egyenlenséget szítanak, ez állásfoglalás Imre király mellett az ellene törő Endre herceggel szemben.⁴⁷

Ugyancsak Endrével ellentétes Anonymus állásfoglalása a király életében megkoronázott trónörökös érdekében, amit ő az Árpád idejében vezérré tett gyermek Zolta alakjában ábrázolt. Ez az ábrázolás szintén azzal a politikai ellentéttel kapcsolatos, amely III. Béla halála után Imre és Endre között kirobban az uralomért.⁴⁸ Imrét még 12 éves korában megkoronáztatta apja, majd 1204-ben Imre saját gyermekét, IV. Lászlót. Imrének és feleségének mindvégig az uralomra törő Endrével kellett megküzdenie. Ha valaki a századforduló évtizedeiben a gyermekkorban megkoronázott uralkodó intézményét történetileg megalapozta, az szükségszerűen Imre oldalán állt, és nem lehetett Endre híve, mint Péter győri püspök.

Annak, hogy Gertrúd megölése után, 1214-ben II. Endre is megkoronáztatta fiát, Bélát, már semmi belpolitikai jelentősége nem volt, de az sem bizonyítható, hogy a *Gesta* 1214 után készült volna. Az ország közvéleményét felrázó Bánk bán-tragédiára való konkrét utalás ugyanúgy hiányzik a *Gestából*, mint ahogy hiányoznak II. Endre korának szereplői.

Ha az Anonymus helyismeretéből és a királyi jegyzők sorsából levont következtetés helyt áll, ez azt jelenti, hogy P. mester volt az a budai prépost, aki Imre királynak olyan szolgálatokat tett valamilyen, hogy a király a prépostságnak adta egész Óbudát tartozékaival együtt. Amennyiben pedig ez a király és a trónörökös uralmának történeti megalapozása volt, akkor ez volt az első és egyben legnagyobb szerzői honorárium Magyarországon.

Anonymus Imre-párti ideológiájával hozható kapcsolatba, hogy mihelyt Imre meghalt és II. Endre lépett uralomra, visszavette Óbudát a prépostságtól, s azt csak a prépost halála után, 1212-ben adta vissza egy új prépostnak.⁴⁹

Így fonódik össze a *Gesta* írójának problémája Budapest történetével.

Jegyzetek

¹ Faksimile kiadása: *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól*. Közli Fejérfpataky László. Bp. 1892; általunk használt kiadása: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I—II. Ed. E. Szentpétery. Bp. 1937—1938 (a továbbiakban: SRH). I. 33—117. Irodalmát I. A. Potthast: *Repertorium*... II. Romae, 1967². 357—359.

² Az orosz vonatkozású fejezetek beható vizsgálatára történeti értékük túlbecsülésével I. V. P. Susarin: *Russzko-vengerszkije otnosenyija v IX v. Mezdunarodnije szvjazi Rosszii do XVII v.* Moszkva, 1961. 131—180.

³ *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmatiarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini*... cura et studio I. G. Schwandtneri. I. Vindobonae, 1746. 1—38.

⁴ Daniel Cornides: *Vindiciae anonymi Belae regis notarii*. Ed. a J. Ch. Engel. Budae, 1802; *Historiae Hungaricae fontes domestici*. II. Ed. M. Florianus. Lipsiae, 1883. 258—302; Pauler Gyula: *Anonymus külföldi vonatkozásai*. Századok, 1883. 97—116; uő: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. I. Bp. 1893. 464—467, 662—664, 1². Bp. 1899. 359—361, 516—517; Sebestyén Gyula: *Ki volt Anonymus?* I—II. Bp. 1898 (a továbbiakban: Sebestyén: *Ki volt Anonymus?*). II.; Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Hungarorum*. Bp. 1925. 44. skk.; Domanovszky Sándor: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*. Századok, 1933. 38—54, 163—184; Erdélyi László: *Anonymus, III. Béla jegyzője*. Szeged, 1933; Szilágyi Loránd: *Az Anonymus-kérdés revíziója*. Századok, 1937. 1—54, 136—202; SRH II. 631—634; C. A. Macartney: *Studies on the Early Hungarian*

Historical Sources. I—II. Bp. 1938, III—V. Bp. 1940, VI—VII. Oxford, 1951; I. Tóth Zoltán: *Tuhutum és Gelou. Hagymány és történeti hitelesség Anonymus művében*. Századok, 1945—46. 21—84; Váczy Péter: *Anonymus és a Justinus-kivonat*. Turul, 1944—46. 1—13; Györy János: *Gesta regum—Gesta nobilium*. Bp. 1948 (a továbbiakban: Györy: *Gesta regum*); Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948 (a továbbiakban: Györffy: *Krónikáink*); Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 196—238; uő: *P. mester és műve*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 1—53, 261—282; J. Deér: *Aachen und die Herrschersitze der Arpaden*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 79. 1971. 32—56. Vö. még Sólyom Károly: *Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 54—84 és *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 80—83.

⁵ E véleményeket ismerteti Sebestyén: *Ki volt Anonymus?* I—II.; vö. még Béla király névtelen jegyzőjének műve. Közli Fejérpataky László. In: *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk. Pauler Gyula—Szilágyi Sándor. Bp. 1900 (a továbbiakban: MHK). 384; Szilágyi Loránd: *A 200 éves Anonymus-kérdés*. Magyar Könyvszemle, 1946. 5—24; C. A. Macartney: *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*. Cambridge, 1953. 59—64. [Pótlás: Csapodi Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Bp. 1978.]

⁶ Jakubovich Emil: *P. mester*. (*Adalékok az Anonymus-kérdéshez*.) In: *Emlékkönyv . . . Klebelsberg Kunó . . . emlékére*. Bp. 1925 (a továbbiakban: Jakubovich: *P. mester*). 169—213; SRH I. 15—30; *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Ford., bev., jegyz. és térk. ellátta Pais Dezső. Bp. 1926. 7—9; Kniezsa István: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp. 1952. 83; Melich János: *Dolgozatok*. II. Bp. 1963. 4—7 s a továbbiakban egy sor elavult és megcáfolt nézet felelevenítésével; K. Juhász: *Bischof Paul von Tschanad, Notarius König Bélas*. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 52. 1929. 208—214; Csóka J. Lajos: *Ki volt Anonymus?* Magyar Nyelv, 1962. 153—159, 336—346; K. J. Heilig: *Wer war der Anonyme Notar?* A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2. 1932. 1—61; Csóka J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században*. Bp. 1967 (a továbbiakban: Csóka: *Latin nyelvű*). 428—453.

⁷ Szilágyi L., Századok, 1937. 136—176; Horváth J., Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 26—34.

⁸ SRH I. 35; az elnevezés korára I. Györffy: *Krónikáink* 133.

⁹ A régebbi véleményeket I. Sebestyén: *Ki volt Anonymus?* II. 22—41; R. Roesler: *Römische Studien*. Leipzig, 1871. 147—230; H. Marczali: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*. Berlin, 1882. 94—102; R. F. Kaindl: *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen*. IX. Wien, 1899.

30—31; Karsai Géza: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez*. Magyar Könyvszemle, 1960. 166; vö. még uő: *Az Anonymus-kódex első levele*. Magyar Könyvszemle, 1968. 42—51. Ide sorolható látszólag tudományos, valójában féldilettáns megoldási kísérlet H. Fodor: *Petrus dictus magister Parisiensis*. Berlin, 1954. Elhibázott Szegfű László cikke, amelyben Anonymus kun vezéreit komán hospeseknek magyarázza (*Anonymus és a kománok*. Magyar Könyvszemle, 1969. 220—238).

¹⁰ Sebestyén: *Ki volt Anonymus?* II. 26—29; Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp. 1930 (a továbbiakban: Németh Gy.: HMK). 223, 238—241; Sz. P. Tolszov: *Horezmijszkaja genealogija Szamuila Aby*. Szovjetszkaja Etnografija, 1947. 104—107; Györffy: *Krónikáink* 115—118 [lásd e kötetben], 124—125; uő: *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez*. *Antiquitas Hungarica* 2. 1948. 158—176; uő: *A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. Századok, 1958. 55—87, 544, 551—552. = *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959 (a továbbiakban: Györffy: *Tanulmányok*). 44—76. A XIII. században Magyarországra költözött kunokról I. Györffy György: *A kunok feudalizálódása*. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 104—116.

¹¹ Szilágyi L., Századok, 1937. 4—54.

¹² Pauler Gy., Századok, 1883. 97—116; vö. Domanovszky S., Századok, 1933. 50—54 és Horváth J., Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 34—42

¹³ SRH I. 49—50, 90. Vö. C. A. Macartney: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources*. Bp. 1940. 148; Györffy: *Krónikáink* 125.

¹⁴ SRH I. 36.

¹⁵ SRH I. 33. Franciaországi iskoláztatásáról több tévedéssel Sebestyén: *Ki volt Anonymus?* II. 73. skk.; vö. György: *Gesta regum*.

¹⁶ Jakubovich: *P. mester* 196.

¹⁷ Szilágyi Loránd: *P. magister forrásai és módszere*. Magyar Nyelv, 1947. 118—122; Györffy: *Krónikáink* 48—53.

¹⁸ E. Mészáros: *Qua ratione Anonymus Hungarus in conscribendis Gestis suis Sacra Scriptura usus sit*. *Quinqueecclesiis*, 1936; Horváth János: *A hantörténet és szerzője*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 454—455; Jakubovich: *P. mester* 195—197.

¹⁹ György: *Gesta regum*.

²⁰ Györffy: *Krónikáink* 6. skk. Bár azt, hogy Anonymus szövegéből merített a magyar krónika XIII. századi összeállítója, legutóbb Horváth János frappáns módon bizonyította (Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 454—455), Mályusz Elemér legújabbban az ősgestáról írva (*Krónika-problémák*. Századok, 1966. 715. skk.) visszatért Hóman nézetéhez, ki Anonymus irodalmi hatását tagadta.

²¹ Györfly: *Tanulmányok* 16—36. Bár Anonymus fogalmazásmódja a *comitatusok* adományozását illetően a korabeli szóhasználatot tükrözi, mint erre Horváth János rámutat (Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 10. skk.), egész magyar vármegye terület (pl. Veszprém, Zaránd, Komárom stb.) eladományozását Anonymus nem meríthette korabeli példákából, minthogy ilyenre a legnagyobb mérvű eladományozások során sem került sor. A III. Béla által adományozott Modrusnak nem volt vármegyei szervezete; II. Endre alatt néhány várispánság (*comitatus*) eladományozására került sor (pl. Locsmánd), ezek azonban nem voltak vármegyék, illetve másodlagosan fejlődtek ki eredeti vármegyék területéből.

²² Györfly György: *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában*. Ethnographia, 1965. 411—434. [Lásd e kötetben.]

²³ Györfly: *Krónikáink* 11—27; vö. Györfly: *Tanulmányok* 81. Csóka (Latin nyelvű 503) a bibliai *Debelaim* após reminiscenciájára gondol.

²⁴ SRH I. 42, 46, 73.

²⁵ Gombocz Zoltán: *Árpád-kori török személynevek*. Bp. 1915. 40; Németh Gy.: HMK 239; Pais Dezső, SRH I. 74; Horváth J., Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 21. Magunk is e nézetet vallottuk.

²⁶ C. Du Cange: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*. I. Niort, 1883. 11; I. pl. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum regum et imperatorum* t. II. Hannoveriae, 1893. 400 (Dipl. Ottonis III. no 6.: 984. nov. 28.); *Salemannus abba*. Vö. Csóka: *Latin nyelvű* 358.

²⁷ Györfly: *Krónikáink* 115. Bővebben I. alább.

²⁸ SRH I. 83; vö. Gy. Györfly: *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jh.* Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 5. 1959. 46—47; Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp. 1966². 890.

²⁹ Györfly Gy., Ethnographia, 1965. 423; uő: *Die Erinnerung an das Grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 17. 1965. 41—45.

³⁰ M. Gyóni: *L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe—XIVe siècles*. Études Slaves et Roumaines 1. 1948. 148—159, 224—233.

³¹ M. Gyóni: *Les Volochs des Annales primitives de Kiev*. Uo. 2. 1949. 56—92.

³² MHK Index.

³³ *Monumenta Germaniae Historica*. Ed. G. H. Pertz. *Scriptores*. I—XXXII. Lipsiae, Hannoverae, 1826—1934. XXXII/2. 742.

³⁴ Jakubovich: *P. mester* 181. kk.

³⁵ Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 1. skk., 54. skk.

³⁶ L. pl. Csóka, Karsai és Szegfű idézett munkáit.

³⁷ *Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica*

civitatis Budapest. I. Sajtó alá rend. Gárdonyi Albert. Bp. 1936 (a továbbiakban: Gárdonyi: *Mon. Bp.*) 8.

³⁸ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* I. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923 (a továbbiakban: Szentpétery: *Reg. Arp.*) 106., 124. sz. (vö. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I—XI. Studio et opera G. Fejér. Budae, 1829—1844 [a továbbiakban: Fejér: *Codex*]. VII/1. 161), 140, 142—144, 146. sz.

³⁹ Szentpétery: *Reg. Arp.* 151. sz.

⁴⁰ Gárdonyi: *Mon. Bp.* 6.

⁴¹ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* I. Ed. F. Knauz. Strigonii, 1874. 82; vö. Szentpétery: *Reg. Arp.* 54. sz.

⁴² L. pl. 1111, 1113: *confirmatum est hoc privilegium sancti Ypoliti et sigillatum per manus domini Manasis episcopi Zagoriensis* (Fejérpataky László: *Kálmán király oklevelei.* Bp. 1892. 44, 61—62); 1135: *regnante gloriosissimo Bela secundo ipsoque sigilli sui impressione confirmante . . . Johannes notarius filius Tybus de his omnibus privilegium Vacie sigillo regali consignaverat* (Fejér: *Codex* VII/5. 105).

⁴³ Gárdonyi: *Mon. Bp.* 4; Fejér: *Codex* II. 414.

⁴⁴ Századok, 1937. 51—54.

⁴⁵ Az 1124-i hamis oklevélben szereplő Péter budai prépost már Katona (*Historia critica primorum Hungariae ducum.* Pestini, 1778. 16) és Jakubovich (*P. mester* 213) Anonymus-jelöltje volt, de ők II. Béla jegyzőjét keresték benne. A budai prépostság 1148 előtt befejezetlen, mellőzött egyház volt (A. F. Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* I. Bp. 1937. 488; Gárdonyi: *Mon. Bp.* 3), prépostságát csak ezután viselhette királyi jegyző.

⁴⁶ *A zázty apátság.* Eger, 1882. 48. kk.

⁴⁷ Vö. Sebestyén: *Ki volt Anonymus?* II. 47. és Szilágyi L., Századok, 1937. 197.

⁴⁸ Vö. uo. 199.

⁴⁹ Gárdonyi: *Mon. Bp.* 6—11.

Anonymus társadalmi szemlélete*

Anonymus *Gesta Hungarorum* c. műve olyan időben készült, amikor a magyar társadalom korszakos átalakulás küszöbére érkezett. S ha már most tudjuk, hogy a szerző a *három évszázaddal* korábban lezajlott honfoglalás elbeszélője, hogy kortársi feljegyzések nem álltak rendelkezésre, s családi hagyományokon kívül alig értékesített valamit a regösök csacska énekeiből, nem csodálkozhatunk, hogy műve inkább tükrözi kora társadalmának felfogását és törekvéseit, mint a 896-os éveket. De az is érthető, hogy olyanféle irodalmi műben elevenítette meg a honfoglalás hőseit, csatáit és epizódjait, amit mai fogalmaink szerint történeti regénynek mondanánk, de XII. századi jelentkezésében regényes gestának nevezünk.¹ Ezúttal nem azt a kérdést vizsgálom, hogy mi Anonymus gestájának történeti hitele a honfoglalás korát illetően, melyik mondatában rejtőzhet hiteles mag a megtelepedés történetéről, s nem is Anonymus irodalmi előképeit keresem, hanem azt próbálom megvizsgálni — nem elsőként és nem is először —, hogy a *Gesta* mennyiben tükrözi kora társadalmát. A mű és kora ugyanis ezernyi szállal fonódik össze, s éppen ez a körülmény indította jeles kutatóinkat, hogy Anonymus korát a műben ábrázolt társadalmi és politikai viszonyok alapján fejtsék meg. Ezt a munkát történészeink lényegében elvégezték. Mátyás Flórián nyomán Szilágyi Loránd vetette össze Anonymus társadalmi terminológiáját a kor oklevelei-

* Megjelent: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. (Memoria Saeculorum Hungariae 4.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1984. 71—79.

nek kifejezéseivel,² Pauler Gyula pedig eseményanyagát a külpolitikai változásokkal,³ s bebizonyosult, hogy a szerző a XII. század végének hazai írásbeliségéhez, III. Béla kancelláriájához és birodalmához kapcsolható, s a mű a XII. és XIII. század fordulóján keletkezett.⁴ Az Árpád-kori társadalomtörténet művelői ebben a kérdésben csak egy-két évtized között ingadoznak, s ha jelentkezőnek is kutatók, akik egy-két jelenség analógiáit II. vagy IV. Béla korában vélik megtalálni, általában elmulasztják a fáradságos munka újbóli elvégzését, minden társadalomtörténeti jelenség szisztematikus összevetését a teljes okleveles anyaggal.

Hogy Anonymus művének mi a társadalmi mondanivalója, miféle társadalmi törekvés szószólója volt a szerző, az a gestából eléggé kiviláglik. Előszavában maga mondja meg: *genealogiam regum Hungarie et nobilium suorum* szándékszik megírni.⁵ Tudva azt, hogy a *nobilis* szót Anonymus a XII. századi szóhasználatnak megfelelően *princeps*, azaz 'főúr' értelemben használja,⁶ világos, hogy az uralkodó osztály felső rétegének, s abból is a törzsökös nagybirtokosoknak a genealógiájáról van szó; azokról, akik birtoklásukat a honfoglalásig vezették vissza. S ez egyben elhatárolás az arisztokrácia, a főnemesség másik felétől, az idegen királynék kíséretében bejött udvaroncoktól, akik a XII. század végétől mind nagyobb uradalmakat kaptak adományba, s mind birtokaik révén, mind az udvarban betöltött szerepüknél fogva háttérbe szorították a honfoglaló vezérek leszármazottait.

Régóta tudott, hogy Anonymus a vérszerződés határozataival az előbbi réteg törekvéseinek adott hangot. Amikor a vezérek Álmos megválasztásakor leszögezték, hogy maguk és fiaik a vezérek tanácsából és az ország tisztségeiből ki nem rekeszhetők, és fáradozásuk árán szerzett javaiktól meg nem foszthatók,⁷ akkor ez a Csákok, Bár-Kalánok, Gyula-Zomborok és a többi vezéri sarj uralkodó helyzetét volt hivatva biztosítani. De ennek a rétegnek az érdekében vezetni végig a honfoglaló vezéreket szinte Magyarország egész lakott területén, és adja elő változatosságukban is sablonos leírásokban, hogy melyik vezér hol és milyen hadi érdemekért kapott szállásbirtokot Árpádtól.⁸

A középréteget alkotó *miles*-jobbágyság is csak a fejedelemnek és vezéreknek alárendelten, mint ezek katonai kísérete jelentkezik a *Gestában*.⁹

Anonymus társadalomszemlélete kifejezetten arisztokratikus, azzal a leszűkítéssel, hogy a törzsökös arisztokrácia oldalán áll, szemben a jövevényekkel. Felületes megítéléssel egy ősmagyar kontra idegen beállítottságot lehetne ebből kiolvasni, valójában azonban nem erről van szó. A *Gesta* 10. fejezetétől kezdve a mű végéig követhetjük a Kijev alatt a „hétmagyarokhoz” csatlakozott kunoknak (*Cumani*) — valójában kabaroknak — az „asszimilálódását”. Nem nyelvi vagy etnikai asszimilálásról van itt szó, hanem arról, hogy a kunok hét vezére Álmos előtt térdet hajtván egy hűbéri fogadalomra emlékeztető formulával — *Ex hodierna die nobis te dominum ac preceptorem usque ad ultimam generationem eligimus et quo te fortuna tua duxerit, illuc te sequemur* — aláveti magát a fejedelemnek.¹⁰ Alattvalói viszony jön létre, ugyanolyan, mint Árpád és *Hungarus* vezérei között.

A kun vezérek a továbbiakban bekerülnek az „Arpad et sui nobiles” kategóriába, ugyanúgy szereznek földbirtokot maguknak vérrel és Árpád kegyelmével, mint a „hétmagyarok”. Mintegy alacsonyabb szinten hasonló folyamat játszódik le Pannonia levett vezéreinek népei és Árpád győztes vezérei között. Tudvalevő, hogy Anonymusnak nem voltak forrásai a Kárpát-medence honfoglalás kori viszonyairól; az egyetlen felhasznált hiteles forráshelyet, Regino tudósítását a karantán, morva és bolgár végekről éppenséggel alaposan félreértette.¹¹ Avarokról és morvákról egyáltalán nem tudott, a bolgárokat görög alattvalókként képzelte el, mint 1018—1186 közötti állapotukban voltak, s itt talált népnek vélte a szlávokon kívül a kazárokat, cseheket és vlachokat. Még kevésbé ismerte a IX. századi Pannonia főembereit, s mivel szükség volt idegen vezérekre, akiket Árpád és vezérei legyőznek, a regényes gesta szabályait követve maga alkotott ilyeneket. Országaik előképei azok a X—XI. századi uruszágok, a *dux*-urak alá tartozó uralmi területek voltak, amelyeket Árpád-házi királyaink a XII. század elejéig fokozatosan felszámoltak. Ezek a hajdani országok jelennek meg Anonymus *Gestájában*: Ajtony Délvidéke, a Gyulák Erdélye, Ónd s utódai Tisza-jobbpartja, a hercegek bihari és nyitrai dukátusa, s vezéreik kiötlésében népetimológiának és névmagyarázó népmondának egyaránt volt szerepe; népeikül pedig készen kínálkozott III. Béla Magyarországon kívül a szomszédság.¹² E vezérek népei leverésük után szintén alattvalókká váltak. Az erdélyi

Gyalu népei legyőzésük után Téténynek — szintén hűbéri fogadalomtételre emlékeztető módon — önként kezüket nyújtva, ők urukká választották (*propria voluntate dextram dantes dominum sibi elegerunt Tuhutum*);¹³ Hülek, Zovárd és Kadocsa a Salán vezér alá tartozó Sajó és Galga vidékét hódították meg, ahol a szlávok önként megadták magukat (*sponte subiugaverunt eis*), s ezeket harc nélkül meghódítva magukkal vitték hadjáratra (*sine bello subiugaverunt et ipsos secum in expeditionem duxerunt*); a Nyitra-vidék cseh és egyéb szláv lakói legyőzésük után önként behódoltak Hüleknek és társainak (*omnes nationes illius terre se subiugaverunt*).¹⁴ További példákat is hozhatnánk fel a műből, hogy a legyőzött népek Árpád vezéreit s magát Árpádot urukul ismerték el; beépültek az Árpádok monarchiájába, s ugyanolyan alattvalókká váltak, mint a vezérek és vitézeik vezetésével bejött népek. Ketel vezér Komárom körül bírt és a vár számára átengedett népei közt Anonymus egyformán említi a bejövöket és a vezér adományából „szerzeteket” (*tam de populo secum ducto, quam etiam a duce aquisito*).¹⁵ Hasonlóan illeszkedtek be a *hospes*nek tekintett izmaeliták és besenyők, akik Taksony korában költöztek be, s vezetőik földbirtokot nyertek, népeik pedig a fejedelem joga alá jutottak.¹⁶

De hasonló szemüvegen át tekintette Anonymus a külföldieket is; nem az volt fontos, hogy milyen nyelven beszéltek, hanem hogy kinek engedelmessé váltak. Pannónia a XII. századi nyugati felfogás szerint *pascua Romanorum*, „rómaiak legelője” volt;¹⁷ Anonymus ezt úgy formálta át, hogy Attila után római vezérek (*Romani principes*) foglalták el, s ide helyezték pásztoraikat.¹⁸ De mikor Veszprém elfoglalására kerül sor, ezt már római katonák, illetve rómaiak (*militēs Romanorum ~ Romani*) védik, akik aztán Németországba (*in terram Theotonicorum*) menekülnek.¹⁹ „Római” itt a Német-római Birodalomhoz tartozást jelenti. Ehhez képest ítélandó meg Anonymus ismert megjegyzése Pannónia rómaiáiról, miszerint „joggal mondják Pannóniát rómaiak legelőjének, mert most is rómaiak legelnek javaikból”. (*Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie*).²⁰ Ez korántsem a római egyházra vonatkozik, mint Győry János feltételezte,²¹ hanem a német-római császár országából az Árpádok udvarába került „rómaiakra”, akik itt földbirtokokat nyertek adományul, s befolyásukkal veszélyez-

tették az ősi jogon birtokló arisztokrácia gazdasági helyzetét és politikai súlyát. Az Anonymus művében megmutatkozó idegengyűlölet tehát nem a más népekhez tartozók ellen irányul, hanem a külföldi udvaroncok ellen; s így kerül ez a megjegyzés is összhangba a „genealogia nobilium” célkitűzésével.

Az utóbbi évtizedekben a nyugati történetírás figyelme az arisztokrácia eredetének kérdése felé fordult. E tárgykörben az egyik fő forráscsoport a XII. században megélénkülő genealógiai irodalom, amely többnyire egy-egy dinasztia (pl. flandriai vagy barcelonai grófok, Anjouk) vagy egy szűkebb vidék (pl. Namur) nemességének eredetével, leszármazásával, házassági kapcsolataival foglalkozik; ezt egészítik ki az elbeszélő források szociológiailag is értékelhető családtörténeti betétei.²² Ezzel kapcsolatban csak annyit jegyzek meg, hogy a kifejezetten genealógiai művek között Anonymus regényes gestájával egyező felépítésű tudtommal mind-egyik nem került elő. A másik forráscsoport, melyet inkább a korábbi századok családtörténetében értékesítenek, az oklevelek személynévanyaga. A frank nemességre nézve Gerd Tellenbach²³ és Karl Schmid,²⁴ a „Francia”-ira Léopold Genicôt,²⁵ a középkori Nyugatra általában Georges Duby²⁶ kutatásai iránymutatók. E kutatások során figyeltek fel arra, hogy az a nemesi-nemzetségi származástudat, ami a frank, alemann-sváb, bajor és szász uralkodó osztályban eredetileg megvolt, Nagy Károly birodalmában elenyészett. A Karoling-oklevelek csak keresztnéveket jegyeznek fel a viselt tisztség megjelölésével, de az apa, ős vagy származáshely megadása szükségtelenné vált. Ennek oka az, hogy Nagy Károly birodalmában nem a származás, hanem egyedül az uralkodó szolgálata számított, mondhatnók: tett nemessé valakit.

Ez a megfigyelés talál a korai magyar viszonyokra is. A X. századi Magyarország vezető rétege túlnyomórészt olyan „urakból” állt, akik büszkén vallották magukat honfoglaló vezérek, törzsfők és nemzetségfők leszármazottainak, s élénken őrizték emlékét a totemisztikus eredetmítosznak, a képben is ábrázolt állatöstől való származás tudatának.²⁷

István királyságában mindez szinte egy csapásra eltűnt. Többé nem az volt fontos, hogy ki honnan származik, hanem egyedül a király és az általa meghatározott rend, a keresztény királyság szolgálata vált mérvadóvá. Ez tükröződik Árpád-kori oklevélanya-

gunkban is. A pannonhalmi kiváltságlevélben²⁸ Pázmány, Hont és Orci mint *duxok* szerepelnek, de hogy miféle származásúak, ugyanúgy nem volt fontos, mint a birtokok átadásánál jelenlévő *Ceba comes* nacionáléja. Hasonló hozzáállást tükröz a tihanyi alapítólevél²⁹ tanúnévsorától kezdve hiteles okleveleink sora a XII. század végéig: a megadományozott, az ügyben eljáró és a tanú egyaránt csak egy névvel és egyházi vagy világi tisztsége megadásával szerepel. A XII. század első felében csak kivételesen fordul elő apa nevének megadása: akkor, amikor az udvarban két egyforma keresztnévűt kell megkülönböztetni. Így II. Béla „kancelláriáján” Tybus fia János notariust és Woth fia János pecsételő kancellárt különböztetnek meg,³⁰ III. és IV. István okleveleivel kezdődik az apa nevének kitevése az adománytevő vagy megadományozott birtokos, főként pedig az ügyben eljáró poroszló megjelölése esetén.³¹ Birtokosok esetén ez nem válik szabállyá, mert közismert vagy sajátos nevű személyek keresztnévvel és tisztséggel is szerepelnek, de III. Béla, Imre és II. Endre okleveleiben hovatovább törekednek a poroszló vagy a beiktatást végző nemes nevének pontos megjelölésére, nemegyszer utalva a falura, ahová való.

Ez a jelenség nyilvánvalóan jogbiztosító célzatú: a beiktató, illetve a poroszló szava utólagos pereskedés esetén döntő súllyal esett latba.

A hazai névmegjelölésben új fordulat a nemzetségnév feltüntetése *de genere* vagy *de generatione* szóval. Ez a megjelölés, noha a Bibliában is előfordul, teljesen ismeretlen XI—XII. századi hiteles okleveleinkben, s csupán e korbéli hamis vagy interpolált oklevelekben fordul elő (1061, 1183, 1186, 1201).³² Hiteles oklevélben való első előfordulását 1208-ból találom, s ettől kezdve 1220-ig 7 oklevélben szerepel, sajátos módon a 7 közül 5 esetben poroszló vagy birtokba iktató nevében,³³ tehát olyankor, amikor a pontos névmegjelölés jogi kívánalom volt. Alkalmilag a magyar krónika XI—XII. századi részében is előfordul,³⁴ de hogy mikor került oda, megállapíthatatlan, hisz a krónika tele van késői toldásokkal, fordításokkal.

A *de genere* szóhasználat először Anonymus *Gestájában* jelentkezik. Anonymus művét a XII—XIII. század fordulóján írta, de — mint említettem — az évtizedek tekintetében nem egyezik a kutatók felfogása. A munka keletkezésére nézve Szilágyi Loránd perdöntő-

nek tartotta a vérszerződés 4. pontját az uralkodó elleni hűtlenség és az uralkodó és rokonai közt levő konkolyhintés bűnéről, valamint történeti példák gyártását a trónörökösnek apja életében való megkoronázásáról.³⁵ Világos utalás ez az Imre és Endre közötti belharcokra és a gyermek III. László megkoronázására, s így ma is érvényesnek tekinthető az a datálás, amit ő ennek alapján adott: 1196 és 1203 között.³⁶ Győry János sajátos felfogása, miszerint a mű nagy része 1180-ban készült, de befejezésére csak 1203-ban került sor,³⁷ nem talált elfogadásra. De cáfolhatók azok az újabb nézetek is, amelyek szerint a *Gesta* II. Endre uralkodása elején vagy később készült volna; az említett politikai utalások harmonikusan illeszkednek Imre korának történetébe, míg Endréével nehezen egyeztethetők,³⁸ s a felhozott helynév-összevetéseknek sincs egyértelmű kronológiai értéke.³⁹ De a Szemere semptei ispánt (1177) jól ismerő III. Béla jegyzőjét sem valószínű évtizedekkel III. Béla halála után működtetni, s így a mű befejezése Imre 1204. évi és III. László 1205. évi halálát alig léphette túl, ha éppen nem e halálesetek készítették a szerzőt művének a tervezettnél hamarábbi befejezésére.

Tudva azt, hogy Anonymus a századforduló táján működött, felmerül a kérdés, hogy az általa előszeretettel használt *de genere* névmegjelölés nem az ő hatására terjedt-e el. Ami a nemzetségsős nevének a megadását illeti, ez a gyakorlat biztosan nem tőle származik. Mivel a *de genere* névösszetételben megadott nemzetségsősök általában Szent István kori birtokszerző ős nevére utalnak, kézenfekvő, hogy ennek háttérében Kálmán király törvényének 20. cikkelyét lássuk, amely kétféle birtokot különböztet meg, a Szent István által adottat, amelyet az utódok bármely ágon örökölnek, és a későbbi királyok által adományozottat, amely fiú örökös és testvér híján visszaháramlik a királyra.⁴⁰ Ez a megkülönböztetés eredetében ugyan még Kálmán azon törekvésével függhet össze, hogy a könnyelműen eladományozott királyi javakból amennyit lehet, visszaszerezzen, a XII. század végére azonban, amikor a birtokadományozás olyan méreteket öltött, hogy az István kori birtokosok leszármazottait, az ún. „nemzetségi jogú birtokosokat” háttérbe szorítás fenyegette, tudatosodott soraikban előnyös birtokjoguk, és számon is tarthatták, hogy ki birtokol István adományából. Anonymus ebben a légkörben szolgált a királyi kancellárián, olyan kancellárok alatt s olyan

főpapi és főúri környezetben, amelynek tagjai többségükben ősi birtokokkal rendelkeztek, sőt, művében családi érdekközösséget árul el az Abák birtoklásával is. A „Genealogia nobilium” ennek a rétegnek az érdekében íródott, de Anonymus még egy lépéssel tovább is ment, amikor nem István adományából, hanem a honfoglalásból vezette le a birtokokat. Amikor azonban leírta a hősi küzdelmeket, amelyek révén az ős birtokhoz jutott, számos esetben megjegyezte azt is, hogy melyik honfoglaló vezértől melyik *genus* származott. Ezáltal egy, a száraz jognál és a Szent Királyra való hivatkozásnál sokkal megragadóbb gondolati körbe ágyazta mondanivalóját, hiszen a magyar urak őseit a XII. századi lovagregények, sőt a *Trója-* és a *Sándor-regény* hőseivel állította egy sorba. A jogigénynek ez a csábító átköltése és propagálása biztosan nem volt hatástalan a királyi udvarhoz bejáratos és Péter mesterrel érintkező birtokos réteg körében, s hozzájárulhatott a *genustól* való származtatás s a *de genere* megjelölés használatához latin nyelvű írásbeliségünkben.

Hogy a királyi udvarnál működő klérus írásművével s annak propagálásával visszahathat a társadalom tudatának formálódására, s közvetve befolyásolhatja annak fejlődését, arra Georges Duby hozott fel találó példát. Lemarignier nyomain elinduló kutatásai szerint a XI. századi Franciaországban nincs nyoma a fidelitás hierarchiájának, s a közállapotok inkább a hatalom széttagolásával jellemezhetőek. A feudális hierarchia új jelenség a XII. század elején, s midőn az 1130-as évektől az erődről elnevezett, castellanusi eredetű családok (pl. *Montferrat*) jelentkezésével egy homogénabb réteg szövi át a nemességet, akkor alakul ki a hűbériség klasszikusnak ismert jegyeivel. Suger, Saint-Denis apátja és VI. Lajos tanácsadója a teoretikusa a piramisszerűen felépített s a fidelitással egybekötött hűbéri rend sémájának. Suger piramis-sémája két forrásból vezethető le: egyrészt a clunyi apátságok filiális függéséből, másrészt az (Ál-) Dionüsziosz Areopagita *Theologia mystica* című művéből, amely Saint-Denis könyvtárában is megvolt. Ennek alapján szerkesztette meg a piramist, melynek csúcsa nem a király helye, hanem a legfelsőbb lényé, de a világi piramis csúcsán a király ül. Suger műveivel (pl. *De rebus in sua administratione gestis*) s még inkább személyes ráhatással befolyásolta VI. Lajost, hogy realitást adjanak e sémának.⁴¹

Ez a példa megerősít abban a feltevésben, hogy Anonymusban ne csupán a kor társadalmi tudatának egyéni visszatükrözőjét lássuk, hanem olyan író, aki egy időszerű társadalmi mozgást a maga idejében korszerű propagandisztikus eszközökkel befolyásolt: eszmei síkon is hatott a társadalmi valóságra.

Jegyzetek

¹ Erre nézve vö. H. Grundmann: *Geschichtsschreibung im Mittelalter*. Göttingen, 1965. 39. Anonymus vonatkozásában: Györffy György: *Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 5 [lásd e kötetben]; uő bővebben: *Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars*. Acta Antiqua 20. 1972. 215—216. Régebbi megközelítések: Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp. 1931. 34—35; Györy János: *Gesta regum — Gesta nobilium*. Bp. 1948 (a továbbiakban: Györy: *Gesta regum*). 66—71; ifj. Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 196. skk.

² Szilágyi Loránd: *Az Anonymus-kérdés revíziója*. Századok, 1937. 4—54.

³ Pauler Gyula: *Anonymus külföldi vonatkozásai*. Századok, 1883. 97—116.

⁴ Vö. Györffy Gy., Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 2—4, melyhez pótlendő: J. Deér: *Aachen und die Herrschersitze der Arpaden*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 79. 1971. 32—56; Váczy Péter: *Anonymus és kora*. In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk. Horváth János és Székely György. Bp. 1974 (a továbbiakban: KKKK). 13—37.

⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I—II. Ed. E. Szentpétery. Bp. 1937—1938 (a továbbiakban: SRH). I. 33.

⁶ Szilágyi L., Századok, 1937. 21—22.

⁷ SRH I. 40—41.

⁸ Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948 (a továbbiakban: Györffy: *Krónikáink*). 108—124.

⁹ Vö. Szilágyi L., Századok, 1937. 8—9.

¹⁰ SRH I. 46.

¹¹ SRH I. 100, 103.

¹² I. Tóth Zoltán: *Tuhutum és Gelou. Hagomány és történeti hitelesség Anonymus művében*. Századok, 1945—46. 21—84; Györffy: *Krónikáink*

21—25; uő: *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában*. Ethnographia, 1965. 411—431 [lásd e kötetben].

¹³ SRH I. 67—68.

¹⁴ SRH I. 75, 79.

¹⁵ SRH I. 55.

¹⁶ SRH I. 114—117.

¹⁷ SRH I. 45—46. Vö. Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói*. Bp. 1925. 33—37, 72; C. A. Macartney: *Pascua Romanorum*. Századok, 1940. 1—11; uő: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources*. Bp. 1940. 161. skk.

¹⁸ SRH I. 48. Vö. Győrffy: *Krónikáink* 22—23.

¹⁹ SRH I. 97.

²⁰ SRH I. 46.

²¹ Győry: *Gesta regum* 22—36.

²² G. Duby: *Remarques sur la littérature généalogique en France au XIe et XIIe siècles*. In: *Hommes et structures au moyen âge*. Paris—La Haye, 1973. 287—298.

²³ G. Tellenbach: *Studien und Vorarbeiten zur Geschichte des grossfränkischen und frühdeutschen Adels*. Freiburg in Br., 1957. 40—70; uő: *Zur Bedeutung der Personenforschung für die Erkenntnis des früheren Mittelalters*. Freiburg in Br., 1957.

²⁴ K. Schmid: *Zur Problematik von Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Dynastie beim mittelalterlichen Adel*. Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 105. 1957. 1—62; uő: *Über die Struktur des Adels im früheren Mittelalter*. Jahrbuch für fränkische Landesforschung 19. 1959. 1—23.

²⁵ L. Genicôt: *L'économie namuroise au bas moyen-âge. II. Les hommes. La noblesse*. Louvain — Namur, 1960; uő: *La noblesse au moyen-âge dans l'ancienne »Francie«*. Annales 17. 1962. 1—22; uő: *La noblesse dans la société médiévale*. Le Moyen Age 71. 1965. 539—560.

²⁶ G. Duby: *La noblesse dans la France médiévale*. Revue historique 226. 1961. 1—22. (*Hommes et structures au moyen-âge* 145—166.); uő: *Guerriers et paysans. VIIe—XIIe siècle. Premier essor de l'économie européenne*. Paris, 1973.

²⁷ Győrffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959 (a továbbiakban: Győrffy: *Tanulmányok*). 3—6; uő: *István király és műve*. Bp. 1977.

²⁸ Vö. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. I. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923 (a továbbiakban: Szentpétery: *Reg. Arp.*). 2. sz.

²⁹ Szentpétery: *Reg. Arp.* 12. sz.

³⁰ Szentpétery: *Reg. Arp.* 59, 63. sz. Vö. Kubinyi András: *Királyi*

kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények, 1975. 62.

³¹ Szentpétery: *Reg. Arp.* 102. skk. sz.

³² Vö. általában Jakubovich Emil: *P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.)* In: *Emlékkönyv ... Klebelsberg Kunó ... emlékére.* Bp. 1925. 199; Szilágyi L., *Századok*, 1937. 27; Györffy: *Tanulmányok* 10; Györffy György: *Egy krónikahely magyarázatához.* Történelmi Szemle, 1966. 25—34. Az 1061. évi oklevélre I. Kumorovitz L. Bernát: *A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből („Pest” legkorábbi említése).* Tanulmányok Budapest Múltjából 16. 1964. 53, 69; az 1183., 1186. évre I. Szentpétery: *Reg. Arp.* 138, 146. sz.; az 1201. évre (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I—XI. Studio et opera G. Fejér. Budae, 1829—1844. VII/4. 70) I. Karácsonyi János: *A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Bp. 1902. 12—13.

³³ 1208: *pristaldum nostrum Theodorum de genere Opuz presente etiam Gregorio filio ipsius Theodori (Árpádkori új okmánytár.* I—XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1860—Bp. 1874 [a továbbiakban: Wenzel: *ÁÚO*]. VI. 324; Szentpétery: *Reg. Arp.* 235. sz.); 1212: *Martino filio Georgii de genere Cadur (Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* I—II. Ed. F. Knauz. Strigonii, 1874—1882. I. 202; Szentpétery: *Reg. Arp.* 274. sz.); 1214: *per fidelem nostrum comitem Henricum de genere Zolouc ... circummetari iussimus et ... introduci* (Wenzel: *ÁÚO* VI. 368; Szentpétery: *Reg. Arp.* 291. sz.); 1216: *pristaldo regis ... nomine Benka de generatione Gug* (Erdélyi László: *A pannonhalmi főapátság története. [A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I.]* Bp. 1902. 642); 1216: *Poth comes de genere Geur Tybam de genere Tumoy ... in nostram citavit presenciam* (Hazai okmánytár. I—VIII. Szerk. Nagy Imre—Paur Iván—Ráth György—Véghely Dezső. Győr, 1865—Bp. 1891 [a továbbiakban: *Hazai okmt.*]. VI. 11; Szentpétery: *Reg. Arp.* 310. sz.); 1219: *transmisso ... ex fidelibus nostris comite Chac de genere Chac verum esse cognovimus* (Wenzel: *ÁÚO* VI. 402; Szentpétery: *Reg. Arp.* 352. sz.); 1220: *pristaldo inter eos Poznano de genere Zak* (Erdélyi L.: i. m. 647).

³⁴ SRH I. 344, 385, 424, 449. Erre a körülményre az Anonymust II. Béla jegyzőjének valló Jakubovich Emil (i. h.) és Csóka J. Lajos (*Ki volt Anonymus?* Magyar Nyelv, 1962. 154) hivatkozott, továbbá a krónikában szereplő *de genere Tatum* kapcsán Gericz József (*A Tatomy nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez.* Történelmi Szemle, 1966. 1—23); hogy érvelésük nem meggyőző, I. Györffy Gy., Történelmi Szemle, 1966. 28—29.

³⁵ SRH I. 41.

³⁶ Szilágyi L., *Századok*, 1937. 197—199.

³⁷ Györy: *Gesta regum* 84.

³⁸ Anonymus azáltal, hogy a vérszerződés pontjaiba bevette és halálbüntetéssel „sújtotta” a fejedelem ellen támadó hűtleneket és a fejedelem és rokonai között ellentétet szítókat, ugyanúgy Imre-pártiságról tesz tanúságot az ellene támadó Endrével szemben, mint ahogy Imre és fia, III. László gyermekkori megkoronázását példázza a fejedelem életében vezérré tett Zolta és Taksony alakjával. Amíg Imre és III. László megkoronázása Endrét sértő lépéssé vált, (IV.) Béla 1214-i koronázásának nem volt politikai jelentősége. Vö. Györffy Gy., Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 13. — Horváth János és Sólyom Károly Anonymus-jelöltje: Péter győri püspök (Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 1—53, 261—282 és 54. skk.) II. Endre 1217-i oklevele szerint neki gyermekkortól kezdve hűséggel szolgált (*Hazai okmt.* IV. 8), s így nem Imre, hanem Endre oldalán állt. De ellene mond Péter győri püspök és Anonymus azonosításának az a körülmény is, hogy Anonymus számára Győr és a győri püspökség területe egyike az ország legkevésbé ismert vidékeinek (vö. Györffy Gy., Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 11).

Horváth J. Anonymusnak azon elbeszéléseit, mely szerint Árpád vezér a honfoglaláskor magyar „vármegyéket”: várakat, népeket, illetve *comitatust* adott egyes vezéreknek, a II. Endre kori *comitatus*-eladományozásokból vezeti le (Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 12. skk.). Mivel a szóban forgó vezérek utódai Anonymus korában is birtokolták a mondott vármegyék jelentős részét, itt világosan nemzetségi hagyomány bedolgozásáról van szó, nem pedig a II. Endre kori adományok visszavetítéséről. Egyébként, mint már rámutattam (Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 6), s ezzel szemben Horváth J. polemizált (KKKK 99—100), II. Endre korában egyetlen ősi territoriális vármegyét sem adományoztak el, csak kis ispánságokat, mint Locsmándot, s az 1222-i Aranybullában csakis az utóbbit tilalmazhatták. Így az Aranybulla korának birtokeladományozásai nem tükröződnek Anonymus művében. Horváthnak a szerzőséggel kapcsolatos vitájára, melyet részben nézetem félreértése, részben félremagyarázása jellemez, nem térek ki, ehelyett az olvasót gondolatmenetem követésére utalom, melyet idézett cikkemben (Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 1—11) és az *Anonymus, Gesta Hungarorum*. Ford. Pais Dezső. Bp. 1975, 1977² faksimile kiadás előszavában fejtettem ki. Nem meggyőző Kristó Gyula filológiai indítású érvelése sem (*Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez*. Magyar Könyvszemle, 1972. 166—173), mely II. Endre korához vezet.

³⁹ Váczy Péter *Anonymus és kora* című cikkében (KKKK 13—37) *Pannonhalmának* az Anonymus által használt *mons Sancti Martini* nevét összevetette a monostor nevének okleveles adataival, s ebből próbált kronológiai következtetést levonni. Ilyen egymás mellé állítás akkor volna meggyőző, ha egynemű adatokat, azaz a monostor okleveles említéseit

vetné össze. Anonymus azonban nem a monostorról beszél! Anonymus mindig tudatában van annak, hogy ő Árpád és a vezérek koráról ír, amikor keresztény intézmények még nem voltak, s így monostorhely XII. századi megnevezésével — *ecclesia Sancti Martini, cenobium Sancti Martini, monasterium Sancti Martini de Pannonia* stb. — nem is illetheti a helyet. Az általa használt *mons Sancti Martini* (SRH I. 100) mindamellett összhangban van a XII. századi nevekkal, figyelembe véve, hogy Árpád idejében nem monostor, hanem hegy állott ott, s mivel e hely eredetét az ókori Szent Mártonnal kapcsolja össze, jogosult, hogy a hegyet Szent Mártonról nevezze. Ez a latin névalak egyébként itt is a hely német *Martinsberg* elnevezésének latin megfelelője, mint a bambergi Martinsberg esetében; német név latinositása Anonymus művében másutt is található, pl. Óbudát a német *Etzelburg* nevének latinositott *civitas Attilae regis* alakjával is nevezi. Ugyanakkor Váczy kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a IX. századi *Sabarián* Szombathelyet kell érteni.

Nincs kronológiai értéke annak, hogy Anonymus a Fekete-tenger nevét latinul elsőként *ad Nigrum Pontum, ad Nigrum Mare* nevekkal írja, tehát ugyanazon jelentésű névvel, mint a kunok (*Codex Cumanicus*) használta név a XIII. században: *qara tengiz*. Váczy szerint a magyarok az első kun—magyar érintkezések idején, tehát a XIII. század elején ismerhették meg a „Fekete-tenger” névalakot. Ennek az érvelésnek a gyengéje, hogy semmi bizonyíték nincs rá, hogy a magyarban a „Fekete-tenger” név korábban nem élt volna. A török nevet pedig a kunok bizonyára az úzoktól, ezek a besenyőktől, akik talán a kazároktól vették át; ebben az esetben meg már a kabarok egy része is használhatta a nevet; még valószínűbb, hogy a Magyarországra beköltözött besenyők nyelvében is élt.

⁴⁰ Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp. 1904. 186. Még V. István korában is Szent István adományát tekintették „szállásföld”-nek, de ekkor már összemosódott a Szent István és a későbbi királyok adománya közti megkülönböztetés. V. István 1271-ben a Stomfa melletti Znoysa földet Hont-Pázmány nembeli Sándor comesnek adományozta: *infundendo in eosdem totum ius dominii eiusdem terre adeo, ac si ipsorum descensualis fuisset a tempore Sanctissimi Regis Stephani seu aliorum progenitorum nostrorum regum Hungarie illustrium, pro tempore qui fuerunt* (Wenzel: *ÁÚO VIII. 336*; Szentpétery: *Reg. Arp. 2100. sz.*). A Zsidó nembeli Csákyak és Zsidaiak Pest megyei ősi birtokaikat még 1423-ban is Szent István adományának tartották (*Oklevéltár a gr. Csáky család történetéhez. I. Bp. 1919. 315*).

⁴¹ G. Duby: *Le gouvernement royal aux premiers temps Capétiens. Le Moyen Age 72. 1966. 531—544.*

Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus *Gesta Hungarorum*ában*

I. Tóth Zoltán emlékének

Béla király névtelen jegyzője, a történeti kutatás mai állása szerint, III. Béla magyar király (1173—1196) jegyzője volt; a nevét rejtő *P. magister* szigla alapján legvalószínűbben Péter magister esztergomi préposttal azonosítható,** ki *Gesta Hungarorum* c. művét¹ 1200 körül írta.

A *Gesta Hungarorum*, mely a Prológuson kívül 57 fejezetből áll, lényegében a magyar honfoglalás (896) történetét beszéli el, emellett első fejezeteiben kitér a magyarok eredetére és vándorlására, utolsó fejezeteiben pedig X. századi történelmükre. A honfoglalás-történetben számos helyen ír a Kárpát-medence IX. századi államalakulatairól. Közléseinek különös értékét az adná meg, hogy a Kárpát-medence 895 előtti viszonyait viszonylag kevés forrásból vagyunk kénytelenek rekonstruálni. Annál sajtáságosabb, hogy mindaz, amit *P. magister* a Kárpát-medence IX. századi államalakulatairól ír, szöges ellentétben áll az egykorú forrásokkal.

A Kárpát-medence Attila halála (453) és birodalmának felbomlása (455) után germán törzsek (főként gótok, longobárdok és gepidák) lakhelye volt. Az avarok 567-ben verték le az Alföldet és Erdélyt birtokló gepidákat, 568-ben hozzáfoglalták Pannoniát, melyet a longobárdok kiűritettek. Az avarokkal együtt költöztek a Kárpát-medencébe kutrigur-bolgárok és szlávok.*** Arra nézve,

* Megjelent: *Ethnographia*, 1965. 3. sz. 411—431.

** Ezt az azonosítást a szerző meghaladta.

*** A szlávok ideköltözését kétségtelenül az avarok előnyomulása váltotta ki, viszont újabb kutatások a kutrigur-bolgárok beköltözését későbbre, a VII. század végére teszik.

hogy milyenek voltak az etnikai viszonyok a Tiszától keletre, egy sokatmondó adattal rendelkezünk. Eszerint a VII. század elején az avarokat legyőző bizánci sereg a Temes-vidéken 8800 harcost fogott el, akik között 3000 avert, 3000 gepidát, 800 szlávot és 2000 barbárt [talán bolgárt] talált. Az avar uralomnak a Kárpát-medencében Nagy Károly hadjáratai vetettek véget (791, 795—796, 799—803). *Etnikailag* a kép úgy alakult, hogy a szlávságé lett a számbeli fölény; az avarok Sabaria (Szombathely) és Carnuntum (Petronell) között telepedtek meg, Pannoniában bajor kolóniák jöttek létre, míg a *Conversio* szerint közelebből meg nem jelölt helyen tovább élt a gepidák egy kisebb csoportja; *politikailag* viszont a Kárpát-medencére három szomszédos állam terjesztette ki uralmát: az avarok leverése után Pannonia a dunai limes vonaláig a Keleti Frank Birodalom határtartománya lett, melynek egy részén 833-ban a Nyitráról menekült szláv Pribina kapott hűbéres fejedelemséget, ugyanakkor Nyitra vidékét a Morva folyó körül létesült Nagy-Morvaország szállta meg, míg a Tisza—Maros-vidék valószínűleg bolgár fennhatóság alá került.² A Džajhání 870 körül írt geográfáját másoló Gardízi (X. század) szerint a dunai bolgárok (itt *nándor* < *onogundur* néven) és morvák között 10 napi járőföld terült el,³ e 250—300 kilométer széles uratlan terület lényegében a Nagyalföldet foglalta magában, délkeleten a Temes-vidékig. Ez lehetett az a terület, melyet Regino a 889. évnél *Avarum solitudónak* nevez.⁴

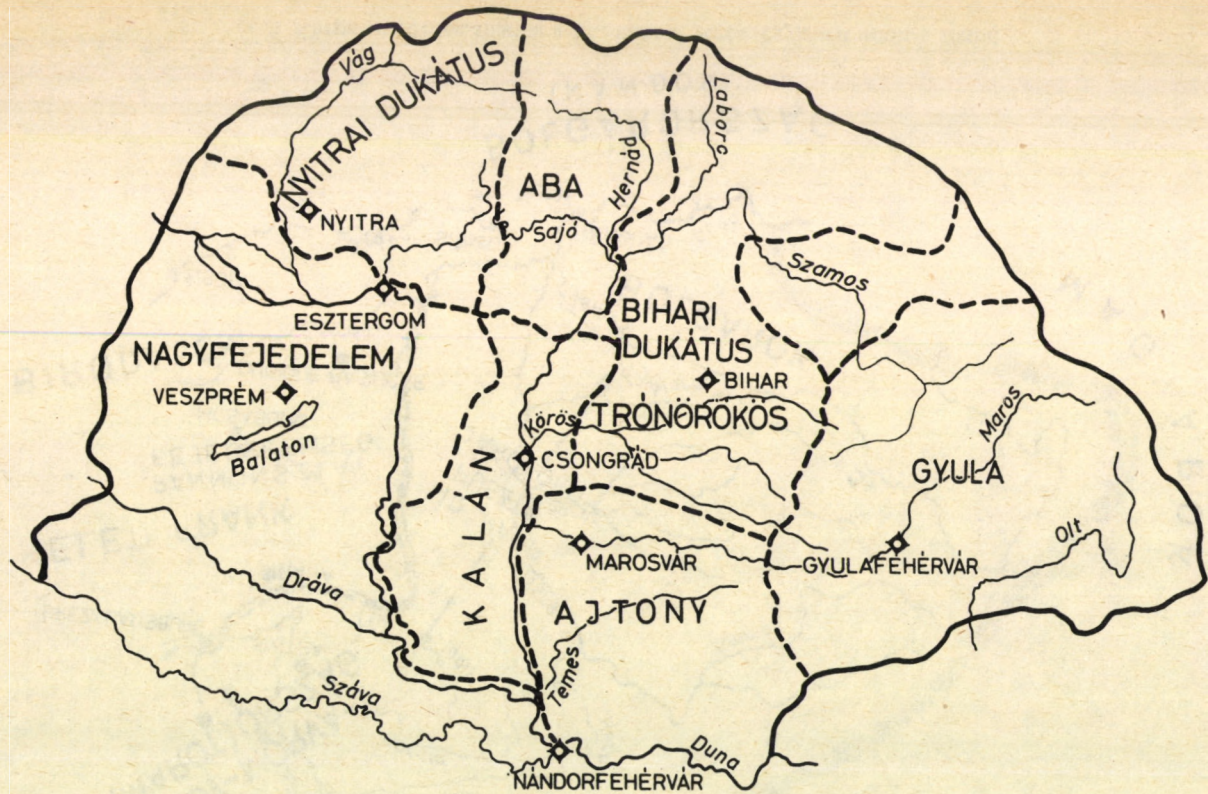
Az elmondottakon kívül más nép és más politikai alakulat a Kárpát-medencében egykorú adatokból nem igazolható.

Mit találunk ezzel szemben P. magister *Gesta Hungarorum*ában?

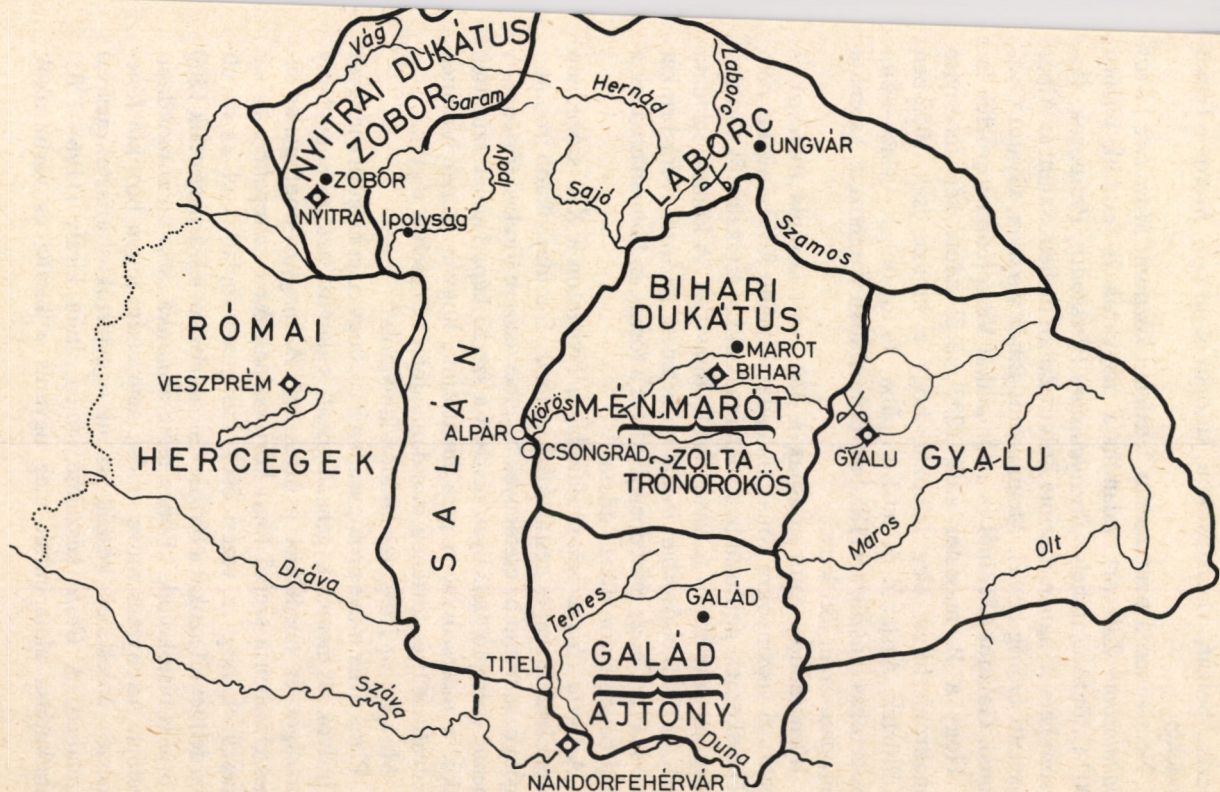
P. magister nem tud avarokról, gepidákról, bajorokról és morvákról e területen, ellenben a következő népeket említi, mint akiket a magyarok itt találtak: szlávok, bolgárok, csehek, vlachok, rómaiak, kazárok, kunok, székelyek, azaz Attila népe és görögök. Nem ismeri a Frank Birodalmat, Nagy-Morvaországot és az önálló, görögöktől független Bolgárországot, hanem hat fejedelemséget nevez meg, amelynek vezéreit a magyarok legyőzték: Zobor (*Zubur*), a csehek és szlávok vezére a Nyitra-vidéken, római hercegek Pannoniában, Salán (*Salan*) bolgár vezér a Duna—Tisza közén, Ménmarót (*Menumorout*) kazár vezér a Körösök vidékén, Gyalu (*Gelou*) vlach vezér Erdélyben és a vidini Galád (*Glad*)

A Kárpát-medence államai a IX. század végén, egykorú adatok szerint

BOLGÁR-SZLÁV KAGÁN

KEÁN BOLGÁR-SZLÁV FEJEDELEM

A Kárpát-medence országai a IX. század végén, Anonymus elképzelése szerint

vezér, bolgár, vlach és kun katonaság ura, a Maros—Temes vidékén.

Nem ismeri a pannonszláv fejedelmi központ, *Mosapurc* (*Urbs paludarum*—Zalavár), valamint a magyarok és frankok közötti 907-i döntő csatahely, *Brezalauspurc* (Pressburg, Prešporok, Pozsony) nevét, hanem szerinte Zobort Zobor mellett, Salánt az Alpár melletti Görög-révnél, Ménmarótot Bihar várában, Gyalut Gyalunál, Galádot Giládnál és a rómaiakat Veszprémben győzték le.

Hogy a P. magister által 1200 körül adott kép mennyire anakronisztikus, elég felhozni, hogy a kunok csak 1055-ben költöztek Ázsiából Kelet-Európába, és a bolgár—vlach—kun összefogás először az 1186-ban Bulgáriában létrehozott Aszenida birodalomban jött létre.

Ilyen módon Anonymusnak a 300 évvel korábbi földrajzi és néprajzi viszonyokra vonatkozó adatai önálló forrásértékkel nem rendelkeznek, pontosabban adatai csak akkor értékelhetők történetileg, ha más hiteles források is alátámasztják. A kutatás feladata tehát e téren elsősorban irodalomtörténeti: tisztázni forráskritikai módszerrel, hogy miképpen jött létre a forrás, és honnan erednek a régi népekre vonatkozó adatai.⁵

A *Gesta Hungarorum* műfajilag a Nyugaton a XII. században megjelenő regényes gesták közé tartozik. E műfaj inkább irodalmi igényű, semmint az események hű elbeszélésére törekvő történet. A benne szereplő személyek részben a szerző képzeletének szülöttei, akik a meseszövéseben arra hivatottak, hogy a szerző hőseinek pályafutását és történeti mondanivalóját színesebbé tegyék.

Mi a *Gesta Hungarorum* mondanivalója?

P. magister műve prológosában jelzi, hogy célja megírni a magyar királyok és nemesek genealógiáját, valamint azt is, hogy hány országot és fejedelmet győztek le.⁶ A magyar honfoglalás elbeszélésében a szerző főúri kortársainak őseit szerepelteti, és azt meséli el, hogy a vezéri ősök miképpen foglalták el az itt élt fejedelmektől azokat a birtokokat, amelyeket leszármazottaik 1200 körül is birtokoltak.⁷ Ebben rejlik a munka társadalmi mondanivalója. Anonymus műve az ősi, nemzeti jogon birtokló főnemesség érdekében készült az új nagybirtokos arisztokráciával szemben. A *Gesta* készülése idején, Imre király (1196—1205) uralkodása alatt indult meg ugyanis a királyi és várbirtokok

nagymérvű szétadományozása azoknak a jórészt idegen főuraknak, akik a király és királyné (aragóniai Konstancia, utóbb II. Frigyes császár felesége) környezetét alkották. Ebben az időben kezdi el az ősi birtokos osztály a *de genere* szóval feltüntetni a birtokszerző ős nevét, és nem véletlen, hogy Anonymus *Gestája* az első magyar forrás, amelyben a *de genere* kifejezés előfordul.⁸

Anonymus magyar főúri kortársai többnyire számon tartották honfoglaló őseik nevét és olykor azt is, hogy melyik vár és körzete (megyéje) volt birtokuk mindaddig, amíg I. István király (1000—1038) a nemzetségfők várait és földjeik zömét (többnyire kétharmadát) elkobozta.⁹ Azt viszont, hogy az ősök milyen történeti epizódok kapcsán vettek részt a honfoglalás harcaiban, milyen nevű vezéreket győztek le és milyen etnikumú népet találtak az elfoglalt földön, a hagyomány nem tartotta fenn. Márpedig Anonymusnak szüksége volt népekre, akiket a magyarok legyőznek, és szüksége volt vezérekre, akiktől a magyar honfoglaló vezérek elfoglalják a földet.

A szerző műve elkezdésekor még nem alkotta meg költött alakjai sorát, s amikor Pannonia (azaz Magyarország) régi állapotáról beszél, csak Attilát emlegeti. Majd mikor Pannonia lakóinak felsorolására tér rá, írott történeti forrásokból merít motívumokat. Csak a behatóbb ismertetés és az epikus meseszövés során alkotja meg, jórészt helynevekből, azokat az ellenséges vezéri alakokat, akiket a magyarok legyőznek, s országaik megalkotásához a X. századi magyar törzsterületek halovány reminiszcenciáit használja fel.

Vegyük közelebből vizsgálóra P. magister írói módszerét.

Az 5. fejezetben van szó először Pannoniáról mint Attila egykori földjéről: *terram Pannonie, quam audiverant fama volente terram Athile regis esse, de cuius progenie dux Almus pater Arpad descenderat* (I. 40).

Az, hogy a magyaroknak lett volna keletről magukkal hozott hun eredet-hagyománya, nem igazolható. Európában azonban a *Huni*—*Hungari* azonosítás a X. századtól általánosan elterjedt.¹⁰ A magyar uralkodóház pedig már a XI. században Attila örökösének tekintette magát, amit mutat Hersfeldi Lambert évkönyvének 1071-i adata, mely szerint midőn Salamon magyar király 1063-ban Nordheimi Ottó bajor herceg segítségével elfoglalta a magyar trónt,

Salamon anyja Attila kardját ajándékozta Ottónak.¹¹ Ezek szerint Anonymus e helyen olyan történeti hagyományt közöl, ami a magyar királyi udvarban köztudott volt.

A 9. fejezetben Attila mellett népeket is sorol fel, szlávokat, bolgárokat, vlachokat és római pásztorokat: . . . *in terram Pannonie descenderent, que primo Athile regis terra fuisset . . . quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie* (I. 45—46).

A kérdés az, hogy e felsorolás hagyományra, írott forrásra vagy a szerző elgondolására vezethető-e vissza.

Hagyományról biztosan nem beszélhetünk, mert a magyaroknak az itt talált népekről szóló történeti hagyományát ismerjük. 950 körül Árpád vezér dédunokája, Tormás (*Τερματζοῦς*) Bulcsú vezérrel együtt felkereste Bizáncban Konstantinos Porphyrogenetos császárt. A császár a magyar vezérek elmondása alapján jegyezte fel *De administrando imperio* címen ismert műve 38. fejezetében, hogy a magyarok a honfoglaláskor Nagy-Moráviára támadtak s lakóit elűzték.¹² Frankokról és bolgárokról, akiknek csupán határai szenvedtek változást, nem történt említés. A XI—XII. században a Konstantinos által feljegyzett hagyomány módosult tovább, amennyiben az volt a közfelfogás, hogy a magyarok Marót (*Morot ~ Morout*) vezért találták Pannoniában, és őt győzték le. *Marót* ugyanis a *morva* népnév régi magyar alakja, a néphagyomány azonban a népet megszemélyesítette, a népből heros eponymost formált, ugyanúgy, mint a magyar ősmondák más alakjai esetében, ahol a *Hunor* (< *uno'ur* < *onogur*) és *Magor* testvérpár mellett *Belar* (< *belar* < *bulgar*) és *Zuard* (*savard*) népnévből perszonifikált alakokkal találkozunk.¹³

Mi tartotta fenn a XI—XII. századi magyar hagyományt?

A magyar gesta-irodalom a történészek egyöntetű felfogása szerint a XI. század második felében indult meg.¹⁴ Az elveszett *Gesta Ungarorum*ból, az ősgesta-ból merített motívumokat Anonymus is, de az ősgesta legtöbb fejezetét szó szerint átvette és továbbfejlesztette az V. István kori krónikás: Ákos mester. Az ő munkája is elveszett, de fennmaradtak azok a krónikák, amelyek

Ákos mester krónikáját továbbfejlesztették: egyrészt a Kézai Simon által írt rövid *Gesta Hungarorum* (1282—1285), másrészt a bővebb krónikák: a XIV. századi *Képes Krónika*, a *Budai Krónika* és változatai. A ránk maradó krónikák egy XIII. században írt hun történettel vezetik be a magyar történetet, melyet a történészek többsége Kézai Simonnak tulajdonít.

Ma már nehéz eldönteni, hogy mit tartalmazott a XI. századi *Gesta Ungarorum*. Korábban elterjedt az a nézet, hogy ami közös Anonymus *Gesta Hungarorum*ában és a magyar krónikákban, az az ősgestából származik.¹⁵ Ma már a kutatók többsége azt vallja, hogy Anonymus művéből merítettek a gesta XIII. századi folytatói is, tehát a közös elemekből nem rekonstruálható egyértelműen az ősgesta tartalma.¹⁶

Mindamellett a XIV. századi bővebb krónikaszüvegek fenntartották a honfoglalást elbeszélő fehér ló mondát, amelyet biztosan visszavezethetünk a XI. századi *Gesta Ungarorum*ra, nem csupán azért, mert töredékei bekerültek Anonymus *Gesta Hungarorum*ába, hanem azért is, mert igen archaikus elemeket tartalmaz.¹⁷ Ez a monda, amely a magyaroknak a Kárpátokon át való menekülésével és Álmos fejedelem megölésével kezdődik, elbeszéli, hogy a magyarok mint vásárolták meg az itt lakó fejedelemtől egy fehér ló, fék és nyereg árán a földet, füvet és vizet. Ebben a mondában az itt talált fejedelem Svatopluk, Attila utódja: *venit ad ducem provincie, qui regnabat post Atilam, vocatum Zuatapolug* (I. 288). Az, hogy Attila neve szerepelt a XI. századi *Gestában*, annál is inkább elfogadható, mert — mint említettük — az ősgesta keletkezésének ideje tájt, 1063-ban a királyi udvarban Attilát mint elődöt tartották számon. Ugyanakkor bizonyos, hogy Svatopluk neve nem volt benne a XI. században feljegyzett mondában. A nagy hírű Svatopluk morva fejedelem ugyanis már a magyar honfoglalás előtt, 894-ben meghalt; emellett a *Zuatapolug* név XIII. századi, nazális nélküli szláv névalakot mutat, holott a *Képes Krónikának* az 1070-es éveket elbeszélő részében, amely az ősgestából származik, egy cseh herceg *Sentepolug dux Bohemorum* ~ *Sentapolug* (I. 391, 418) néven szerepel, s ez megőrizte a szláv nazálist.^{18*} Szerencsére a

* E cikk írása óta vettem észre, hogy a Sambucus-kódexben nazálisos *Scentepolug* ~ *Zentepolug* névalak van, így ez amellett szól, hogy a fehér ló

Képes Krónikából azt is megtudjuk, hogy ki állott az eredeti mondában *Zuatapolug* helyén. A *Képes Krónika* szerzője, aki a hun—magyar krónika mellett merített az ősgestából is, több helyen *tradunt quidam* szavakkal hivatkozik az ősgesta eltérő szövegére. Esetünkben ezt mondja: *Tradunt quidam, quod Hungari Morot, non Zuatapolug . . . in Pannonia reperissent principatem* (I. 282). Ebből kiderül, hogy a XI. századi *Gesta Ungarorum*ban az itt talált vezér neve *Morot* volt, a *marót* 'morva' népnévből perszonifikált mondai hős. Minden bizonnyal ő volt a fehér ló monda hőse.* A mondában ugyanakkor egyetlen népnevet sem találunk. Bizonyára nem is őrizte a néphagyomány más nép nevét, mert a Konstantinos által feljegyzett hagyomány sem említ morvákon kívül más népet. De ha őrizte volna, ez is megszemélyesített alakban kellene jelentkezzen; a bolgárokról szólván *Nándor* vezér, a frankokról szólván pedig *Blak*, *Blas*, *Vlach* (Olasz, Oláh) vezér szerepelne a mondában.

Fel lehet tenni, hogy a magyarországi szlávok hagyománya tartotta fenn az itt élt népek nevét, és ez jutott Anonymus tudomására. Arra nézve, hogy a szlávok 1100 körül mit vallott a Kárpát-medence régi lakóiról, az orosz Nyesztor-krónikából értesülünk. Eszerint a Duna mentén szlovének (Словѣни) és avarok (Обри) laktak; a szlovéneket volochok (Волохи) igázták le, a magyarok (Угры) pedig elkergették a volochokat, és hadat viseltek a görögök (Греки), Morvaország (Морава) és a csehek (Чехи) ellen.¹⁹ Gyóni bizonyította be, hogy a volochokon frankokat kell értenünk, akik uralmukat valóban kiterjesztették a Duna menti szlávokra, és akiket a magyarok elűztek.²⁰ Ezt az azonosítást egyébként kétségtelenné teszi, hogy a szerémségi Mandjelos falu középkori latin neve *Frankavilla*, magyar neve pedig *Nagy-Olaszi* volt (olasz < szláv *vlasi*, a *vlach* szó többese), ugyanakkor a szepességi *Olaszi* latin neve *Villa Latina*: német neve *Wallendorf*, szlovák neve *Vlachy*.²¹ Bár számolnunk kell azzal a lehetőséggel,

monda az ősgestában megvolt. Vö. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rend. Györffy György. Bp. 1975². 285.

* Ezt a nézetet ma már nem vallom, és így a Marótra való hivatkozás az ősgestától eltérő forrásra utalhat. Meglehet, hogy forrásunk itt Anonymusra utal, aki Marót és Ménmarót mellett Szvatoplukot nem említi.

hogy a helyi szláv hagyomány a XII. századig őrizte annak emlékét, hogy Pannonia vlach, azaz frank uralom alatt volt, valószínű, hogy nem Anonymus volt az első gesta-író, aki ezt feljegyezte. A fent idézett népfelsorolás ugyanis a vlachokkal együtt rómaiak pásztora-
it is említi, és azt mondja, hogy Pannonia a rómaiak legelője volt. Ennek a hagyománynak a legkorábbi változatát pedig Konstantinos Porphyrogenetos tartotta fenn, de bekerült az Anonymus előtti magyar gesta-irodalomba is.²²

Konstantinos műve 29. és 30. fejezetében két változatban elmondja, hogy Diocletianus császár Rómából népeket telepített Dalmáciába, akiket románoknak ('Ρωμᾶνοι) neveznek. Ezek fennhatósága a Dunáig terjedt, a Dunán túl [mai elnevezéssel a Dunán innen] pedig avarok barmaid látták. Ezeket megrohanva zsákmányt szereztek tőlük.²³

Nem Anonymusra, hanem a régi *Gesta Ungarorum*ra hivatkozik a rómaiak legelőjét említő Riccardus *De facto Ungarie Magne* c. jelentésében (1237): *Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod . . . septem duces cum populis suis . . . venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum* (II. 535), valamint a *Chronicon rhythmicum Sitticense* (XIII. század közepe) szavai: *Senum tradunt pagine codices maiorum, extitisse primitus regnum Vngarorum Romanorum pascua* (II. 606). Ennek az adatnak a XII. századi ismeretét bizonyítja a második keresztes hadjáratot leíró és Magyarországon is átutazó Odo de Deogilo († 1162), aki Magyarországról írja, hogy *Terra hec tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula Iulii Cesaris extitisse*.²⁴

A vlachok és római pásztorok együttesen a hun—magyar krónika 1270—1272 körül írt hun történetében szerepelnek, éspedig egy olyan motívumban, amely visszavezethető a régi gesta magyar történetére. Köztudomású, hogy a szerző a hunok regényes gestájában ókori források mellett merített motívumokat a magyar történetből is. Ilyen pl. a hun honfoglaláskor Pannoniában talált Macrinus vezér motívuma: *eo tempore Pannoniam, Pamphiliam, Frigiam, Macedoniam et Dalmaciam tetrarcha Macrinus natione Longobardus, de Sabaria oriundus gubernaret* (I. 258, vö. Kézai változatát I. 148—149), majd alább, ehhez az országfelsoroláshoz kapcsolódva a következőket olvassuk: *Pannonie, Pamphilie, Frigie, Macedonie et Dalmacie civitates, que per Hunos obsidione crebra*

erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam . . . transierunt; Vlachis, qui ipsorum coloni existere ac pastores, remanentes sponte in Pannonia (I. 269, vö. Kézai változatát I. 157: *Blackis, qui ipsorum fuere pastores*).

A forráskritikai kutatás megállapította, hogy a hun történet szerzője az országnév-felsorolást az *Exordia Scythicá*ból merítette, mely Julius Caesarról írja: *perdomuit . . . Macedoniam, . . . Dalmaciam, Frigiam, Pamphiliam*.²⁵ Macrinus sabariai származásához pedig a Sulpicius Severus-féle *Vita S. Martini* adott ötletet, ahol ez áll: *Martinus Sabaria, Pannoniarum oppido oriundus fuit*, de e szinkretisztikus alak kialakítására hatottak talán Kézai egyéb ókori olvasmányai: Trebellius Pollio szkítaverő Marcianus-vezére és Illíriát is uraló Macrinus tyrannusa, a Sz. Jeromos-féle Eusebius chronologia és Orosius tetrarchája és Opilius Macrinus császára.²⁶ A hun-magyarok által legyőzött Marcianus vonásait viszont valószínűleg a *Gesta Ungarorumból* merítette, ahol ez mint I. István király által legyőzött illíriai vezér szerepelhetett.

Az ősgestának ez az adata a török nyelvű *Tārīḥ-i Ungurus*ban maradt fenn, melynek szerzője, Terdzümān Mahmūd az 1526 utáni években egy olyan magyar krónikát dolgozott át török nyelvre, melynek szövege közel állt a hun—magyar krónikához. Műve emellett számos olyan részt tartalmaz, amely nincs benne a hun—magyar krónikában. Ez származhat a hun—magyar krónikának egy bővebb, teljesebb variánsából, de lehet kiegészítés egy elveszett másik *Gesta Ungarorumból* is. A *Tārīḥ-i Ungurus* elbeszéli István király harcát a bolgárok uralkodójával, Kánnal, majd így folytatja: „Une autre tradition veut, que lorsque le roi, ayant rassemblé son armée, voulut marcher contre le peuple bulgare, Marčīyanus, prince d’Illyrie — pays des Slovènes — ayant entendu qu’ Etienne rassemblait une armée . . . réunit et arma les Slovènes . . . Le roi Etienne avait tué Kán et occupé la province bulgare . . . il ordonna immédiatement de marcher contre Marčīyanus.” Folytatólag elmondja Marčīyanus legyőzését.^{27*}

Az itt említett Kán az ősgesta szövegére támaszkodó hun—magyar krónikában ilyen attributumokkal szerepel: *Kean ducem*

* Ma már vitathatónak tartom, hogy a *Tārīḥ-i Ungurus* az ősgestára visszavezethető részeket tartalmazott.

Bulgarorum et Sclavorum (I. 315; vö. Kézai 1. 172); az utána említett Marciyanusnak megfelelő Macrinus országainak lakói: *Blackis, qui ipsorum fuere pastores*.²⁸ S ezzel el is jutottunk Anonymus 9. fejezete népfelsorolásának forrásaihoz.

A XI. századi gesta a fehér ló mondába ágyazva beszélt Attiláról mint Pannonia egykorú uráról; ugyanez vagy egy másik gesta közölte Pannoniáról, hogy valaha a rómaiak legelője (*pascua Romanorum*) volt; ami pedig a Pannoniában talált bolgárokat, szlávokat és vlachokat illeti, ezek az ősgestában nem a honfoglalás történetében, hanem I. István délszlávok elleni harcainak leírásában szerepeltek.

A továbbiakban többszörösen be fog bizonyosodni, hogy Anonymus honfoglalás-történetének egyik fő motívumforrása I. István harcainak története volt.

Amíg a 9. fejezet Attila után csak népeket sorol fel, addig a 11. fejezetben felsorolt népek vezérei is megjelennek — a római hercegek mellett Salán, Ménmarót és Galád — akik a meseszövegben hivatva vannak arra, hogy a honfoglaló hősök ellenségei legyenek: . . . *in terram Pannonie . . . que etiam primo fuisset terra Athile regis et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocavissent pastores suos. Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium, preoccupavisset sibi Keanus magnus, dux Bulgarie, avus Salani ducis, usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum et fecisset ibi habitare Sclaus et Bulgaros. Terram vero, que est inter Thisciam et silvam Igfon, que iacet ad Erdeuelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, preoccupavisset sibi dux Morout cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout eo, quod plures habebat amicas, et terram illam habitarent gentes, qui dicuntur Cozar. Terram vero, que est a fluvio Mors usque ad castrum Vrschia preoccupavisset quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus adiutorio Cumanorum, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani Sunad filius Dobuca, nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit* (I. 48—50).

E vezérek, illetve az általuk uralt négy honfoglalás kori ország forrásai az alábbiak:

1. A fentebb tárgyalt *pastores Romanorum* vezéreiül alkotja meg Anonymus a *principes Romanorumot*.

Megjegyzendő, hogy Anonymusnak volt tudomása arról, hogy Attila előtt Pannonia a rómaiak kezén volt, és az Óbudán található romok (Aquincum) a rómaiak építményeinek maradványai (I. 35). Amíg ez közvetlen megfigyelésből is származhat, hiszen az antik Pannonia földje tele van feliratos, római kövekkel, addig az Attila utáni rómaiakról való tudása világosan a *pascua Romanorum* motívumból származik. Innen erednek a 9. fejezet *pastores Romanorum*-jai, utóbbiból nőttek ki a 11. fejezet *principes Romanorum*-jai, a 47. fejezetben pedig Árpád óbudai átkelésekor Pannonia római lakói (*Romani, per terram Pannonie habitantes*, I. 94), majd a 48. fejezetben Veszprém bevételekor a várat védő római katonák, akik elesnek vagy Németországba menekülnek (*militēs Romanorum in ore gladii consumpserunt . . . Reliqui vero Romanorum . . . in terram Theotonicorum properaverunt*, I. 97, vö. 98—99, 103), ami már átvezet a német-római értelmezéshez, hiszen bővebb krónikáink X—XIV. századi története „római” alatt német birodalmi ért (I. 305, 361, 416, 490). Kétségtelenné teszi a római illetén „modern” értelmezését Anonymus fentebb említett aktualizáló mondata: *nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie* (I. 46), amit elsősorban a Nyugatról a királynék kíséretében beköltözött lovagokra értelmezhetünk, akik hatalmas birtokokat szereztek, és a királyi tanácsban a magyar főurakat háttérbe szorították. Ezt tekintve nem véletlen, hogy az elkergetett római katonák lakhelye Veszprém, a királynék állandó székhelye. III. Béla feleségei: Châtillon Ágnes antiochiai hercegnő (1168—1184) és Margit, VII. Lajos francia király leánya (1186—1193); Imre felesége Aragóniai Konstancia (1198—1205) és II. Endre felesége Meráni Gertrúd (1203—1214).²⁹

Az, hogy a Dunántúl lakói közt az 50—51. fejezetben a *Carinthinorum Moroanensium fines* kifejezés mellett szlávokról és pannonokról (*Sclauorum et Pannoniorum gentes*, I. 100; *regnumque Pannoniorum*, I. 103) is szó esik, világosan Reginótól való átvételnek bizonyul, ahol a 889. és 894. éveknél a magyarokkal kapcsolatban e népnevek mind felbukkannak.³⁰

2. A *Sclavi* és *Bulgarii* népek vezérét Anonymus az ősgestában foglalt Szent István történetéből emeli át, amennyiben kifejezetten megmondja, hogy vezérük: *Keanus magnus dux Bulgarie*, aki *fecit ibi habitare Sclauos et Bulgaros*. A szerző annyiban ragaszkodik forrásához, hogy magát Keánt nem helyezi Magyarországra, csak

Keán állítólagos rokonát, Salánt, aki a magyar irodalomban Zalán néven vált ismeretessé.

A krónikákban szereplő Keán rávezet Salán (olv. Csalán?) alakjának forrására. *Salanus* Anonymus gestájában kezdetben úgy szerepel, mint akinek Keán bolgár vezér a nagyapja (*avus*, I. 48), dédapja (*preavus*, I. 51); alább *Salanus* a bolgár vezér vérrokona (*consanguineus*, I. 86), sőt nagybátyja (... *dux Bulgarie* ... *mandavit, quod partem Salani ducis, avunculi sui nen foveret* ... , I. 86). A bővebb krónikák I. István apja, Géza fejedelem házasságának elbeszélése kapcsán beszúrnak egy archaikus színezetű megjegyzést Kulánról, melyben Kulán fivére és ellenfele, Keán szerepel.³¹ Ez a megjegyzés, amely a megelőző rész tanúsága szerint benne foglaltatott az ősgestában,³² a szóegyezés szerint motívumforrásul szolgált Anonymusnak is.

Képes Krónika:

... Sarolt... Geysa dux *consilio et auxilio* Beliud, qui *terram Kulan possiderat, traduxit* in uxorem legitimam. Isti Beliud *Kulan* dedit filiam suam, ut contra fratrem suum *Kean* debellaret (I. 291).

Anonymus:

... Keanus preavus ducis *Salani*, dux de Bulgaria egressus *auxilio et consilio* imperatoris Grecorum, preoccupaverat *terram* illam... (I. 51).

Keán és Kulán, akikről itt szó van, nem bolgárok voltak, hanem magyar törzsfők, Géza és I. István kortársai.³³ Az I. István kori birtokos ős nevét a XIII. századi magyar főúri nemzetségek a *de genere* szóval tüntették fel. Ennek oka az volt, hogy Kálmán király I. törvénykönyvének 20. fejezete³⁴ szerint a Szent István adományából bírt birtokok a tulajdonos vagy testvére halála után nem háramlottak vissza a királyra, hanem a rokonság örökölte. Ezért a leszármazottak, hogy különleges birtokjogukat hangsúlyozzák nevük után viselték az I. István kori birtokszerző ős nevét.³⁵ Magyarországon volt Keán- és Kalán- (*Calan-*) nemzetség,³⁶ ami annak bizonyítéka, hogy I. István idejében élt két ilyen nevű birtokos főúr.

Kalán a honfoglaló Ónd fia Ete törzsfő leszármazottja; központja Csongrád vára volt a Tisza jobb partján, és nemzetségét uralta Csongrád megye Alpártól le délre.³⁷ Egy törzsfő alá azonban legalább 4-5 nemzetség tartozott, ami ugyanannyi vármegyét

jelent.³⁸ Minthogy a Tiszától keletre eső terület Ajtony törzsfő és a Biharon székelő Árpád-házi herceg (*dux*) között oszlott meg, a Duna melléki Pest, Fejér, Tolna és Baranya megyék pedig az Árpád-házi nagyfejedelemet uralták, Kalán törzsfő a kettő között levő Duna—Tisza közti megyék felett gyakorolhatott uralmat; ilyen volt Bács, Bodrog, Csongrád és Szolnok.

Ez a terület jelenik meg Anonymus gestájában, mint Salán ducatusának azon része, amelyen Salán személyesen uralkodik. Vára Alpár (*ducem Salanum in castro Opar iuxta Thysciam invenerunt*, I. 56; *invenissent ducem Salanum in sabulo Olpar*, I. 71; Alpárt még a XIII. században is részben a Kalán-nemzetség birtokolta); központja Titel (*Salano duci Tytulensi*, I. 59; *ad ducem Salanum pervenissent, in illo loco, qui dicitur Tetel*, I. 80; *Salanus . . . egressus de Tetel*, I. 81).

Mindez arra mutat, hogy Kalán törzsterülete adta az elgondolást Anonymusnak Salán országa kialakításához.

Salán vezér nevének kigondolásához és Titellel kapcsolatos szerepeltetéséhez hozzájárulhatott, hogy a titeli káptalan 1234-ben *Salan* falu mellett birtokolt.³⁹ E falu neve 1299-ben *Arky-Chalan* (Árkicsalán) néven tűnik fel,⁴⁰ ami valószínűsíti a helynévnek a magyar *csalán* szóból való származtatását. Egyedül erre a helynévre azonban nem vezethető vissza Salán vezér neve. Egyrészt a helynév a *Várad Regestrumban* az 1214. évnél *Soluhan* alakban található, és e hosszabb alak felel meg a *csalán* szó török *čalayan* etimológiájának;⁴¹ Anonymus helyesírása alapján pedig a hosszabb *Soluhan* alakot várnánk, hiszen ő a *Lel* és *Tetun* neveket is az archaikusabb *Lehel* és *Tuhutum* alakban adja. Másrészt Salán nem *Salan* faluban hal meg, mint Anonymus helynévből költött vezérei általában, hanem Titelből a bolgár fejedelemhez menekül Belgrádba (*dux Salanus . . . fuga lapsus est et salute vite Albam Bulgarie properavit*, I. 82—83).⁴²

Anonymus vezéralakja mögött tehát elsősorban a területen uralkodó Kalán törzsfőt kell keresnünk. A *Salan* és a *Kalan* nevet közel hozza, hogy egy *Kalan* helynév 1387-ben *Chalantheluch*, *Kalanteluk* alakban merül fel;⁴³ etimológiai összetartozásról azonban nem lehet szó. Anonymus olyan játékos névválasztásával állunk itt szemben, mint Gyula (*Geula*) vezér esetében, akinek földjén hasonló nevű vezért, Gyalut (*Gelout*) konstruált (l. alább).

Ami végül Salán görög katonaságát illeti, itt kifejezetten névmagyarozó kitalálással állunk szemben. Anonymus a 38—39. fejezetben elmondja, hogy Árpád seregével Alpár homokján állott fel, és a Titelből ellene felvonult görög és bolgár sereget megfutamtotta. A görögök és bolgárok a Tiszába menekülve majd mind belefúltak, ezért e helyet Görög-révnék nevezik (*Greci vero et Bulgari . . . fere omnes in fluvio Thyscie mortui sunt . . . Unde locus ille, ubi Greci mortui fuerunt, a die illo usque nunc portus Grecorum nuncupatur*, I. 83). Ma már tudjuk, hogy Alpár és tiszai révje a XII—XIII. században a szávaszentdemeteri görög monostor birtoka volt, és a görög birtokosokról nevezték „portus Grecorum”-nak; Anonymus azonban e helynévhez a Duna—Tisza közén harcoló görög hadsereg meséjét költötte.⁴⁴

3. Marót, illetve Ménmarót vezér Tisza, Maros, Szamos és Erdély között elterülő, kazár lakosságú országának forrásai könnyebben kielemezhetők.

A honfoglaló magyar törzsszövetség 7 magyar és 3 kazár, helyesebben a kazár uralom ellen fellázadt kabar (*Κάβαροι*) törzsből állott, akik részben khvárezmi (*khvalis* > magyar *káliz*), részben alán (*oslar, osian* > magyar *varsány*), részben bolgár-török (*barsil, eskil* > *sikil* > magyar *székely*) eredetűek voltak. Ezek a katonai segédnépek a honfoglalás után a trónörökös herceg (*dux*) vagy több herceg uralma alatt állottak. Lakterületük két tömbje a bihari és nyitrai *ducatus* volt, mely a XII. század elejéig állott fenn.⁴⁵ A bihari dukátus magában foglalta Bihar, Békés, Zaránd, Szabolcs, Zemplén és Borsova megyét; központja Bihar vára volt.

Ez a dukátus adta Anonymusnak az alapot, hogy itt egy honfoglalás előtti országot alkosson meg. Kétségkívül kiderül ez abból, hogy Anonymus e dukátus területének régi lakóit kazároknak mondja, márpedig kazárok csak a magyarokkal együtt költöztek be erre a területre. Anonymus a bihari dukátus forrását azzal is elárulja, hogy elbeszélése szerint a bihari vezér, Ménmarót, leányát feleségül adta Árpád fiához, Zolta herceghez, majd reá hagyta országát (*Memorout . . . sine filio mortuus est et regnum eius totaliter Zulte generi suo dimisit in pace*, I. 106).⁴⁶

Marót szerepeltetésének, mint fentebb láttuk, történeti mondai magja volt. A morva nép, amelynek magyar neve *marót* volt, a IX. században kiterjesztette uralmát Nyitra vidékére. A magyarok

megsemmisítették a Szvatopluk halála után bomlásnak indult Morvaországot, és ez a történeti tény a nép hagyományában átalakult Marót vezér legyőzésévé. Marót vezér bekerült a XI. századi *Gesta Ungarorum*ba is, mint Pannonia ura.

Anonymus már nem tudta, hogy Marótnak valami köze is van a morvákhoz; ennek bizonyítéka, hogy a nyitrai dukátus kapcsán a *marót* vagy *morva* név fel sem merül. Anonymus azért helyezte Marót vezért Biharba, mert a középkorban Bihar megye területén két *Marótlaka* és egy *Maróc* (Marót) falu volt, emellett XIII. századi forrásban egy Marót-nemzetség is szerepel.⁴⁷ Ez pedig csupán annyit jelent, hogy a XI—XII. században egy-egy Marót nevű ember telepedett meg Bihar megye területén.

Ami a *Menumorout* név eredetét illeti (*... dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas*), Anonymus játékos névalkotásával állunk szemben. E nevet feltehetően az ősgestában talált többnejű *Menrot* és pannoniai *Morout* alakjaiból olvastotta össze, és az egybevont *Menumorout* nevet a magyar *mén* szóval magyarázta.⁴⁸

Anonymus gestája semmi utalást nem tartalmaz arra nézve, hogy Ménmarótnak valami kapcsolata lett volna a morvakkal vagy a vlachokkal. Anonymus szerint Ménmarót népe kazár volt, ugyanő görög alattvalónak mondja magát (*Atthila . . . rapuerat terram hanc ab atthavo meo, sed tamen modo per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani nemo potest auferre. . .*, I. 61), de „bolgár szívvel” adott válaszokat (*Menumorout . . . duci Arpad . . . per legatos propios Bulgarico corde superbe mandando . . .*, I. 104).

A székelyek szerepeltetése a bihari dukátus területén arra vezethető vissza, hogy Bihar megye a XII. században székelyek lakta föld volt. Nézetünk szerint a székelyek a kazár-kabar törzsek közé tartoztak, és a hét magyar törzset legfeljebb egy évvel előzték meg a honfoglalásban.⁴⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a székelyek eredete máig vitatott kérdés, és többen azon a nézeten vannak, hogy a székelyeket azért írja Anonymus Attila népének, mert évszázadokkal megelőzték a magyarokat e földön, és valaha az Avar Birodalom kötelékében éltek.⁵⁰

4. A negyedik ország forrására hasonló módon maga Anonymus vezet rá. A Vidinből (*Bundin*) eredeztetett Galád fejedelemről, akinek állítólag a Marostól az Al-Duna mellett fekvő Orsováig,

illetve Haram várig (Palánka) terjedt az országa, megmondja, hogy tőle származik Ajtony (*Ohtum*), akit Szent István győzött le. Már Hunfalvy észrevette, hogy Galád irodalmi forrása Ajtony. Ajtony magyar törzsfő országáról a nagyobbik Gellért-legenda a következőket írja: . . . *erat quidam princeps in urbe Morisena, nomine Acthum, potens valde, qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus . . . Habebat autem septem uxores, pro eo, quod in religione Christiana perfectus non erat . . . Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin ac Zoren . . . Acthum vero interfectus est in loco prelii ab exercitu Chanadini* (II. 489—491). Ajtony Vidinben való megkeresztelkedése adta az ötletet Anonymusnak, hogy Ajtony állítólagos őset, Galádot Vidinből eredeztesse.⁵¹ Maga Galád kétségtelenül költött alak. Nevének forrását elárulja Anonymus azzal, hogy a 44. fejezetben elmondja Galád serege pusztulásának helyét. Eszerint a magyarok *venerunt versus fluvium Temes et castra metati sunt iuxta Vadum Arenarum et, cum vellent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad, a cuius progenie Othum descendit, dux illius patrie . . . adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum* (I. 90). A Temes folyó mellett, a *Vadum Arenarum*mal azonosítható Fövény, ma Fény falu közelében fekszik Galád vagy Gilád falu (1332—1337: *Galad*, 1462: *Galadmonostra*),⁵² amelynek nevééről P. magister Galád vezért elnevezte.⁵³ Anonymus szokott eljárása szerint elvárnánk, hogy Galád vezér utód nélkül hal meg Galádon. Galád azonban nem halhat meg utód nélkül, mert a 11. fejezetben már azt mondta róla, hogy tőle származik Ajtony.

Ajtony kétségtelenül magyar törzsfő volt; földje, a Duna, Temes és Maros köze, Konstantinos szerint a magyarok X. századi szállásterületéhez tartozott.⁵⁴ Anonymus valószínűleg azért csinál belőle idegen vezért, mert a Gellért-legenda szerint többnejű volt, márpedig Anonymus szemléletének megfelelően a többnejűség a magyaroktól idegen tulajdonság. Mutatja ezt, hogy Anonymus Reginót követve azonosítja a szkítákat a magyarokkal, és az *Exordia Scythica* szavaival jellemzi az ősmagyarokat, de midőn forrásában a szkítákról ezt olvassa: *solummodo suas habebant uxores*, ezt a mondatot így alakítja át *Gestájában*: *solummodo unusquisque suam habebat uxorem* (I. 36).⁵⁵ Magát Ajtonyt nem tehetta meg a honfoglalók ellenségének, mert I. István és Ajtony

harcának története túlságosan ismert volt a Gellért-legenda révén, de Ajtony dukátusa alkalmasnak kínálkozott egy honfoglalás előtti ország konstruálásához.

Galád etnikai jellemzését saját kora bulgáriai viszonyaiból meríti. Mint említettük, 1186-ban hozta létre Bulgáriában Aszen és Péter a bolgár, vlach és kun népelemeket összefogó második bolgár cárságot. Ez tükröződik a 11. fejezet azon szavaiban, hogy a Vidinből jött Galád a kunok segítségével foglalta el a Maros és Duna közötti országot, majd a 44. fejezetben, ahol azt meséli el, hogy Galád kun, bolgár és vlach segédcapatokkal harcolt Árpád vezérei ellen.⁵⁶

Anonymus ezek szerint Galád vezér nevét helynévből, országát I. István ellensége, Ajtony országából, népeit pedig az 1200 körüli Bulgária népei alapján konstruálta.

Ugyanez a módszer nyilvánul meg a további fejezetekben feltűnő ellenséges vezérek megalkotásában.

Mint láttuk, Anonymus a 11. fejezetben négy pannoniai országot hozott létre: a római hercegek, Salán, Ménmarót és Galád országát. A honfoglalás teljes elbeszéléséhez azonban ez kevésnek bizonyult, ezért a munka folytatása során a szükségletnek megfelelően a fenti módszerrel még további három ellenséges vezért és két országot alkotott.

5. Már a 13. fejezetben Ungvárnál feltűnik egy helynévből kitalált alak, akit ott ölnek meg, ahol a helynév található: *ad castrum Hung equitaverunt . . . comes eiusdem castris nomine Laborcy . . . fuga lapsus ad castrum Zemlum properabat, quem milites ducis persequentes iuxta quendam fluvium comprehendentes laqueo suspenderunt in eodem loco et a die illo fluvium illum vocaverunt sub nomine eiusdem Laborcy* (I. 51—52). A Laborc folyó adta az indítékot Laborc vezér életre hívásához. Laborc azonban nem kap önálló országot, mert földjét a szerző már a 11. fejezetben kiosztotta a bolgár Keán vezérnek.

Településtörténetileg nem tisztázott, hogy mi a háttere Anonymus azon híradásának, hogy Keán bolgár vezér szlávokat és bolgárokat, illetve bulgáriai szlávokat telepített az Északkeleti-Kárpátokig elterülő vidékre (*Keanus magnus, dux Bulgariae avus Salani ducis, usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum . . . fecisset . . . habitare Sclavos et Bulgaros, I. 48; . . . partes Hung., . . .*

*magnus Keanus, preavus ducis Salani, dux de Bulgaria . . . preoccu-
paverat terram illam, . . . ipsi Sclauī de terra Bulgarie conductu
fuerunt ad confinium Ruthenorum, I. 51).* Ami a *confinia Ruthenorum
et Polonorum* kifejezést illeti, ez a magyar „orosz és lengyel végek”
fordítása, ami magyarul ’Oroszország és Lengyelország felé eső
határvidék’-et jelent. Nem értelmezhető úgy, hogy a Kárpátoktól
délre levő terület rutén és lengyel fennhatóság alatt állott, mert a
magyarok beköltözésének leírásában világosan megmondja, hogy a
rutén fejedelemségek a Kárpátokig (*Houos*, magyar *Havas*)
terjedtek, s ezen túl Pannonia volt. A 11. fejezetben: *Duces vero
Ruthenorum . . . rogaverunt Almu ducem, ut dimissa terra Galicie
ultra silvam Houos versus occidentem in terra Pannonie descenderent*
(I. 45); a 13. fejezetben: *dux Galicie . . . Almu ducem . . . rogare
ceperunt, ut ultra Houos versus occidentem in terram Pannonie
descenderent* (I. 48), s a magyarok átkelven a havasokon az Ung
folyó, illetve Ungvár vidékére (*ad confinium Hung ~ ad partes Hung
~ ad castrum Hung*, I. 50—51) értek, amely már a bolgár Salán
országához tartozott. Az Északkeleti-Kárpátokat Kézai Simon
krónikája (1282—1285) a magyar „Orosz havasok” elnevezés
fordításával *Ruthenorum Alpes*nek nevezi (I. 165); ugyanez a
hegység azonban az orosz évkönyvekben „Magyar hegyek” néven
szerepel: 1116: горы Угорьския; 1292: горы Оугорьскыѣ.⁵⁷ A
confinia Ruthenorum et Polonorum elnevezés egyébként kétségtel-
lenül Anonymus korának felel meg, mert a honfoglalás után a
magyarok északi szomszédai a Kárpátokon túl nem lengyelek és
rutének, hanem a fehér horvátok voltak.⁵⁸

Amíg Anonymus a Laborc ispánnak tulajdonított földre önálló
országot nem helyezett, addig a munka további írása folyamán két
előre be nem tervezett országot konstruált, Gyalu és Zobor
dukátusát.

6. A 24—27. fejezetekben találkozunk először és utoljára Gyalu
(*Gelou*) erdélyi fejedelemmel és országával. A forráskritikai kutatás
megállapította, hogy e négy fejezet a szerző utólagos interpolációja.
A 20. fejezetben megkezdett Ménmarót elleni hadjárat ugyanis a 23.
fejezetben megszakad, és a 28—29. fejezetben folytatódik. Ez az
interpoláció még valószínűleg a munka írása során bekövetkezett,
bár van olyan vélemény, hogy a beszúrás 15 évvel a mű megírása
után történt.⁵⁹

A 24. fejezetben feltűnő Gyalu (*terre Ultrasilvane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat*, I. 65) kétségkívül helynévből életre hívott alak. Gyalu vezért ugyanis a 27. fejezet szerint a Szamos és Kapus folyók összefolyásánál levő váránál ölik meg (*Gelou dux . . . fugeret . . . ad castrum suum iuxta fluvium Zomus positum, . . . ducem Geloum iuxta fluvium Copus interfecerunt*, I. 67), azon a helyen, ahol Gyalu (román: Gilău) város és vár emelkedik (1246, 1263: *Golou*, 1439: *castellanus de Gyalo*).⁶⁰

Maga a helynév a török Jolij személynévből vezethető le; e helynév a régi Magyarországon 3 helyen található fel.⁶¹

Mint I. Tóth Zoltán kimutatta, Gyalu nevének és országának kialakításához az ötletet az adta Anonymusnak, hogy a X. században Erdély a magyar Gyula (*Γυλάς ~ Gyla ~ Geula*) törzsfő szállásterülete volt, és I. István király Gyula országát haddal foglalta el.⁶² Anonymusnak tehát Gyalu esetében ugyanúgy István király ellenségei szolgáltatnak alapot, mint Keán és Ajtony esetében, és ugyanúgy hasonló hangzású nevet választott a kitalált ellenséges vezérnek, mint *Kalan—Salan* esetében.

A 25. fejezet szerint a föld lakói vlachok és szlávok voltak, akik sokat szenvedtek a kunoktól és besenyőktől: *habitatores terre illius viliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasii et Sclau, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas et dux eorum Geleou minus esset tenax . . . quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur* (I. 66).

Mint láttuk, Anonymus már a 9. fejezetben, Pannonia népeinek felsorolásában említést tett szlávokról és vlachokról; az ősgestában ezek a népek valószínűleg az illíriai Marcianus alattvalóiként szerepeltek. A nyíllal harcoló vlachok, a szláv *Blasi* névalak és a velük együtt emlegetett kunok és besenyők motívuma azonban más forrásra mutat.

A vlachok, akiket Anonymus könnyű fegyverzetük miatt illet „hitvány” jelzővel, 1210-ben jelennek meg a magyar hadsereg katonai segédnépei között.⁶³ A sereg parancsnoka ekkor a szebeni ispán volt, ami azt mutatja, hogy lakhelyük a dél-erdélyi Kárpátok volt, ahol határőri szolgálatot is elláttak. Az a körülmény, hogy Anonymus nem pásztorkodó életmódjukra, hanem fegyverzetükre utal, világosan mutatja, hogy a dél-erdélyi vlach határőrség volt az Erdélyben való szerepeltetés etnikai alapja.⁶⁴ A görög uralom alatt

levő Bolgárország területéről Komnenos Mánuel 1166-ban két irányból hadjáratot indított Magyarországgal szemben: a Szerémséget támadó sereg vezére Béla-Alexios bizánci trónörökös (a későbbi III. Béla magyar király) volt, a Kelet-Magyarországot támadó sereg, melynek vezére Leon Vatatzes volt, részben vlach segédcsapatokból állt. Az utóbbi támadást, Vidinből kiindulva, még ez évben megismételték. Ez alkalommal a vlachok még ellenségként jelentek meg Magyarországon, de III. Béla 1172-ben a magyar trónra kerülvén, kedvező helyzet állt elő betelepítésükre. Észak-Erdélyben csak a XIV. században jelent meg nem katonáskodó, hanem pásztorkodó románság.⁶⁵

Blasi nevük, mely a *blak* név szláv többes száma, arra mutat, hogy Anonymus nevüket szláv közvetítéssel ismerte meg, bizonyára III. Béla idejében, amikor a vlachok Aszen birodalmában fontos szerephez jutnak. Támogatja ezt a nézetet, hogy a nyugati irodalomban *Blazi* és *Blas* névalakok csak a balkáni vlachok jelölésére merülnek fel.⁶⁶

Ami a vlachokat és szlávokat sanyargató kunok és besenyők motívumát illeti, itt a *Picenati* névalak vezet nyomra. Anonymus a besenyőket általában a magyarországi latin *Bissenii* néven emlegeti, a 25. fejezetben viszont a nyugati latin forrásokból ismert *Picenati* nevet használja. Ennek a motívumnak az irodalmi forrását I. Tóth Zoltán az első kereszties hadjárat leírásaiban találta meg, ahol részben a Bizánci Birodalom, részben a Balkánon átvonuló keresztiesek zaklatói között említik a kunokat és besenyőket; Guilelmus Tyrius († 1190): *Commanos et Pincenantes*; Tudebodus: *Piccinaci et Comani*.⁶⁷

E rész összefoglalásául, I. Tóth Zoltán szavait idézve, a következőket mondhatjuk: „Az anonymusi részlet az erdélyi vlachokról és Gelouról ... tipikusan szinkréztikus szerkesztmény, melynek történeti hitelessége a honfoglaláskori Erdélylyel és népeivel kapcsolatban nincsen, Anonymus korával kapcsolatban is csupán annyi, hogy alapján könnyű fegyverzetű román segédcsapatok jelenlétét feltételezhetjük 1200 körül Délkelet-Magyarországon.”⁶⁸

Gyalu országának irodalmi előképe a magyar Gyula törzsfőnök szállásterülete (ország) volt.⁶⁹

7. Amint Gyalut és országát a mű elkezdésekor Anonymus még nem konstruálta meg, ugyanúgy Zobort és országát csak a mű második részében jeleníti meg.

A Nyitra körüli vidék elfoglalására szerzőnk a 33. fejezetben Árpád két unokaöccsét (*duos filios avunculi sui Hulec, Zuardum et Cadusam*, I. 74), valamint kortársa, az általa nagyra becsült Szemere (*Zemera*) semptei ispán ösét, Hubát küldte ki (*Huba, a quo prudens Zemere descendit*, I. 75). A honfoglaló vezérek megválasztása nem ok nélkül történt. Nyitra, mint említettük, kezdetben a kazároktól a magyarokhoz csatlakozott kabarok egyik törzsének, a *kálizoknak* volt a lakterülete, s mint ilyen, az Árpád-házi hercegek dukátusa lett. Amennyiben több herceg volt, a trónörökös bírta a bihari dukátust, a soron következő herceg vagy hercegek a nyitrai dukátust.⁷⁰ Anonymus *Gestájában* Árpád fiáé lett Bihar vára, Árpád nagybátyjának fiai foglalták el Nyitrát. A velük együtt harcoló *Huba* szerepeltetésének oka az, hogy a Hubától származtatott Szemere-nemzetség az Árpád-korban a Nyitra és Garam közötti területen birtokolt,⁷¹ és így a tulajdonos öse fegyverrel foglalta el azt a földet, amit utódai is birtokolnak.

A 33. fejezetben, ahol a fenti vezérek kiküldéséről van szó, ellenséges vezér még nem szerepel, az irány pedig a csehek végeinél Nyitra vára (*versus fines Boemorum usque ad castrum Nitra*, I. 74).

Csak a 35. fejezetben, a Nyitra folyó elérésekor tűnik fel a szlávok és csehek felett uralkodó új vezér, Zobor: *viderunt habitatores illius provincie Sclauos et Boemos. . . mortuo Athila rege terram, que iacet inter Wag et Gron a Danubio usque ad fluvium Moroua, dux Boemorum sibi preoccupaverat et in unum ducatum fecerat et tunc tempore per gratiam ducis Boemorum dux Nitriensis factus erat Zubur* (I. 77). Anonymusnak fogalma sem volt arról, hogy a honfoglaláskor ez a terület Morvaországhoz tartozott, ezért a saját korában ezen a vidéken élő népeket szerepelteti. A folyóvölgyekben és hegylábaknál szláv lakosság élt,⁷² csehek azonban csak mint a szomszédos Cseh- és Morvaországból benyomuló harcosok szerepeltek e területen. Nyitra vidékét cseh seregek az 1042., 1051., 1108., 1109. években dúlták fel, sőt 1098-ban a Trencsén közelében fekvő báni uradalomba csehek is telepedtek.⁷³

Maga Zobor (*Zubur*) kétségkívül a szerző által helynévből kigondolt személy. Mutatja ezt mindenekelőtt, hogy a szerző szerint

Zobor vezért egy hegyen akasztják fel, amelyet ettől kezdve Zobor-hegynek neveznek: *Zuburium ducem illius provincie... supra montem excelsum ducentes laqueo suspenderunt, unde mons ille a die illo usque nunc mons Zubur nuncupatur* (I. 78). Zobor vezér fiktív voltát bizonyítja a *Zubur* helynév etimológiája is. *Zubur* neve onnan ered, hogy e hely a IX. századtól kezdve nevezetes szerzetesi konvent volt; a konvent ógyházi szláv neve ugyanis *šborъ* (vö. cseh, szlovák, lengyel *zbor*).⁷⁴ Anonymus nem ismervén a helynév szláv jelentését, személynevet csinált belőle.

Az alábbiakban összegezzük azokat az ismérveket, amelyekből Anonymus *Gesta Hungarorum*ában a IX. századi Pannonia vezérei- nek és országainak költött volta megállapítható.

A) A helynévből költött alak általában ott hal meg, vagy veszít csatát, ahol az illető helynév található. Ilyen a tárgyalt Laborc, Galád, Gyalu, Zobor. Helynévből költött alak a magyarokhoz csatlakozott kun Tarcal (*Turzol*) vitéz is; ez Anonymus szerint elsőnek nyargal fel egy magas hegyre, és erről kapja a hegy nevét (*Turzol miles... cacumen montis primus omnium ascendit et montem illum a die illo usque nunc montem Turzol nominaverunt*, I. 56), de az ő esetében hozzáfűzi előzőleg azt is, hogy saját személyében magvaszakadt (*Turzol miles Cumanus, cuius genealogia defecit in semetipso... , I. 54—55*).⁷⁵ Nem helynévből, hanem az ősgestában feljegyzett népmondából merítette a szerző Marót (*Morout*) nevét, de helynév alapján lokalizálta Bihar megyébe, és szintén fiú utód nélkül halatja meg (*Memorout post istam causam in secundo anno sine filio mortuus est*, I. 106).

Felvetődhet a kérdés, hogy Anonymus e költött alakokat nem névmagyarózó népmondából merítette-e, tekintettel arra, hogy az ilyenfajta népetimológiák igen elterjedtek. Ha ez a lehetőség minden esetben nem is zárható ki, általában el kell vetnünk, és Anonymus szerzősége mellett kell lándzsát törnünk. Anonymus művének ugyanis egyik jellemző vonása az etimologizálás; művében 21 etimológia található, s névmagyarázatainak eredményei általában helyt kapnak a meseszövevényben vagy jellemzésben.⁷⁶ Emellett a Görög-révhez kitalált történet biztosan nem eredhet a helyi népeiségtől, amely Anonymus idejében is a görög apátságának fizette a révpénzt.

B) A költött alak olyan népből való és olyan nép felett uralkodik, amely a magyar honfoglalás előtti évtizedekben a Kárpát-medencében nem található, viszont a XI—XII. században Magyarország területén már elképzelhető vagy igazolható.

Rómaiak a Dunántúlon csak az ókorban laktak; IX. századi jelenlétük nem igazolható, csak frank (német-római) formában, amelyet az orosz Nyesztor-krónika a szláv szóhasználatnak megfelelően *voloch* szóval jelöl. A XI—XII. századi „római” német-rómaid jelöl. A görög császár uralma alatt bolgár vezér (ilyen Keán, Salán, Laborc és nem kimondottan Ménmarót) az első bolgár cárság idején (679/80—1018) korszerűtlen, viszont megfelel a Balkán 1018—1186 közötti politikai viszonyainak. A Ménmarót kapcsán szerepeltetett kazár nép nem a magyar honfoglalás előtt, hanem ez után igazolható. A Bulgáriából eredeztetett Galád kun, bolgár és vlach segédcsapatai az 1186-ban létrejött második bolgár cárság etnikai viszonyait tükrözik. Az erdélyi Gyalu vlach harcosai 896 előtt nem igazolhatók, viszont a dél-erdélyi vlach határőrséggel magyaríthatók, melynek létezésére III. Béla 1173-i trónra lépése után kerülhetett sor. Zobor cseh fennhatósága és katonasága a morva állam idejében elképzelhetetlen, és csak a 955 után létrejött politikai helyzetben érhető meg, amikor a régi Morvaország területe a Morva és Felső-Vág folyóig cseh uralom alá került, s még inkább az 1091 utáni helyzetben, amikor csehek költöztek a Vág vidékére. A Tarcal és más csatlakozott vezérek etnikumát jellemző *Cumanus* népnév csak a kunok 1055-i Kelet-Európába költözése után vált ismeretessé Európában.

C) Anonymus költött vezéralakjainak irodalmi forrásai I. István ellenfeleiben ismerhetők fel; a vezérek országainak magyar törzsi területek szolgáltak mintául.

I. István 1002-ben győzte le az erdélyi Gyula törzsfőt, és szállta meg országát: ez lett a mintája az erdélyi *Gelou* duxnak; ezt követően vezetett hadat Ajtony törzsfő és országa ellen: a *Gestában* *Ochtum* őse, *Glad* dux szerepel ugyanazon dukátus területén; 1018-ban vezetett hadat a bolgár-szláv kagán (*Keanus*) ellen: a *Gestában* *Keanus magnus* bolgár-szláv dux fennhatósága alatt van a Duna és Tisza köze, kinek itteni exponense, *Salan* dux, az I. István idejében ugyanitt lakott *Calan* magyar törzsfő és országa mintájára készült. A magyarok kazár-kabar törzsei a bihari és nyitrai országgrészen

telepedtek meg, és területük Árpád-házi hercegek uralma alá került. I. István 1009 előtt, hadat küldve ellenük, térítette meg őket.⁷⁷ A bihari dukátus a *Gestában* a kazárok felett uralkodó Ménmarót leányával együtt Árpád fia Zolta dux országa lesz; a nyitrai dukátust az Árpád-házi Hülek fiai, Zuárd és Kadocsa hódítják meg.

A dunántúli Pannoniában Anonymus nem szerepeltet név szerint megnevezett vezéreket, és e földet nem osztja országokra. Csupán a régi gestában I. István ellenségei közt szereplő Marcianus illíriai vezér népei, a vlach pásztorok jelennek meg a mű elején; a későbbi fejezetekben a magyarok római hercegek uralma alatt levő római katonasággal harcolnak, akik német földre menekülnek. Nincs kellő alapunk arra, hogy e harcokban az 1030-ban I. István ellen támadó Konrád német-római császár dunántúli hadjáratának reminiszcenciáit lássuk.

Arra a kérdésre, hogy mi adta az alapot Anonymusnak, hogy I. István ellenfeleit honfoglalás előtti vezéreként, törzsterületeiket pedig IX. századi országokként szerepeltesse, két magyarázat kínálkozik.

A régi gestákban Anonymus csupán annyit talált, hogy Magyarországon Marót [vagy Marót fia Szentepolug] vezér uralkodott, és Pannonia földje *pascua Romanorum* volt. Ez pedig nem adott elégséges támpontot a regényes gesta színtere számára. A magyar források „Pannonia” földjével először I. István hadjáratai kapcsán foglalkoznak, s így kézenfekvő volt az időben legközelebb eső államalapító harcokból meríteni a honfoglaló harcok motívumait.

A X. századi törzsterületek országok gyanánt való értelmezését a magyar *ország* szó jelentésváltozása tette lehetővé. Az ősgestában a hét magyar törzsfő *septem duces* néven szerepelt, mint ez a Riccardus-féle jelentésből kiderül: *Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant* (II. 535). A *dux* 'törzsfő' szó XI—XII. századi magyar nyelvi megfelelője pedig az *úr* szó volt. (Pl. a XI. századi *Úrkuta* helynév latin fordítása *Puteus Ducis*.)⁷⁸ Amint a törzsfő neve *úr* 'dux' volt, az alá tartozó társadalmi egység, a törzs neve *uruszág* 'ducatus' kellett legyen; az *uruszág* szóból származó *ország* szónak viszont már a XIII. századra 'ország', 'regnum' jelentése lett. Ha tehát Anonymus 1200 körül azt hallotta, hogy Magyarország területén régen országok voltak (a *Biharország*

megnevezés a magyar nyelvben ma is ismeretes), ez a X. századi értelme szerint magyar törzsterületeket jelentett, Anonymus korában pedig országokat. Anonymus tehát nem követett el nagy botlást, amikor e régi országokat honfoglalás előtti országoknak értelmezte.⁷⁹

Összefoglalásunkat az alábbi táblázat teszi szemléletessé:

Szereplő neve	Helynévből kitalált személy	Előképe I. István ellenfele	Országga magyar dukátus	XII. századi népi viszonyok
Keán		+		+
Salán		+	+	
Laborc	+			
Galád	+	+	+	+
Ménmarót			+	+
Gyalu	+	+	+	+
Zobor	+	+	+	+

Mindebből megállapítható, hogy Anonymus *Gesta Hungarorum*a IX. századi politikai és etnikai viszonyokra forrásul nem használható. A tárgyalt részek a középkori etimologizálás, I. István harcai és a XII. század végi politikai és népi viszonyok vizsgálatához nyújthatnak tanúságot.

Jegyzetek

¹ Legújabb kiadása: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I—II. Ed. E. Szentpétery. Bp. 1937—1938 (a továbbiakban: SRH). I. 33—117 (az SRH-ban kiadott forrásokat alább csak kötet- és lapszámmal idézem); a mű korára, szerzőjére I. Szilágyi Loránd, SRH II. 631—634 és Szilágyi Loránd: *Az Anonymus-kérdés revíziója*. Századok, 1937. 1—54, 136—202.

² A kérdés történeti adatait máig használhatóan állította össze Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája*. Bp. 1876. 109—195; a kérdés újabb összefoglalása: Ferenczy Endre: *A magyar föld népeinek története a honfoglalásig*. Bp. 1958. 90—131. A szlávok megtelepedésére I. P. Váczy: *Das Erscheinen der Slawen in den Donauländern*. Bp. 1963. (A IV. nemzetközi szláv régészeti szemináriumon [Budapest, 1963. október 22—

24.] tartott előadás sokszorosított szövege.) A *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* említett helye: *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk. Pauler Gyula—Szilágyi Sándor. Bp. 1900 (a továbbiakban: MHK). 306. [L. legújabbán Bóna István kitűnő összefoglalását: *A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon*. In: *Magyarország története*. Főszerk. Pach Zs. Pál. I. Bp. 1984. 265—273, 1586—1606.]

³ MHK 170—171; Czeglédy Károly: *A IX. századi magyar történelem főbb kérdései*. Magyar Nyelv, 1945. 37; *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Sajtó alá rend. Györffy György. Bp. 1958. 52; a szóban forgó hely vizsgálatára l. Györffy György: *Kurszán és Kurszán vára. A magyar fejedelemség kialakulása és Óbuda honfoglaláskori története*. — *Kurzan und Kurzans Burg. Angaben zur Frage des Doppelkönigtums und zur Geschichte von Óbuda zur Zeit der Landnahme*. Budapest Régiségei XVI. 1955. 10—11, 35—36 = *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959 (a továbbiakban: Györffy: *Tanulmányok*). 130—132.

⁴ *Pannoniorum et Avarum solitudines (Monumenta Germaniae Historica*. Ed. G. H. Pertz. *Scriptores*. I—XXXII. Lipsiae, Hannoverae, 1826—1934 [a továbbiakban: MGH SS]. I. 600 = A. F. Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. I—III. Bp. 1937—1938 [a továbbiakban: Gombos: *Catalogus*] III. 2039).

⁵ Ilyen irányú vizsgálatokat folytatott C. A. Macartney: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources*. Bp. 1940 (a továbbiakban: Macartney: *Studies*) és *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guid.* Cambridge, 1953. 59—84; I. Tóth Zoltán: *Tuhutum és Gelou. Hagymány és történeti hitelesség Anonymus művében*. Századok, 1945—46. 21—84; Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948 (a továbbiakban: Györffy: *Krónikáink*). 17—26; Györffy: *Tanulmányok* 97—100.

⁶ I. Tóth Z., Századok, 1945—46. 30—32; vö. Györy János: *Gesta regum — Gesta nobilium*. Bp. 1948 (a továbbiakban: Györy: *Gesta regum*). 76—112.

⁷ Györffy: *Krónikáink* 108—124; Horváth János: *Árpád-kori latinyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954 (a továbbiakban: Horváth J.: *Stílusproblémák*). 234—235.

⁸ Györffy: *Tanulmányok* 10—15.

⁹ Györffy: *Tanulmányok* 20—21. Vö. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp. 1963 (a továbbiakban: Györffy: *Tört. földr.*). 44, 497, 839, 884.

¹⁰ *Attila és hunjai*. Szerk. Németh Gyula. Bp. 1940; Macartney: *Studies* 214—225; Györffy: *Krónikáink* 126—146; a kérdés irodalmára l. Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica*. I. Bp. 1942. 39, Berlin, 1958². 64—65.

¹¹ MGH SS V. 185; Gombos: *Catalogus* II. 1391—1392; Tóth Zoltán: *Attila's Schwert*. Bp. 1930. 204. kk.

¹² Constantine Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Ed. Gy. Moravcsik. Transl. R. J. H. Jenkins. Bp. 1949 (a továbbiakban: DAI). 172—173.

¹³ A *Marót* 'morva' jelentésére l. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Bp. 1900. 201; MHK 408; Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp. 1925—1929 (a továbbiakban: Melich: *Honf. Mo.*). 224—229, bár az ő szerbiai Morava-menti értelmezését nem fogadhatjuk el; Györffy: *Krónikáink* 19—21. Az egész *Marót*-hagyomány fejlődésére l. Gy. Györffy: *Die Erinnerung an das Grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 17. 1965. 41—45.

¹⁴ Toldy Ferenc: *Marci Chronica*. Pest, 1867. 2—5; uő: *Nemzeti történelmünk kezdetei*. Századok, 1868. 387—388; Marczali Henrik: *A magyar történet kútfoi az Árpádok korában*. Bp. 1880. 53; Domanovszky Sándor: *A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések*. Századok, 1905. 399—400; uő: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*. Századok, 1933. 168; Györy János: *Adalékok XI. századi krónikánkhoz*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1943. 218; Györy: *Gesta regum* 72—73; Györffy: *Krónikáink* 5, 91; Horváth J.: *Stilusproblémák* 305—315; Gerics József: *Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésének problémái*. Bp. 1961. 30—83.

¹⁵ Ezen az elgondoláson épült fel Hóman Bálint *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói* (Bp. 1925 — a továbbiakban: Hóman: *SzLkG*) c. műve; vö. J. Deér, SRH I. 3—11.

¹⁶ Vö. Györffy: *Krónikáink* 6—10, 43. kk.; Horváth János: *A hun-történet és szerzője*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 454.

¹⁷ Györffy: *Krónikáink* 92—96; Horváth J.: *Stilusproblémák* 293—294.

¹⁸ Melich János: *Szvatopluk*. Magyar Nyelv, 1922. 110—114; Macartney: *Studies* 169; Györffy: *Krónikáink* 20.

¹⁹ *Poveszty Vremennih Let*. I. Moszkva—Leningrád, 1950. 11, 14.

²⁰ M. Gyóni: *Les Volochs des Annales primitives de Kiev*. Études Slaves et Roumaines 2. 1949. 56—92; Melich: *Honf. Mo.* 415—417.

²¹ Uo. 88—89; Frankavillára l. még Gy. Györffy: *Das Güterverzeichnis der griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jh.* Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 5. 1959. 12.

²² Hóman: *SzLkG* 33—37, 72; J. Deér: *Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 45. 1931. 11—16; L. Tamás: *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*. Archivum Europae Centro-Orientalis 2. 1936. 363—366; C. A. Macartney: *Pascua Romanorum*. Századok, 1940. 1—11;

Macartney: *Studies* 161—164; I. Tóth Z., Századok, 1945—46. 52; Györffy: *Krónikáink* 22—23.

²³ DAI 122—125, 139—141.

²⁴ Gombos: *Catalogus* III. 1720.

²⁵ MGH Auctores Antiquissimi XI. 318.

²⁶ Eckhardt Sándor: *A pannóniai hun történet keletkezése*. Századok, 1927—28. 605—614.

²⁷ G. Hazai: *Notes sur le „Tārīh-i Ungurus” de Terdzümān Mahmūd*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 13. 1961. 76—77.

²⁸ Macartney: *Studies* 168; I. Tóth Z., Századok, 1945—46. 39—42, 51—52.

²⁹ A szóban forgó hely értelmezéséhez vö. Szilágyi L., Századok, 1937. 199; Macartney: *Studies* 156. Más értelmezéssel: Sebestyén Gyula: *Ki volt Anonymus?* I—II. Bp. 1898. II. 90; Jakubovich Emil: *P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.)* In: *Emlékkönyv ... Klebelsberg Kunó ... emlékére*. Bp. 1925. 211; K. Schünemann, Ungarische Jahrbücher 6. 1926. 448—457; Molnár Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*. Bp. 1945. 332; Györy: *Gesta regum* 22—36.

³⁰ Gombos: *Catalogus* III. 2039.

³¹ Macartney: *Studies* 154; Györffy: *Krónikáink* 23—24, 170.

³² A megelőző Gyula-motívumra l. Györffy: *Tanulmányok* 114.

³³ Györffy: *Tanulmányok* 27, 99.

³⁴ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000—1526*. Bp. 1899. 102.

³⁵ Györffy: *Tanulmányok* 14.

³⁶ Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I—III. Bp. 1900—1901 (a továbbiakban: Karácsonyi: *MNemz.*). I. 139. kk., II. 280. kk.

³⁷ Györffy: *Tört. földr.* I. 882—883.

³⁸ Györffy: *Tanulmányok* 35, 39.

³⁹ *Árpádkori új okmánytár*. I—XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1860—Bp. 1874 (a továbbiakban: Wenzel: *ÁÚO*). VI. 547; vö. Györffy: *Tört. földr.* I. 241.

⁴⁰ Wenzel: *ÁÚO* X. 332.

⁴¹ *Ritus explorandae veritatis*. Ed. J. Karácsonyi—S. Borovszky. Bp. 1903. 179; vö. Gombocz Zoltán—Melich János: *Magyar etymologiai szótár*. I. Bp. 1914. 826.

⁴² R. Roesler (*Romänische Studien*. Leipzig, 1871. 201) és I. Tóth Zoltán (Századok, 1945—46. 82) Salán nevét a Titellel szemközt fekvő Zalánkemén város nevéből eredeztette, az azonban Anonymusnál az eltérő *Zoloncaman* alakban fordul elő, és nincs szerepe Salán történetében.

Hasonló módon nem meggyőző Macartney nézete, aki a dalmáciai *Salona* nevével hozza kapcsolatba (*Studies* 170).

⁴³ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I—V. Bp. 1890—1913 (a továbbiakban: Csánki: *Mo. történelmi földrajza*). V. 98—99.

⁴⁴ Gy. Györffy, *Studia Slavica* 5. 1959. 46—47; Györffy: *Tört. földr.* I. 890—891.

⁴⁵ Györffy: *Tanulmányok* 44—96.

⁴⁶ Mályusz Elemér: *A székelység eredetéről*. In: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára*. Bp. 1942. 257.

⁴⁷ Csánki: *Mo. történelmi földrajza* I. 616, V. 380; Györffy: *Tört. földr.* I. 571—572. Itt jegyzem meg, hogy *-laka* típusú helyneveink korábbiak a *-háza, -falva* típusnál; l. pl. 1086: *Keteloca* (Szamota István—Zolnai Gyula: *Magyar oklevélszótár*. Bp. 1902—1906. *Lak* címszó).

⁴⁸ Györffy: *Krónikáink* 21—27.

⁴⁹ Györffy: *Tanulmányok* 64—76; Györffy: *Tört. földr.* I. 572—573.

⁵⁰ E nézetet vallja pl. László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 95—101.

⁵¹ Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája*. Bp. 1876. 291; Macartney: *Studies* 153—154; Györffy: *Krónikáink* 24.

⁵² Csánki: *Mo. történelmi földrajza* II. 13, 38.

⁵³ *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Ford., bev., jegyz. és térk. ellátta Pais Dezső. Bp. 1926. 115; E. Moór: *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*. *Ungarische Jahrbücher* 9. 1929. 64; I. Tóth Z., *Századok*, 1945—46. 82; Györffy: *Krónikáink* 24—25; Györffy: *Tanulmányok* 99—100.

⁵⁴ DAI 176—179.

⁵⁵ Györffy: *Krónikáink* 24, 51.

⁵⁶ Pauler Gyula: *Anonymus külföldi vonatkozásai*. *Századok*, 1883. 113; J. L. Pić: *Zur rumänisch—ungarischen Streitfrage*. Leipzig, 1886. 418; Macartney: *Studies* 147—148; I. Tóth Z., *Századok*, 1945—46. 56; Györffy: *Krónikáink* 125.

⁵⁷ Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp. 1916. 40, 52, 58, 366; vö. Györffy: *Tört. földr.* I. 519.

⁵⁸ DAI 142—143, 146—147, 152—153; vö. Gy. Györffy, *Byzantinische Zeitschrift* 55. 1962. 306—307.

⁵⁹ Karácsonyi János, *Turul*, 1909. 3—4; I. Tóth Z., *Századok*, 1945—46. 29; Györffy: *Gesta regum* 76—80.

⁶⁰ Csánki: *Mo. történelmi földrajza* V. 299, 304; vö. I. Tóth Z., *Századok*, 1945—46. 81—82.

⁶¹ Melich (*Honf. Mo.* 300) a magyar *gyalu* szóból eredezteti, amit nem tartok meggyőzőnek. Ugyanő utal a török *Jolÿ* névből való magyarázat

lehetőségére. Az orchoni feliratok szerint Jolij tegin a türk Bilgä qayan unokaöccse és a feliratok fogalmazója volt.

⁶² Századok, 1945—46. 21—82.

⁶³ *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* I. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923. 926. sz.; *Documenta Valachorum.* Bp. 1941. 22.

⁶⁴ I. Tóth Z., Századok, 1945—46. 50.

⁶⁵ Moravcsik Gyula: *Megjegyzések a magyar—bizánci kapcsolatok művészeti emlékeihez.* Antik tanulmányok 11. 1964. 87—89; az 1283. évi Bihar megyei adat, melyet I. Tóth Zoltán (Századok, 1945—46. 57) elsőként említ, hamis: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* II/2—3. Szerk. Szentpétery Imre—Borsa Iván. Bp. 1961. 3233. sz.

⁶⁶ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis.* Ed. O. Górká. Cracoviae, 1916. 13; G. Popa-Lisseanu: *Româniî în poezia medievală.* Bucureşti, 1935. 27. skk., vö. Melich: *Honf. Mo.* 309—312; L. Tamás, *Archivum Europae Centro-Orientalis* 2. 1936. 355—362, de főként I. Tóth Z., Századok, 1945—46. 59.

⁶⁷ Gombos: *Catalogus* II. 1113, III. 2269; I. Tóth Z., Századok, 1945—46. 61.

⁶⁸ I. Tóth Z., Századok, 1945—46. 62.

⁶⁹ Anonymus a Gyalut legyőző Tuhutum vezértől eredezteti az erdélyi Gyula (*Gyla ~ Geula*) vezért (I. 65, 68—69). Anonymus itt bizonyíthatóan két Árpád-kori nemzetség, a Pest megyei Gyulazombor- vagy Maglód- és az erdélyi Zsombor-nemzetség hagyományait kavarja össze. Midőn műve 6. fejezetében a magyar vezéreket és ivadékaikat felsorolja, szó sincs az erdélyi Gyulákról (*Tuhutum pater Horca, cuius filii fuerunt Gyyla et Zombor, a quibus genus Moglout descendit*, I. 41). Tuhutum, Horca és Moglout nevét a Pest megyei Tétény, Harka és Maglód falu neve tartotta fenn, míg a Gyulazumbur-nemzetség (Mon. Eccl. Strig. II. 406) birtokai Pest, Nógrád és Zemplén megyében feküdtek, monostora pedig Bars, illetve Nyitra megyében állott (Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig.* Bp. 1938. 33), és semmi köze nem volt az erdélyi Sumbur-nemzetséghez (Györffy: *Krónikáink* 113—114; Györffy: *Tanulmányok* 32). Nem szól Anonymus az erdélyi Gyulákról a 20. fejezetben sem, ahol *Moglout* leszármazását megismétli (I. 60). Csak az interpolált 24—27. fejezetben köti össze genealógiailag Tuhutumot az erdélyi Gyulákkal és a Zsombor-nemzetséggel, amit nyilván műve írása közben a nevek ismétlődése alapján talált ki.

Amennyiben Tuhutum történetének van mondai magva, ez I. István kortársához, Tétényhez is kapcsolódhat. Az Árpád-korban Pest megyében és a Dunántúl virágzó *Tetun* (< *Tuhutum*) genus ugyanis bizonyítja, hogy I. István idejében is élt egy ilyen nevű jelentékeny személyiség.

Maga a *Tuhutum* név végső fokon a török *tegin* ~ *tigin* 'herceg' szó mongol többszel elterjedt *tigit* alakjából (Melich: *Honf. Mo.* 217) és a török *-m* birtokos személyragból áll; jelentése: 'hercegem'.

Merő véletlen, hogy az orchoni feliratok fogalmazójának, *Joljy teginnek* a nevében a *Gelou* és *Tuhutum* nevek etimológiai forrása egyesül.

[A Gyulák és Tétény eredetével kapcsolatos nézetem e sorok írása óta módosult, l. Archeologiai Értesítő, 1970. 224—226, 230—232.]

⁷⁰ Györffy: *Tanulmányok* 38. kk.

⁷¹ Karácsonyi: *MNemz.* III. 57—60; Györffy: *Krónikáink* 112—113; Györffy György: *Jegyzetek Anonymus tulajdonveveihez.* Magyar Nyelv, 1951. 47—48.

⁷² Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században.* In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Bp. 1938. II. 403—405 és térkép = *Ungarns Völkerschaften im XI. Jh.* Archivum Europae Centro-Orientalis 4. 1938. 296—299.

⁷³ Dedek Crescens Lajos: *Nyitrvármegye története.* In: *Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk. Sziklay János és Borovszky Samu. *Nyitrvármegye.* 552—554; Gombos: *Catalogus* I. 530, 804, II. 1302, III. 1992.

⁷⁴ R. Roesler: *Romänische Studien.* Leipzig, 1871. 201; Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája.* Bp. 1876. 322. Melich (*Honf. Mo.* 347—353) azon feltevése, hogy egy 'konvent' elnevezésű történeti személyről lehet szó, teljességgel elfogadhatatlan. Vö. E. Moór, *Ungarische Jahrbücher* 9. 1929. 64; Macartney: *Studies* 206—207; I. Tóth Z., *Századok*, 1945—46. 81—82; Kniezsa István: *A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei.* Debrecen, 1949. 6; Györffy: *Krónikáink* 21, 25; Györffy: *Tanulmányok* 99—100.

⁷⁵ Györffy: *Krónikáink* 21.

⁷⁶ I. Tóth Z., *Századok*, 1945—46. 77—81.

⁷⁷ A kabarokkal azonosítható fekete magyarok megtérítésére l. Gombos: *Catalogus* I. 11, 430; Györffy: *Tanulmányok* 76.

⁷⁸ *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.* I—XII/B Szerk. Erdélyi László—Sörös Pongrác. Bp. 1902—1916. X. 426—429, 449, 501.

⁷⁹ Györffy: *Tanulmányok* 96—102.

Vezérnévsor*

Anonymus kun vezérei

Ed és Edümen. Talán egyik nemzetség birtokviszonyait és történeti hagyományait sem ismerteti Anonymus olyan pontosan és racionálisan, mint az Abákét. Hagyományban élő őseikről, Edről és Edümenről a következőket mondja: „... A Takta mellett és az erdők alján Árpád vezér különböző helyeken sok földet adott lakosaival együtt Ednek meg Edümennek: és ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek a földek birtoklására.”¹ „... Árpád vezér nagy földet adott Ednek és Edümennek a Mátra-erdőben, ahol az unokájuk, Pata később várat épített. Az ő sarjadékukból származott hosszú idő után Sámuel király is, akit kegyességéért Abának hívtak.”²

E hagyományok átadójaul tekinthetnénk *Compurdint*, ki 1174/78—1181-ig III. Béla udvarispánjaként szerepel.³ E név XIII. századi alakja, *Kompolt*, az Aba-nemzetségre jellemző,⁴ sőt egy oklevél az Aba-nemzetség egyik tagját Kompolt nembelinek írja.⁵ Bizonyos jelek azonban arra vallanak, hogy P. magister és az Aba-nemzetség között közelebbi kapcsolat állott fenn egyszerű ismeretségnél.

Anonymus igen jól ismeri a nemzetség birtokait. A XIII. századi állapotokhoz híven adja meg a mátraalji és Takta környéki, ősinek tekintett Aba-birtokokat. Különösen feltűnik egy kifejezése, amelyet egyedül a Takta környéki Aba-birtokok kapcsán használ: *Quas*

* Megjelent: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Néptudományi Intézet, Bp. 1948. 115—118, 122—125.

*etiam terras posteritas eorum divina gratia adiuvante usque nunc habere meruerunt.*⁶ Ez az egyedülálló kifejezés ti., hogy az Aba-ősök Takta környéki utódai „Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására”, arra mutat, hogy Anonymus az Aba-nemzetséggel minden más nemzetségnél szorosabb kapcsolatban állott; hogy ez a család, amelynek zavartalan ősi birtoklását — szinte érdekközösséget áruvva el — isteni kegynek tekinti, az ő szűkebb vagy tágabb értelemben vett családja.

Ha meggondoljuk, hogy Anonymus a hozzá közelállók őseit szerepelteti honfoglalás-történetében, bizonyosra kell vennünk, hogy saját családjának őseiről és birtoklásáról kiváltképpen megemlékezik. Nem véletlen tehát, hogy Edet és Edement a hét kun vezér között elsőnek teszi meg.

De egyéb jelek is látszanak e feltevést támogatni. Anonymus Dél-Zemplén—Borsod megye topográfiáját ismeri legjobban, ami már eddig is arra készítette a kutatókat, hogy hazáját ezen a területen keressék.⁷

Emellett az ő műve az egyetlen írott történeti forrás, amely Aba király „Sámuel” nevét fenntartotta; rajta kívül Sámuel nevét csak korabeli pénzekről ismerjük.⁸ Ez pedig arra mutat, hogy az Aba-nemzetség hagyományait igen jól ismerte.

Et, Ete fia Ód. Anonymus harmadik kun vezérnek *Edu* és *Edumen* után *Etut* teszi meg. E vezérnév ugyanúgy a hasonló hangzás miatt került az Aba-ősök után, mint a magyar vezérek névsorában *Cundu* után *Oundu* és mint a krónikai Attila-családfában *Zamur* után *Zambur* és *Mike* után *Miske*. Ilyen néven szerepelteti *Voyta* ~ *Boyta* vezérrel együtt mint Árpádnak Salánhoz küldött követét. Bajba kerül azonban e költött alakkal, amikor birtokadományozásra kerül a sor. A 47. fejezetben, ahol a Duna melletti és baranyai részek meghódítását mondja el, s ráébred, hogy e vidéken a legnagyobb uradalma a Bár-Kalán-nemzetségnek volt Szekcső körül (akiknek mondai őse Ónd fia Ete), a szóban forgó Bajtával párosított vezért már nem *Etu*, hanem *Ete*, *Eudu* apja néven szerepelteti, és így adhatja neki a Szekcső körüli Bár-Kalán-uradalmat. Ilyen módon az a különös helyzet áll elő, hogy a Bár-Kalánok őse, Ete szerepel mint magyar vezér, és ilyen minőségben kapja a Csongrád körüli uradalmat (a nemzetség ősi birtokát) és szerepel egy kun vezér helyén, és ebben a minőségben kapja a

Szekcső körüli uradalmat (a nemzetség későbbi birtokát).⁹ Ez az ellentmondás világosan mutatja, hogy *Etu* és *Eudu* neveit nem valamely nemzetség hagyományaiból merítette, hanem *Edu* hatására honosította meg *Gestájában*, e névhez hasonló korabeli magyar személynevek idesorolásával.

Etu és *Eudu* vezérnek és a nevükhöz fűződő elbeszélésnek hagyománybeli alapja nincs. A Szekcső körüli birtokadomány a Bár-Kalán-nemzetség korabeli birtokviszonyait tükrözi.

Bünger fia Bors. E vezér alakjának megrajzolására a Miskolc-nemzetség hagyományai szolgáltattak Anonymusnak alapot. A nemzetség borsmonostori ágának nagynevű tagjaival Anonymus a királyi kancellárián juthatott kapcsolatba. Miskolc nembeli Domonkos bán, aki a királyi házzal rokonságban volt, 1194-ben III. Béla „tanácsára és beleegyezésével” megalapította a borsmonostori apátságot.¹⁰ Domonkos fia Bors ispán 1225-ben az alapítványt újabb adományokkal gazdagította és II. Endrével is megerősíttette.¹¹ Bizonyosra kell vennünk, hogy az egyházi alapítványt tevő, magas méltóságot viselő főúr személyi kapcsolatba is jutott a III. Béla környezetében működő P. magisterrel, és Bünger fia Borsot ezen a révén sorolta a honfoglaló vezérek közé. A XIII. században ősinek tekintett birtokaik megszállását így adja elő: „...Bünger fia...Bors... a Boldva vize mellett várat építtetett; ... A vezér pedig jeles cselekedetért abban a várban ispánná tette és egészen reá bízta, hogy annak a résznek viselje gondját.”¹² „A vezér ... Büngernek, Bors apjának nagy földet adott a Tapolca vizétől a Sajó-folyóig, amelyet most Miskolcnak hívnak, azonkívül odaadta neki azt a várat, melyet Győrnek mondanak. Ezt a várat Bünger fia Bors a maga várával, Borsoddal egy vármegyévé tette.”¹³

Ezt az elbeszélést, valamint a két ős nevét nemzetségi hagyományra vezethetjük vissza.

Bors honfoglaló útjának elbeszélése, a 18. fejezetben leírt boldvatátrai és a 34. fejezetben elbeszélte garam-zólyomi foglalás két helynévhez kapcsolódik. Előbbire a Borsod, utóbbira a Borsod-Zólyom helynév adta Anonymusnak az indítékot. Hagyományértékét nem tulajdoníthatunk neki.*

* E nézetet azzal módosítom, hogy Borsod megyében bizonyára az első ispán kapott birtokot, de Bars megyében, ahol Bors honfoglalását

Ousad fia Ūrsúr. A régi *Gesta* hetedik vezére a Sajó mentén megtelepedett Ūrs volt. E vezér alakját Anonymus is átvette, de korát helyesebb, nevét, birtokviszonyait korszerű módon adta *Gestájában*. Fentebb rámutattunk, hogy Ūrs kalandozó vezér valószínűleg a X. század közepén élt. Anonymus Lélhez, Bulcsúhoz és Gyulához hasonlóan Ūrsöt is honfoglalás utáni generációba tette át, és atyját, *Ousadot* jelöli meg honfoglaló vezérként. *Ousadot* bizonyára a nemzetség hagyományaiból merítette, amely nem lehetett előtte ismeretlen.¹⁴ Ed és Edümen vizsgálata kapcsán kifejtettük, hogy Anonymus minden valószínűség szerint Dél-Zemplénből származott. Ha ezzel együtt helytáll az a feltevésünk is, hogy a Takta környéki Abákkal igen szoros (családi) kapcsolatban állott, nyilvánvaló, hogy a szomszédos borsodi területen lakó Ūrsúr-nemzetség hagyományait és birtokviszonyait ismernie kellett. Ez a kitűnő tájékozottság nyilvánul meg az árpádi birtokadományozás elbeszélésében: „32. ... Árpád vezér és nemesei ... a Nyárad vizéig vonultak s tábort ütöttek a patakok mellett attól a helytől kezdve, melyet most Kácsnak mondanak. Árpád itt nagy földet adott Ócsádnak, Ūrsúr apjának, a fiú aztán ott, annak a folyónak a forrásánál várat épített, melyet most Ūrsúr várának hívnak.”¹⁵

Anonymus nem a Sajó mellett helyezi el a nemzetség őseit, mint a régi *Gesta*, hanem ott jelöli meg birtokát, ahol a XII. században a nemzetség központja volt.¹⁶ De a korabeli névhasználatnak megfelelően korszerűsítette az ősz nevét is. A XI. században *Ūrs* nevet jegyzett fel a gesta-író. Anonymus korára azonban a névhasználat megváltozott. A XIII—XIV. században használt *Ūrsúr* név annak az emléket őrzi, hogy a nemzetség valamely Ūrs nevű jeles tagja időközben a királyi házzal rokoni kapcsolatba került.^{17*}

Anonymus egy szarvasüldözési mondával kapcsolatban beszéli el, és ahol a Borstól leszármazó Miskolc—Bés-nemzetség birtokolt, nemzetségi hagyomány tehető fel. A Garam melletti *Bars*—*Borsod* névpár egy téli—nyári szállaspár emlékét tartotta fenn.

* Nézetem e tekintetben megváltoztattam. Az *úr* névelem nem a királyi családdal való rokonság jele, mint feltettük, hanem a *dux* 'vezér' fordítása.

Bajta. Anonymus a királyi és primási székhely közelében lakó főúri nemzetségek sorából nem hagyja ki a Baracskákat sem. A Buda és Székesfehérvár közötti területen birtokos Baracska-nemzetség tagjai Anonymus korában a közéletben jelentékeny szerepet játszottak. *Broccha* (Baracska) 1163-ban IV. István király udvarbírája (országbíró) volt; az ugyane nemzetségbe tartozó Baran fia Hippolit pedig a századforduló táján monostort alapított Baracskán, s azt 1212-ben bőséges adományokkal látta el.¹⁸ Bizonyosra kell vennünk, hogy e nemzetség közéletben szereplő tagjaival a királyi jegyző személyes ismeretségben volt, s rajtuk keresztül szerzett tudomást hagyományban élő ősről, Bajtáról s a nemzetség birtokairól. *Gestájában* Bajta birtokszerzését a következő módon adja elő: „44. A vezér . . . Vajtának . . . nagy földet adott a Tisza mellett, Tarras nevűt.”¹⁹ „47. . . Vajtának . . . nagy földet adott a Sár felé számtalan néppel, amelyet ma is Vajtának hívnak.”²⁰

XIV. századi okleveleink e nemzetség birtokait már idegen kézen tudják, azonban bizonyosra kell vennünk, hogy Anonymus, mint más esetben, itt is pontosan vetítette kora birtokviszonyait vissza a honfoglalás korába.

Ketel fia Alaptolma. Anonymus kancelláriai szolgálata ideje tájt, 1192—1198-ban Katapán székesfehérvári prépost, majd egri püspök volt a kancellár. ²¹ A királyi jegyző és kancellár közötti szoros kapcsolat²² eredményezte, hogy P. magister a Katapán-nemzetség őseit is a vezérek közé sorolta, a honfoglalás-történetben szerepet biztosított nekik, és birtokviszonyaikat behatóan tárgyalta.

A Katapán-, más néven Koppán-nemzetség Komárom körül volt birtokos.²³ E föld megszállásának történetét Anonymus így adja vissza: „. . . Árpád vezér egész Pannonia meghódítása után hűséges szolgálataért nagy földet adott neki [ti. Ketelnek] a Duna mellett ott, ahol a Vág-folyó beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia Alaptolma várat épített és azt Komáromnak nevezte . . . Hosszú idő múltán

Őrs kabar törzsnévnek tekinthető, s így *Őrs-úr* nem személynév, hanem tisztségnév: 'az őrsök vezére', olyanféle képzés, mint *Türk-šad* 'a türkök sadja'.

ugyancsak ezen a helyen temették el pogány módra magát Ketelt meg a fiát, Tolmát.”²⁴

Ez az elbeszélés családi hagyományra vezethető vissza. A Katapán-nemzetség tagjai között találjuk a XIII. században *Althumon* fia *Kethelt*.²⁵ Az utóbbi kétségtelenül a honfoglaló ős nevét viseli.

A honfoglalás-történetben szerepel Ketel olyan beállításban is, aminek kevésbé tulajdoníthatunk hagyományos értéket.

Anonymus műve 14—16. fejezetében Óndot és Ketelt küldi Árpád követeként Salánhoz. Érdekes, hogy P. magister a két királyi kancellár, Kalán és Katapán őset tiszteli meg azzal a feladattal, hogy a fejedelem nevében eljárjanak. Fejérpatakynak a királyi kancelláriáról írott művéből tudjuk, hogy az Árpád-kori kancellároknak és a kancellária tagjainak egyik fontos tiszte volt a követségekben való részvétel.²⁶

Anonymus idejében a Bodrog egyik mellékvize *Ketelpataka* (*Ketelpotaca*) nevet viselt. Ez az ér 1252-ben *Kechelpotok* (v: *Kethelpotok*), 1262-ben *fluvius Kutel* alakban tűnik fel oklevelekben.²⁷ E helynév adta Anonymusnak az indítékot, hogy itt egy kis epizódot szúrjon elbeszélésébe. Eszerint a követségre igyekvő Ketel egy kis patakon átkelve, lovával megbotlott és a vízbe merült. Innen kapta ez a víz a *Ketelpataka* nevet, majd ugyanitt Árpád Ketelnek földet adományozott, amit Ketel ivadékai I. Endre királlyal elcseréltek (15. fej.). Lehetséges, hogy az elbeszélés magva névma-gyarázó népmonda.

Vegyük ezután vizsgálat alá, hogy miképpen keletkezett Anonymus vezérnévsora, és milyen történeti értéket tulajdoníthatunk neki.

Az előzőkben rámutattunk, hogy Anonymus ismerte a régi *Gesta* vezérnévsorát, és sajátja megszerkesztéséhez felhasználta azt. Mindenekelőtt átvette a hetes keretet, de mivel jóval több vezére volt, mint elődjének, egy második hetes keretet szerkesztett a kun vezérek számára. A fennmaradó hét vezért és öt vitézt nem fogta semmilyen egységbe.

A régi *Gesta* hét vezérét és kalandozó vitézeit felsorakoztatta ugyan, de más összeállításban. Öt vezér a hétmagyarok, egy a kun vezérek és egy a többi vezérek közé került, s ugyanakkor a sorrend sem maradt érintetlen. A generációk feltüntetése során kitűnik,

hogy Anonymus igen jó kritikai érzékkel bírálta el elődje hibás névsorát, amely anakronisztikusan a honfoglalás korába helyezte a X. század közepén élt Lélt, Bulcsút, Sarolt apja Gyulát és Ürsöt. Anonymus igyekezett a hibát kijavítani azáltal, hogy e vezérek „apját”, illetve nagyapját szerepeltette megtelepedőként.²⁸

Milyen szempontok irányították P. magistert a vezérek megválasztása és szerepeltetése tekintetében?

P. magister munkájának első célja — mint maga mondja előszavában — az, hogy: „írjam meg Magyarország királyainak és nemeseinek származását”.²⁹ Alább pedig örömmel jelenti, hogy „megvan íme (Magyarország) királyai és nemesei származásának kezdete”.³⁰

A *genealogia regum et nobilium* szempontja pedig megkívánja, hogy ne csak hét vezérral foglalkozzék, mint az ősgesta, hanem minden jelentős nemes család őseivel.

Munkájának másik célja, hogy megírja a Szkítiából való kivándorlás és a honfoglaló harcok történetét. Ahhoz, hogy a harcok és a megszállás lefolyását színesen elbeszélje, igen sok vezéralakra volt szüksége. Egykorú források híján viszont máshonnan nem is meríthetett vezéreket, mint kora nemes családjainak hagyományaiból.³¹ Ez a történeti hitel szempontjából vitatható eljárás Anonymus szemléletében teljes igazolást nyer. Szerinte ugyanis a magyarok még a vérszerződés során Szkítiában esküt tettek arra, „hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből”.³² Visszafordítva az esküpont értelmét: az ország tisztségeiben ülő magyar urak ősei azok a fejedelmi személyek, akik Álmost urukká választották. Ez pedig arra mutat, hogy P. magister a fő tisztségeket az őshazától kezdve örökletesnek vallotta, tehát szemléletének megfelelően cselekedett, amikor kora magyar eredetű püspökeinek és ispánjainak őseit honfoglaló vezérként szerepeltette.

A *genealogia nobilium* megírására és a hajdani fejedelmi személyek illetően rekonstruálására Anonymusnak kiváló lehetősége kínálkozott abban a környezetben, amelyben pályáját futotta.

Ő maga valószínűség szerint a Felső-Tisza-vidékről származott, s feltehetően szoros (családi?) kapcsolatban állott az Abákkal. Ilyen

módon alkalma nyílt megismerni az Aba-, Örsúr-, Miskolc- és Tomaj-nemzetség, valamint az Ohat-leszármazottak családi hagyományait és birtokviszonyait. Ezen a réven szerepelteti *Gestájában* Ed, Edümen, Bünger, Ousad és Ohat kun és Tonuzoba besenyő vezért.

Mint III. Béla király jegyzője, személyes kapcsolatba került az uralkodóházzal, a kancellárokkal (Kalán és Katapán püspökkel), a kancellárián megforduló főurakkal (Domokos bánnal, a borsmonostori apátság alapítójával, és rokonával, Velek duxszal, Bajával, az okori monostor patrónusával), valamint a királyi székhely körül lakó Kartal-Kurszán-, Gyula-Zsombor- és Baracska-nemzetség tagjaival. Ezen ismeretségei révén került a honfoglaló vezérek közé Ónd fia Ete, Etü, Alaptolma fia Ketel, Üsübü fia Szalók, Kündü fia Kurszán, Tühütüm, Vajta és Velek vezér.

Pályájának utolsó állomása az esztergomi prépostság, melynek révén Ugrin esztergomi érsekkel, valamint a környék birtokosaival, az okos Szemere ispánnal és a nagy hírű Véccsel került személyi kapcsolatba. Az előbbi hagyományai és birtokviszonyai tükröződnek a Szabolcs vezérről elmondottakban, az utóbbiaké Huba, Szovárd, Kadocsa alakjában.

E kiterjedt kapcsolatok révén nyert ismeretei adtak alapot arra, hogy megírja a *genealogia nobiliumot*, összeállítsa a hét magyar és hét kun vezér listáját, megjelölje ősi birtokaikat, és írásba foglalja hagyományaikat.

Azáltal, hogy mindezt regényes keretbe öntötte, a nemzetségi hagyományok szinte elvesznek az író képzelete alkotta elbeszélésben. Sok helyen még az is felfedezhető, hogy meseszövést is személyi kapcsolatai érdekében formálta. Kancelláriai főnöke, Katapán birtokára helyezi Salán legyőzését és a magyarok első pusztaszeri országgyűlését; az okos Szemere ispán birtokán győzeti le Zobort, a Zsombor-nemzetség birtokán győzeti le és hódoltatja meg Gyalu vlachjait stb. Honfoglaló vezérei hadi útjait általában úgy irányítja, hogy azok ott küzdenek, ahol később birtokot nyernek (eltekintve a helynévmagyarázó hadjáratoktól, mint pl. Tas, Szabolcs, Örs stb.). Ezzel azt akarja hangsúlyozni, hogy korának minden egyes magyar főura ősenek vérrel szerzett birtokán ül.

Anonymus vezéreinek történeti értékelésére nézve a következőket állapíthatjuk meg:

a) A *Gesta Hungarorum*ban szereplő magyar vezérnevek forrásai legtöbb esetben nemzeti hagyományok. Történeti értékük nem vonható teljesen meg, tekintettel arra, hogy az írás nélküli korszakban a szájhagyománynak igen jelentős irodalompótló szerepe volt; kronológiai értékük viszont vitatható.

b) A *Gestában* szereplő vezérek egy-egy honfoglaló nemzetséget képviselnek. Az „Árpádtól nyert” birtokok a XII. században ősi tekintett nemzeti birtokokkal azonosak. Anonymus törzseket nem ismer; a legnagyobb társadalmi egység szemléletében a nemzetség. Ilyen módon Anonymus vezéreinek birtokaiból a konstantinói nyolc törzs megtelepedésére következtetni nem lehet.

c) A *Gestában* közölt vezérnévsorokat Anonymus állította össze részint a régi *Gestából*, részint kora vezető családjai őseinek sorából. Semmiképpen sem tekinthetők egykorú, hiteles névsornak, s így a Konstantinos által megnevezett hét, illetve nyolc törzsszel párhuzamba nem állíthatók.

Anonymus kunjai

Anonymus honfoglalás-történetében 27 ízben említi a *Cumanus*, azaz kun népvét. E népvét a következő négy értelemben használja:

a) A 8. fejezettől kezdve elbeszéli, hogy az Álmos vezetése alatt Kijev alá vonuló magyarok megütköztek az oroszok segítségére siető kunokkal. A kunok hét vezére vereséget szenvedve, önként csatlakozott a magyarokhoz, velük együtt részt vett a honfoglalásban, és az ország különböző pontjain birtokokat nyert Árpád vezértől. A kun vezérek közé sorolja a következőket: Ed, Edümen, Et, Bors atyja, Bünger, Űrs atyja, Ousad, Bojta és Alaptolma atyja, Ketel. Kun vitézként szerepelteti a következőket: Tarcal, Ohat és Csepel.

b) A 11. és 44. fejezetben elmondja, hogy Galád vezér Vidinből jöve, a kunok segítségével foglalta el délvidéki országát. Midőn a honfoglaló magyarok Galádot megtámadták, kun, bolgár és oláh segédcapatok siettek segítségére (... *adiutorio Cumanorum et*

Bulgarorum atque Blacorum . . .).³³ A Galádon vett győzelem után két kun vezér maradt a csataterén.

c) A 25. fejezetben megemlíti, hogy Gyalu oláh vezér a kunoktól és besenyőktől sok jogtalanságot szenvedett el (*. . . a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur*).³⁴

d) Az 57. fejezetben megjegyzi, hogy Zolta vezér fiának, Taksonynak, a kunok földjéről hozott feleséget.

Az a körülmény, hogy P. magister *Cumanus* népet szerepeltet a honfoglalás korában, kétségtől anakronizmus. A kumán, más néven kipcsak nép a XI. század közepén jelent meg Európában; ez idő előtt Nyugat-Ázsiában lakott.

A kumánok anakronisztikus szerepeltetése részben megmagyarázható téves irodalmi átvételekkel és korabeli viszonyoknak a honfoglalás korába való helyezésével.

a) A régi *Gesta* szerint a honfoglaló magyarok a fehér kunok, fekete kunok és besenyők országán át jöttek Pannoniába.³⁵ Anonymus ezek szerint már magyar forrásában olvasta, hogy a honfoglalás idején kunok laktak a délorosz síkságon. A régi *Gesta* adatait csak erősítette az a körülmény, hogy P. magister korában kumánok, illetve kunok laktak ugyanazon a területen.

A magyaroknak az oroszokkal és kunokkal vívott harcára szintén a régi *Gestában* található utalást. A régi *Gesta* szövegét őrző *Bécsi Képes Krónika* interpolációi két ízben beszélnek el olyan hadjáratot, amely Anonymusnak forrásául szolgálhatott. 1099-ben Kálmán király, 1151-ben II. Géza vezetett hadjáratot a Kijevi Nagyfejedelemség területére, és mindkét esetben oroszokkal és a segítségükre siető kunokkal ütköztek meg.³⁶ Az oroszokkal és kunokkal vívott harcok emléke még bizonyára P. magister korában is élénken élt az emlékezetben.³⁷

b) A kunok, bolgárok és oláhok együttes említése a bolgár földről jött Galád seregében XII. század végi állapotokat tükröz.³⁸ 1186-ban alapítja meg Péter és Aszen a „bolgárok és vlachok” birodalmát. Aszen öccsének, Kaloján későbbi cárnak kun nő volt a felesége. Az Aszenidák egyébként igen szoros kapcsolatban állottak a kunokkal. 1205-ben Henrik, a konstantinápolyi latin császárság kormányzója arról értesítette III. Ince pápát, hogy Kaloján (bolgár cár) *Blach* és *Commann* népe megtámadta a keresztéseket.³⁹ A három nép együttes szereplése P. magister korára jellemző.

c) Az oláhokat zaklató kunok és besenyők motívuma nyugati forrás használatára vall.⁴⁰ A besenyők neve a magyarországi latinságban nem *Picenati*, hanem *Bisseni*; ilyen alakban szerepelnek Anonymus *Gestájának* utolsó fejezetében is. A *Picenati* névalak forrása valószínűleg egy olyan nyugati mű, amely az első vagy második kereszties hadjárat történetét beszéli el. A keresztieseket zaklató kunok vagy besenyők neve Guilelmus Tyriusnál: *Commanos et Pincenates*,⁴¹ Odo de Deogilonál: *Pincenatorum et Cumanorum*.⁴²

Az említett körülmények magyarázzák a kunok dél-oroszországi és bolgárokkal, vlachokkal kapcsolatos balkáni szereplését, de nem nyújtanak felvilágosítást arra nézve, hogy mi a háttere a hét kun vezér csatlakozásának és Magyarországon való megtelepedésének, valamint Taksony kun földről való nősülésének.

Az Anonymusnál leírt kun csatlakozás általánosan elfogadott nézet szerint a kazár-kabar csatlakozás emlékét őrzi, amelyről Konstantinos Porphyrogenetos tudósít részletesen.⁴³ Felmerül ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy milyen alapon nevezi Anonymus a kabarokat kunnak. Anonymus beszél kun vezérekről és vitézekekről, akiknek utódai az ő koráig birtokolják a honfoglaláskor szerzett földet: 10. . . . *Tunc hii VII duces Cumanorum cum uxoribus et filiis suis nec non cum magna multitudine in Pannoniam venire concesserunt. Similiter etiam multi de Ruthenis Almo duci adherentes, secum in Pannoniam venerunt. Quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitat.*⁴⁴ 28. . . . *usque ad Thysciam pervenerunt . . . ubi etiam per gratiam Arpad ducis cuidam Cumano militi, nomine Huhot, magnam terram aquisiverunt, quam posteritas eius usque nunc habuerunt.*⁴⁵

Tekintettel arra, hogy Anonymus a vezérekre vonatkozó értesüléseit a vezérek leszármazottainak hagyományaiból merítette, és a kumánokat semmiféle más nép nem nevezi *kun* néven, bizonyos valószínűséggel mondható, hogy a „kun” eredet tudatát is családi hagyományok révén ismerte meg. Ha pedig ez a következtetés helytáll, ez azt jelenti, hogy a *Cumanus*nak megfelelő magyar *kun* népvét nem kipszak-kumánok révén ismerte meg a magyarság, hanem az a magyar hagyományban élt mint a kazár-kabarok egyik neve.⁴⁶

Jegyzetek

¹ *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Ford., bev., jegyz. és térk. ellátta Pais Dezső. Bp. 1926 (a továbbiakban: Pais: MA). 47—48.

² Pais: MA 63.

³ *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* I. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923 (a továbbiakban: Szentpétery: *Reg. Arp.*). 126—131. sz.

⁴ Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* I—III. Bp. 1900—1901 (a továbbiakban: Karácsonyi: *MNemz.*). I. 11. kk.

⁵ A Kompolt-nemzetség, melyet Karácsonyi (*MNemz.* II. 327) külön nemzetségnek vesz, birtokaiból következtethetően az Aba-nemzetség egyik hajtása volt.

⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I—II. Ed. E. Szentpétery. Bp. 1937—1938 (a továbbiakban: SRH). I. 58.

⁷ L. Ipolyi adatát: Foltiny János, *Századok*, 1871. 547; Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói.* Bp. 1925 (a továbbiakban: Hóman: *SzLkG*). 45; Jakubovich Emil, SRH I. 28.

⁸ SRH I. 73, 3. j.; vö. már G. Schwarz: *Samuel rex Hungariae, qui vulgo Aba audit. . . Lemgoviae, 1761.* 1—3; *Anonymus. . .* Ford. Lethenyi János. Pest, 1790. X. 1.****j.

⁹ A két Ete azonosságára l. Karácsonyi: *MNemz.* I. 141; Pais: MA 114.

¹⁰ Karácsonyi: *MNemz.* II. 364; *Árpádkori új okmánytár.* I—XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1860—Bp. 1874 (a továbbiakban: Wenzel: *ÁÚO*). XI. 57.

¹¹ Karácsonyi: *MNemz.* II. 364; Szentpétery: *Reg. Arp.* 420. sz.

¹² Pais: MA 48.

¹³ Pais: MA 62.

¹⁴ *Ousad* nevét Karácsonyi (*MNemz.* II. 419) *Acsádnak*, Pais (MA 129) *Ócsádnak* olvassa.

¹⁵ Pais: MA 62.

¹⁶ Karácsonyi: *MNemz.* II. 419. kk.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Karácsonyi: *MNemz.* I. 203; *Hazai okmánytár.* Szerk. Nagy Imre—Paur Iván—Ráth György—Véghely Dezső. I—VIII. Győr, 1865—Bp. 1891 (a továbbiakban: *Hazai okmt.*). VI. 8.

¹⁹ Pais: MA 80.

²⁰ Pais: MA 84.

²¹ Fejérpataky László: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Bp. 1885. 92—93; Szentpétery: *Reg. Arp.* I. Index: Katapán.

²² Hóman Bálint: *A honfoglaló törzsek megtelepedése*. Turul, 1912. 107; Hóman: *SzLkG* 44, 1. j.

²³ Karácsonyi: *MNemz.* II. 336.

²⁴ Pais: MA 44—45.

²⁵ Karácsonyi: *MNemz.* II. 332; Wenzel: *ÁÚO* VI. 478, VII. 180.

²⁶ Fejérpataky L.: i. m. 57, 65.

²⁷ *Hazai okmt.* VI. 68; Wenzel: *ÁÚO* XI. 519; vö. *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk. Pauler Gyula—Szilágyi Sándor. Bp. 1900. 414.

²⁸ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Bp. 1900. 210.

²⁹ Pais: MA 19.

³⁰ Pais: MA 21.

³¹ Györy János: *Gesta regum — Gesta nobilium*. Bp. 1948. 99. kk.

³² Pais: MA 29.

³³ SRH I. 90.

³⁴ SRH I. 66.

³⁵ L. Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948. 90.

³⁶ SRH I. 242—245, 460. Vö. Hóman: *SzLkG* 74.

³⁷ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. I—II. Bp. 1899². I. 361.

³⁸ C. A. Macartney: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources*. Bp. 1940. 148.

³⁹ Wenzel: *ÁÚO* VI. 302.

⁴⁰ C. A. Macartney: i. m. 212; I. Tóth Zoltán: *Tuhutum és Gelou. Hagymány és történeti hitelesség Anonymus művében*. Századok, 1945—46. 61.

⁴¹ A. F. Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. I—III. Bp. 1937—1938. II. 1113.

⁴² Uo. III. 1721.

⁴³ Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp. 1930. 223.

⁴⁴ SRH I. 46—47.

⁴⁵ SRH I. 70.

⁴⁶ L. Györffy György: *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez*. *Antiquitas Hungarica* 2. 1948. 158—176.

Anonymus hitele Budapest történetének tükrében*

Honfoglalás — fejedelmi szállások

A honfoglalás előtt a Duna határvonal volt a Frank Birodalom dunántúli, szláv lakosságú kerületei és a dunai bolgár érdekkörbe tartozó Nagyalföld között. Mint amolyan határőrvidék, gyéren lakott volt. Az Alföldet a nyugatiak avar pusztaságnak, a keletiek pedig tíznapos járóföldre terjedő lakatlan területnek mondták.¹ Nem lehetett sokkal sűrűbben lakott a budai parti sáv sem. Erre mutat, hogy Budapest környékének Árpád-kori víznevei magyar eredetűek. Mindamellett a budai hegyvidék lábánál felbukkan egy-egy olyan helynév is (Csillaghegynél *Csernik* és Sasadnál *Kalacsne*), amely szláv eredetű, s így valószínűleg a honfoglalás előtt itt lakott „dunai szlovének” voltak névadói. Figyelemre méltó, hogy Pünkösdfürdőnél, ahol *Pócsernik* falu feküdt, IX. századi szláv kerámiát találtak.²

Egykorú kútfők beszélnek arról, hogy 882-től 884-ig és 892-ben a morvák, régi magyar nevükön *marótok* többször átkeltek a Dunántúlra, és pusztították földjét, tartós morva uralomra azonban már csak azért sem került sor, mert Szvatopluk 894-ben bekövetkezett halála után országa bomlásnak indult.³

A magyar krónikából tudjuk, hogy az elveszett XI. századi őskronika, az úgynevezett *Gesta Ungarorum* a fehér ló mondájának olyan változatát tartalmazta, amely szerint a honfoglaló magyarok Marót vezértől vásárolták meg egy fehér ló, nyereg és fék árán az

* Megjelent: *Budapest története az Árpád-korban*. In: *Budapest története*. I. *Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Szerk. Gerevich László. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 251—262, 264—265.

ország vizét, fűvét és földjét, majd megütkezve vele „egy gyönyörűséges sikon” a Dunába kergették. Hogy a középkori olvasó szeme előtt a Rákos mezeje lebegett, amikor ezt olvasta, azt krónikáink két XIII. századi továbbfejlesztőjének szövegéből következtethetjük. Az a XIII. századi krónikafolytató, aki e történetet átmentette, helyel-közzel a XIII. századi felfogásnak megfelelően át is alakította. Így Marót neve helyébe tudákosan Szvatoplukot írt, mint akitől a magyarok a földet megvásárolták, Árpád követének Szvatoplukhoz vezető útját pedig így írta le: „*Magyarország közepébe* érkezett és a Duna mellékére ereszkedett; a helyet gyönyörűségesnek, a folyó vizét és rétjeit kitűnőeknek találta, és tetszett neki.” Magyarország közepén 1270 után a Rákosmezőt értették, mint az a fentebb idézett másik krónika-helyen és egy 1299. évi oklevélben áll.

Kézai Simon, Kun László krónikása a fehér ló mondát elhagyta, a honfoglalás leírásában mindamelletts szerepeltette Pestet mint azt a helyet, ahol a honfoglaló magyarok átkeltek a Dunán. Emellett a *Marót* név arra csábította Kézait, hogy a magyarok másik átkelőhelyét a szobi révben jelölje meg, ahol szerinte a magyarok átkelve, Marót várát, a mai Pilismarótot is megvívták.⁴

Ezeknek a krónikás elbeszéléseknek történeti értékük nincs. Amikor papírra vetették őket, századok óta elhalványodott a honfoglalás emléke; szövegük inkább csak arra használható fel, hogy megismerjük belőle a feljegyzésük idején uralkodó nézetet — esetünkben Pest és a Rákosmező központi helyzetét.

Nem adhatunk általában hitelt Anonymus magyar honfoglalás-történetének sem, amely az események után háromszáz évvel beszélt el regényes formában, hogy a hét vezér és vitézei hogyan foglalták el az országot, és Árpád vezér miként jutalmazta birtokokkal őket, az Anonymus korában élő főurak őseit. Amit ennek során III. Béla király névtelen jegyzője elmond, az részben a korabeli viszonyok visszavetítése a múltba, mindamelletts ott, ahol nemzeti hagyományokat jegyez fel kortársainak őseiről és birtokviszonyaikról, beleértve az uralkodó nemzetséget, sok esetben hagyományra támaszkodik. Ilyen nemzeti hagyomány lehet az Árpád nyári udvarhelyéről és temetkezőhelyéről, valamint Árpád vezértársa, Kurszán szálláshelyéről szóló feljegyzés, sőt alighanem ilyen Tétény hadvezérként való szerepeltetése is.

Ha a honfoglalás lezajlását és Pest-Buda kezdeteit hitelt érdemlően akarjuk felidézni, az egykorú szűkszavú forrásokból kell kiindulnunk, s a későbbi feljegyzésekből csak azt hasznosíthatjuk, amit más forrás is támogat.

Mint említettük, egykorú mohamedán feljegyzés szerint az etelközi magyaroknak két fejedelmük volt, a szakrális főfejedeleme, a *kende* vagy *kündü*, és a tényleges hatalmat kezében tartó *gyula*. A honfoglalás előestéjén, 894-ben a bizánci követek az Al-Dunánál két magyar fejedelemmel tárgyaltak, Árpáddal és Kuszánnal. Hogy e két fejedeleme közül melyik töltötte be a névleges főkirály és melyik a mindenható alkirály méltóságát, azt a magyar hagyomány árulja el. Anonymus a hét vezér között sorolja fel *Cundu* fiát, *Curzant*.⁵ A *Cundu* nevet régebben *Kondnak* olvasták, és így emlegették a hét vezér között. Ma már tudjuk, hogy a név helyes olvasata *kündü*, és ez azonos a *kendével*, a szakrális főkirály méltóságnevével, amelyet a mohamedán földrajzírók jegyeztek fel. *Curzan* pedig nem más, mint az említett Kuszán, Árpád honfoglalás előtti vezértársa, s az Anonymus feljegyezte név *Kurszán*nak olvasandó. A név eredetibb *Kuszán* alakjából úgy vált a magyar nyelvben *Kurszán*, mint a *hás* és a *nyás* szóból *hárs* és *nyárs*, avagy a *piac* szóból *piarc*. Ha pedig a *kende* méltóságnév *Kurszán*hoz kapcsolódik, bizonyosra vehetjük, hogy ő töltötte be a honfoglalás idején a szentnek tartott névleges főkirály méltóságát, és Árpád volt a fővezér, aki a tényleges uralmat a kezében tartotta. A magyar kettős fejedelemség mindemellett még nem vett olyan szélsőséges fejlődési formát, mint utóbb a Kazár Birodalomban; a *kende* még nem volt tehetetlen báb, és minden hatalom nem összpontosult a *gyula* kezében.

A honfoglalás előtt Bölcs Leó követei egyaránt tárgyaltak Árpáddal és *Kurszán*nal arról, hogy a magyarok támadják meg Bolgárországot. A sikeres hadjárat után, amelyet Árpád fia, Levente vezetett, a magyar sereg és a katonai segédnépek — úgy látszik Árpád vezetése alatt — a Vereckei-hágón át benyomultak az Alföldre. Bizánci és arab forrás egyformán arról tudósít, hogy a besenyők a magyar sereg távollétét felhasználva, megtámadták a magyarok Etelközben maradt nemzetségeit, és nagy veszteséget okozva nekik, menekülésre kényszerítették őket. A hét törzs népe *Kurszán* *kündü* vezetésével Erdélybe menekült, ahol Árpád apját, Álmost megölték. Ma már nem állapítható meg biztosan, hogy mi

volt Álmos megölésének közvetlen oka; aligha tévedünk azonban, hogyha ezt a besenyők okozta vereségben keressük.

A magyar törzsek és nemzetségek 895-ben a Duna vonalától keletre eső országrészt foglalták el, 900-ra azonban már egész Pannoniát, azaz a Dunántúlt is birtokba vették. Kétségtől kiderül ez a frank birodalmi évkönyvek adataiból, mely szerint 900-ban a frankok földjük védelmére felépítették Ennsburgot, és a magyarok kalandozásuk után „Pannoniába” tértek haza.⁶ 900-ra tehetjük tehát a magyar nemzetségek zömének megtelepedését.

A magyar törzsek és nemzetségek megtelepedésének pontos rajzát ma még nem adhatjuk meg.

Ennek oka részben az, hogy a besenyő pusztítás következtében a hét törzs szervezete meglazult, és a honfoglalás után a magyar nemzetségek feletti uralomért megindult a harc, ami egy újfajta függőség felé vezetett. Krónikáink már fel sem jegyezték a törzsek nevét, csupán a törzsfőket, akik a X. században az uralomért versengtek. E törzsfők között azonban felleljük az arab és a bizánci források által feljegyzett főméltóságokat is, és így képet alkothattunk magunknak arról, hogy a fejedelmek hol telepedtek meg.

Anonymus, akit budai prépostnak tartunk, s aki a pest-budai helyi hagyományokban igen tájékozott volt, azt állítja, hogy a honfoglaláskor a mai Budapest területén két vezér: Árpád és Kurszán választott szálláshelyet magának: Csepel-sziget Árpád nyári szálláshelye lett, míg „Kündü fia” Kurszán vára Óbudán emelkedett.

Ez a településrend régebbi elképzelések szerint érthetetlen volt. Már a XIII. századi krónikás úgy próbálta a „hét vezért” elhelyezni, hogy az ország különböző pontjain jelölte meg azt a helyet, ahol sátrukat felütötték: Árpádot a királyi székhely, Székesfehérvár mellé, Künd vezért pedig az üresen álló Nyírségbe helyezte. Ez a krónikás kombináció vált alapjává a legújabb kori történeti elképzeléseknek, amelyek a krónikák és Anonymus eltérő vezérnévsorainak és vezéri szálláshelyeinek egyeztetésével próbálták a törzsi központokat kikövetkeztetni. A kétféle és egymásnak ellentmondó vezérnévsorról azonban kiderült, hogy nem hiteles, a vezéri központokról vallott elképzelés pedig nem felel meg annak, amit egykorú feljegyzések alapján a nomád szállásviszonyokról tudunk, s így az amúgy is ellentmondásos kép felülvizsgálatra szorul.

A nomád fejedelmek és főemberek egy-egy folyó partja mentén ingamozgást végeztek téli és nyári udvarhelyeik között, de volt olyan udvarhely is, mint Karakorum, amely félúton feküdt a téli és nyári végpont között, s amelyet évente kétszer kerestek fel. Az udvarhelyek megválasztásában döntő szerepe volt a gazdasági okoknak. A fejedelem és kísérete sokezer háta- és fejőslóval, taligavonó ökörrrel rendelkezett; ezeknek legelőt és vizet kellett biztosítani.

Az udvart élelemmel és kézműves termékekkel a szolgáló népek látták el; az udvarhely megválasztásának előfeltétele volt, hogy ilyen falvakat lehessen telepíteni a környéken; még inkább kedvezett a fejedelemnek a régi városok szomszédsága, ahol megmaradtak a kézművesek. Fontos szempont volt a fényűzési cikkek beszerzése, ennek módja pedig a távolsági kereskedelem vámolása volt; ezért létesítették udvarhelyeiket lehetőleg fontos révek közelében, s helyeztek oda révészeket és mohamedán vámszedőket.

Ha ezeknek tudatában vesszük vizsgálóra az Anonymus fenntartotta hagyományt Árpád és Kurszán szálláshelyéről, értelmet nyer a két fejedelem szomszédsága Budapest területén.

Csepel-szigetről Anonymus „A Duna szigete” című fejezetében a következőket írja: „. . . Árpád vezér elindult arról a vidékről, ahol most Bodrog vára áll, és a Duna mentén a Nagy-szigetig haladt. Tábort ütöttek a Nagy-sziget mellett, majd Árpád vezér meg nemesei bevonultak arra. Mikor látták a helynek termékenységét és gazdagságát, továbbá hogy a Duna vize milyen erőssége neki, kimondhatatlanul megszerették. Egyszersmind elhatározták, hogy ez lesz a vezéri sziget, s a nemes személyek mindegyike ott udvart meg majort kap. Árpád vezér azonnal mesterembereket fogadott, és velük pompás vezéri házakat építtetett. Aztán meghagyta, hogy a napok hosszú során át elcsigázott minden lovát vigyék oda, és ott legeltessék. Lovászai fölé mesterül egy igen okos kun embert tett, név szerint Csepelt. Minthogy Csepel lovászmester ott lakott, azért nevezték el azt a szigetet Csepelnek egészen a mai napig. Árpád vezér és nemesei pedig férfi- meg nőcselédekkel együtt békében és hatalomban ott maradtak április havától október haváig. Ekkor közös tanácsban elhatározták, hogy feleségüket otthagya távoznak a szigetről, átmennek a Dunán túlra, meghódítják Pannonia földjét.”⁷

Anonymus elbeszélésének vannak vitatható részletei. A honfoglalás idején kunok még nem éltek Magyarországon, s így Csepel „kun” vitéztől nem beszélhetünk, hacsak nem értelmezzük a *kun* népnevet úgy, hogy ezzel Anonymus a kabarokat jelölte. Az is kérdéses, hogy Csepel egy ott élt személyről kapta-e nevét. Van olyan nézet, hogy *Csepel* török személynév; a török nyelvben ugyanis van *csepel* ’piszkos, sötét’, ’rossz idő, vihar’ jelentésű szó. A *Csepel* helynév azonban magyarázható a magyar tájnyelvi *csepel* ’bozót, növendékerdő’ szóból is.⁸

Ami a Csepel-sziget fejedelmi sziget voltát illeti, bizonyos, hogy a sziget Anonymus urának, III. Bélának és Imrének is kedvelt tartózkodási helye volt. Ez azonban nem újkeletű intézmény volt, mert egyik bejárójánál, Taksonyban fejedelmi udvarhely volt, ami X. századi használatát igazolja, és mint alább kitérünk rá, István király idejében *insula Schepel* ’Csepel-sziget’ volt a királyi ménes egyik őrzőhelye.⁹

Az Anonymus által írt, de az ő korában szokatlan *insula Sepel* név azt sejteti, hogy a névtelen jegyző itt egy korai, reánk nem maradt forrásból is merített. Ennek alapján elfogadhatjuk, hogy a honfoglalás után Csepel-sziget Árpád nyári szálláshelye volt, ahol tavasztól őszig tartózkodott, és ménesét itt tartotta.

Árpádnak emellett téli szálláshelye is volt, ahová a szigetről Lóréven átkelve, a Duna jobb partján dél felé vándorolva jutott el; ennek helyét a Pécs melletti Árpád falu jelöli. Az antik Sopianae romjai a IX. században a salzburgi érsek kezébe kerültek, és az itt éledező iparos-kereskedő telep szomszédsága kínált a fejedelemnek mindennél kedvezőbb téli szálláshelyet.

Valószínűleg Árpád vámostatta a Duna szekcsői révét, ahonnan Szeged felé a mohamedánokról nevezett „Káliz út” indult ki, emellett a Csepel-sziget alatti szigetfői (rácalmási) révet, amely az Árpád-korban a Duna egyik fő átkelőhelye volt.

Még nevezetesebb volt az a rév, amely mellett Árpád vezértársa, Kurszán kündü telepedett meg.

Az Árpád-ház krónikásai elhomályosították Kurszán emlékét, és a kündüt besorolták a hét vezér közé, mindamellet Árpád mindenkit elhomályosító személyisége mögött felcsillant az elfeledett vezértárs alakja is.

Anonymus műve 46., „A Magyar rév” című fejezetében ugyanis a következőket írja: „...Árpád vezér meg összes főemberei ... tábornokok Soroksáron túl a Rákos vizéig. S midőn látták, hogy mindenfelől bátorságban vannak, és senki sem bír nekik ellentánni, átkeltek a Dunán. A révet, ahol az átkelést végrehajtották, Magyar révnek nevezték el azért, mert a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondtak, ott hajózott át a Dunán. Mikor odaát voltak, tábornokok a Duna mellett a fel-hévizekig. ... Másnap pedig Árpád vezér meg minden főembere, Magyarország valamennyi vitézével együtt bevonult Attila király városába ... Ugyanazon a helyen Kündünek, Kurszán apjának földet adományozott Attila király városától Százhalomig és Gyógyig, fiának meg egy várat népe őrizetére. Kurszán aztán ezt a várat a maga nevével nevezette, s ez a név a mai napig sem ment feledésbe.”¹⁰

Megtudjuk ebből mindenekelőtt, hogy Kurszán kende a honfoglaláskor az ország természetes földrajzi központjában, Óbuda területén szállott meg.

Miért tekinthető Óbuda az ország természetes központjának?

A Kárpát-medencében két tágas alföld nyújtott az állattenyésztésből, földművelésből és halászatból élő népességnek jó életlehetőséget: a Nagyalföld és a Kisalföld. A kettőt a Börzsöny, Pilis, Gerecse és Vértes erdős hegyvonulata választja el, melyen egy vízi út, a Duna víz útját Esztergom és Buda között, és három szárazföldi út vezet keresztül, az első Móra, a második Bánhidán, a harmadik Dorogon át. Az első völgy végpontjában létesült Székesfehérvár, távol a Dunától, a második és harmadik völgy útjai viszont egyaránt Budapest felé vezetnek. A Dunán való átkelés ugyanis hosszú szakaszon csak itt volt előnyös, minthogy Visegrádtól Békásmegyeryig a Szentendrei-sziget, Pesttől Szigetfőig a Csepel-sziget akadályozta az átkelést.

Hogy a két sziget közötti településcsomón történelmünk első századaiban Óbuda szerepe volt a legjelentősebb, azt a Dunán való átkelés kedvező lehetőségeivel magyarázhatjuk. E szerepet nem érthetjük meg, ha nem vesszük figyelembe, hogy a honfoglaló magyarság, sőt állattenyésztő népességünk még századokig nem csónakon kelt át a nagy folyókon, hanem börtömlőn, lovait és marháit úsztatva maga után. Így keltek át Anonymus szerint a

honfoglaló magyarok az Etil folyón, a Volgán, és így kelhettek át az Anonymus által említett megyeri réven.

Hogy milyen módon zajlott le egy ilyen átkelés, azt Ibn Fadhlán 922-i útjának leírásából ismerjük meg legszemléltetőbben. Ibn Fadhlán az Uráltól délre folyó Bagindi folyón való átkelés leírásában elmondja, hogy a folyónál a karaván emberei előszedték tevébőrből készült bőrcsónakjaikat, kifeszítették, leszedték a tevéről a málhát, és megtöltötték a kerek bőrcsónakok belsejét ruhákkal és áruval. Midőn a bőrcsónak tele volt, négy-hat ember ült rá, nyírfaágat vettek a kezükbe, s evezőként használták, amíg a csónak forogva, és a folyótól sodorva átért a túlsó partra. A lovakat és tevéket hívták maguk után, s ezek úsztak utánuk. Mielőtt a karaván bármit átszállítana, szükséges, hogy egy csapat fegyveres harcos elsőnek átkeljen az átkelés biztosítására.

Az Urál folyón való átkelés leírásával kapcsolatban elmondja, hogy ez a legerősebb sodrású folyó, amit látott. Láta, amint az egyik bőrcsónak felborult, s akik benne voltak, megfulladtak. Általában itt a karaván számos tagja, sok tevé és ló veszett el, s csak nagy ügyel-bajjal tudtak átjutni.¹¹

Ez a leírás nemcsak az átkelést szemlélteti, hanem megmutatja a különbséget a csendes vizű és gyors vizű folyók között is.

Ha most fontolóra vesszük a tömlőn való átkelés és az állatokkal való átgázolás, valamint az úsztatás lehetőségeit a Duna középső szakaszán, meg kell állapítanunk, hogy erre alkalmasnak a Visegrád és Rácalmás közötti szakaszon egyedül a Káposztásmegyer és Római fürdő közti Duna-szakasz, a régi megyeri rév környéke kínálkozik.

A Duna ezen a szakaszon a legszélesebb, zátonyokkal tarkított, sodra a leglassúbb, úgyhogy Óbudáig még a víz által elsodort tömlők is partot érnek. A Margit-szigetnél viszont a Duna medre összeszorul, sodra megnő, ami alkalmatlanná teszi tömlőn való átkelésre, gázolásra. Ráadásul partja a Gellért-hegynél sziklába, Lágymányoson mocsárba ütközött, ami a vízből való kijutást nehezítette.

A folyón való nomád átkelés e kedvezőtlen természeti feltételei eredményezték, hogy amióta állattenyésztő nomádok költöztek a Kárpát-medencébe, Óbudának és a megyeri rév környékének nagyobb települési jelentősége volt, mint Pestnek; ennek kell

tulajdonítanunk azt is, hogy Aquincum itt alakult ki, közel a lovas barbárok átkelőhelyéhez, és hogy Kurszán kündü itt választotta meg téli udvarhelyét.

Anonymus Óbuda területén Kurszán központját közelebből is megjelöli, ez az úgynevezett *castrum Curzan*, azaz Kurszánvára.

E vár fekvésére középkori oklevelek adnak útbaigazítást.

Óbuda területén, a nagy út mellett 1332-ben eladtak huszonhat hold szántóföldet; az úton túl, nyugatra szőlők terültek el, nyilván a Bécsi út mögött emelkedő lankákon; a föld déli végénél feküdt a régi Kurszánvár helye. Ugyanezt a huszonhat holdnyi földet úgy írták körül 1373-ban, hogy ez a régi Kurszánvár helye és a királynéi udvar között fekszik, és a nagy útig, valamint az óbudai apácák (a klarisszák) kolostoraig terjed. Még 1485-ben is emlegetnek egy *Korcan* nevű szőlőt az óbudai előhegyen.¹²

Bár a határleírásokban említett helyek közül egyedül a királynéi udvar központjának helyét azonosíthatjuk biztosan a mai óbudai református templom telkén talált alapfalakkal, a távolság és az irány nagyjából adva van. A helymeghatározás szerint ugyanis a királynéi udvar épületegyüttesétől délre terül el a huszonhat hold föld, és a föld déli végénél állt Kurszán vára, nyilván a nagy út és a rajta túl fekvő hegylejtő közelében. E meghatározás alapján kutatóink ma már szinte egyhangúlag azon a véleményen vannak, hogy Kurszánvára azonos a nagy római katonai amfiteátrummal, melyből népvándorlás kori lelet is került elő, s melynek ovális alaprajzú külső falvonulata a honfoglalás idején még magasan állhatott.

Ez az építmény nemcsak alakjánál és monumentális voltánál fogva kínálkozott arra, hogy egy nomád fejedelem váraként jelölje ki, hanem földrajzi fekvése miatt is. Ott fekszik Óbuda területén, ahol az Esztergom felől és a megyeri rév felől jövő nagy út egyesül egy dél felé irányuló főúttá, ahol a hegy és a Duna közelsége szinte ki nem kerülhető szorost alkot.

Nem volna teljes e hely földrajzi jelentőségének kiemelése, ha el nem mondanánk, hogy mit jelent Óbuda fekvése a honfoglaló magyarság védelme szempontjából.

A honfoglalók országát két oldalról fenyegette komoly veszély: keletről a besenyők és nyugatról a frankok. A keleti nomád támadók a Kárpátok kellően nem őrzött átjáróin átkelve,

könnyűszerrel lerohanhattak a Dunáig, amint ezt a XI. században a „kun” besenyők és a XIII. században a tatárok két ízben megtették. A Duna elég védelmet biztosított kelet felé, hacsak be nem következett a folyam teljes befagyásának ritka esete. A nyugati támadók könnyen átkelhettek a Kisalföld síkságán, de a Dunántúli-középhegység erdős vonulata komoly akadályt jelentett számukra. Észak és dél felől pedig Óbudát csak a Duna menti szorosutakon lehetett megközelíteni.

Mindezt figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy a honfoglalók főfejedelme a Kárpát-medencének azon a pontján szállt meg, amely az uralmat biztosító közlekedés és a védelem szempontjából legkedvezőbb volt.

Kurszán téli szálláshelye Óbudán hasonló lehetett a volgai bolgár fejedelem, Selkej fia Almus X. század eleji központjához, amely egy tíz kilométeres körzetben elterülő telepegyüttes volt. Udvarhelyének központja egy drága szőnyegekkel és brokátokkal díszített hatalmas sátor, mely mellett kisebb sátrak és nagy taligák serege sorakozott. Itt laktak nyilván a családtagok, a kíséretet adó vitézek, a harcos „jobbágyok” és az udvari emberek, köztük a pohárnokok (később *kendbocsár* néven szerepelnek) és az agarászok (utóbb *Kendi* falu lakói).¹³ Az udvarhely kies vizek mellett, feltehetően a langyos vizű Árpád-forrásnál, „Krimhild fürdője” fejénél állt, ahol utóbb Árpádot is eltemették. Ettől két kilométerre emelkedett a tekintélyt és biztonságot adó, de használatba nem vett „Kurszán vára”. Északabbra, a romterületen épített házakban kovácsok és más kézművesek szorgoskodtak. A megyeri révnél lehetett a szláv révészek telepe és a vámhely, ahol a fejedelem vámszedői, alighanem a Budakalászon lakó kálizok, minden hajón és karavánnal szállított áru után tizedet vettek. Közeliében, a Duna-parton terülhetett el a vásártér, az udvart felkereső távolsági kereskedők és a kende népének árucserhelye.

Ezt a településképet igazolják a honfoglalás kori leletek is. Az Árpád-forrás feletti hegyoldalon, az Erdőalja úton került elő egy honfoglaló vitéz sírja Berengár király (888—924) érmével. A vitéz egyik kengyele magyar, a másik nyugati készítmény volt. Óbudától északra, a révhely közeléből való az említett pünkösdfürdői szláv kerámiás lelet, amely a X. századba is átnyúlik.¹⁴

Kurszán vára a megyeri rév közelében biztosan téli szálláshely volt, mert alatta, a Csepel-szigettől Árpád „partvonala” kezdődött. Ez azt jelenti, hogy Kurszán tavasszal a Duna jobb partja felé haladva nomadizált. Nyári szálláshelyét szintén helynév árulja el, egy még nagyobb szigeten, mint a Csepel-sziget: a Csallóközben. A Tany melletti *Corzan* víznév, melyet egy 1268-i oklevél említ, bizonyára azt a helyet jelöli, ahol Kurszán ménesét tartotta. A közeli Szakállas faluban még 1285-ben is királyi lovászok laktak.¹⁵

Mivel a bajorok 900-ban az Enns folyóig húzódtak vissza, Kurszán a Duna mentén elérve a Bécsi-medence szélét, feljebb is hatolt; valószínűleg így következett be, hogy 904-ben a bajorok egy lakomán orvul meggyilkolták.¹⁶

Kurszán halála után olyan változás következett be a magyar törzsszövetség feletti uralomban, ami kihatott Óbuda sorsára is. E változás történetét nem jegyezték fel, mert Kurszán nemzetsége félretaszított tagjainak nem voltak krónikásai, az Árpádoknak pedig az uralkodócsalád törvényessége miatt érdekében állt elhallgatniuk azt, hogy mindaddig, amíg Árpád egyeduralkodó nem lett, más család töltötte be a főfejedelem tisztét. A tényleges viszonyok célzatos elferdítése tükröződik Bíborbanszületett Konstantin császár *A birodalom kormányzása* című műve előadásában, ahol az Árpádok uralomra jutásáról szól. Előadása ugyanis a 948-ban Bizáncban járt Bulcsúnak és Tormásnak, Árpád dédunokájának ismertetésére támaszkodik. Bulcsú és Tormás mit sem szólt arról, hogy valaha kettős fejedelemség állott a magyarok fölött, hogy volt kende méltóság, amelyet egy Kurszán nevű fejedelem töltött be; Árpád egyeduralomra jutását pedig a békés pajzsra emelés történetével adja elő. A magyar krónikákban is degradált szerepben jelentkezik a főfejedelem; hol mint a hét vezér egyike, hol mint Árpád követe. Az arab geográfusok és a német évkönyvírók elfogulatlan híradásából, krónikáink Kurszánra vonatkozó adataiból és az Árpád-kori településtörténeti viszonyokból azonban felfedhető a magyar fejedelemség és Óbuda X. század eleji történetének néhány lapja.

Mindenekelőtt feltűnik az az ellentmondás, hogy a honfoglaláskor Kurszán vezér a központi fekvésű Kurszánvárat is birtokolja, a XIII. században viszont a Kurszántól leszármazó Kartal- vagy Kurszán-nemzetség csupán kilenc falu ura volt Pest és Pilis megye

szélerületén. Birtokolták Pomáz részét, Kajászót (ezt Anonymus „Százhalomtól Gyógyig” meghatározással említi), a Tápió völgyében Szecsőt, Ságot, Sülyt, a Galga völgyében Kartalt és Nógrád megyében Bodonyt; a mai Budapest területén csupán Szentjakab (a mai újlaki templom körül), Felhévíz és Jenő (a Margit híd pesti hídfője körül) része számított birtokaik közé.

Biztosra vehető, hogy eredetileg az egész Pest és Pilis megye Kurszán nemzetségének szállásterülete volt; az Árpádok azonban a várral együtt területük nagy részét kisajátították, ugyanúgy, mint később Ajtony várát és megyéjét.

A kende népeinek sorsát is nyomon követhetjük.

Három XIII. századi oklevelünk tesz említést *kék-kend* vagy *kend* néptörödékről, amely a szatmári, illetőleg a sárosi határvédő gypük közelében lakott. Helynévanyagunkban pedig húsz *Kend* nevű település nyomára bukkanunk; ezek közül tizenöt helyezkedik el egykori gypüvidéken. Tekintve, hogy a *kend* népnév *kék* jelzője ugyanúgy magyarázandó, mint a nomád uralkodó nemzetségek *kök türk* 'égi türk' és *köke mongol* 'égi mongol' elnevezései, nem lehet kétségünk, hogy itt az „égi” kendének legyőzött és nomád szokás szerint határvédelemre kitelepített népeiről van szó.

A kende székhelye, „Kurszánvára” körüli településkép pedig arra mutat, hogy e területre a X. században nagyarányú katonai telepítés történt. A Buda és Pest körüli középkori falunevekben ugyanis szinte minden törzs nevét felleljük. A hét magyar törzs neve közül egy *Nyék*, négy *Megyer*, egy *Kürt*, három *Jenő*, két *Kér* és két *Keszi* található, míg a kabar törzsekkel vagy nemzetségekkel kapcsolatba hozható nevek közül az említett *Kalászon* kívül egy *Varsány*, egy *Oszlár*, két *Örs* található. A törzsi helynevekkel nevezett települések országos vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy az ilyen falvakban szolganépek mellett katonáskodó jobbágyok (várjobbágyok, egyházi nemes jobbágyok) laktak, akik a X. században minden bizonnyal az Árpádok vazallus katonai kíséretét, „jobbágyságát” alkották, és akiket Árpád és utódai az ellenálló és legyőzött nemzetségek szállásterületére, főként pedig a birtokba vett várak és átkelőhelyek őrizetére telepítettek.

Hogy a törzsnévvel nevezett falvakat a X. századon belül mikor telepítették, az véglegesen nem tisztázott. Településtörténeti meg-

gondolások alapján zömmel Géza korára tehető, de valószínű korábbi telepítésük is.

Buda és Pest környékén az Árpádok különféle törzsekből összeállt harcos jobbágyságot először akkor telepíthettek le, amikor Kurszán utódainak jobbágyságát, a kendeiket kitelepítették a gyepükre, utoljára pedig Géza korában.¹⁷ Budapest területén egy törzsnevet viselő falu közelében került elő két X. századi vitéz sírja: a hajdani Óbudaörs felett, a Csúcshegy aljában két lovas sírját ásták ki; az egyikben lószerszám és két lókoponya volt található, míg a másikban lócsont nélkül lószerszám és hadi csákány. Törzsi hovatartozásukat tekintve bizonyára az „örsök” közül valók voltak. A helynevek nem adnak felvilágosítást, hogy melyik törzsből valók azok a X. századi vitézek, akiknek sírleletei a Farkasréten (egy előkelő lovas, díszes tarsollyal és aranyozott ezüstveretekkel), Rákoson (két lovas, szablyával), a Mexikói úton (egy lovas, kissé hajlított végű, egyenes kétélű karddal), továbbá Cinkotán, Pestlőrincen négy helyen, Pesterzsébeten és Soroksáron két helyen kerültek elő.¹⁸

Ha felvetődik a kérdés, hogy Kurszán népei tulajdonképpen melyik törzsbe tartoztak, és Budapest környékén, Pest és Pilis megye területén melyik törzs népei telepedtek meg, erre egyelőre csak feltevésszerűen adhatunk választ.

Korábban azt hitték, hogy a honfoglaláskor Buda Árpád szállásterülete lett, Árpád nemzetsége pedig a *magyar* népnév törzsnévi változatával elnevezett *Megyér* törzsből való lehetett, így tehát fővárosunk a Megyer törzs egykori szállásterületén létesült. Ez a feltevés azonban alaptalan. Egyrészt semmi bizonyíték nincs arra, hogy Árpád törzse a Megyer lett volna, másrészt Buda területét kezdetben nem Árpád választotta székhelyül, harmadrészt a *Megyér* törzsi helynév háromszoros előfordulása a Pécs melletti Árpád körül és négyszeres előfordulása környékünkön egyenesen kizárja azt, hogy e területek alapnépessége a Megyer törzsbe tartozott volna. Az alapnépesség ugyanis csak az idegen törzsbeliek települését nevezte el törzsnévvvel, a fajtájabelitől való megkülönböztetés végett. Megyer törzsbeliek tehát a köztük lakó meyer törzsbeli vitézek települését nem nevezték *Megyérnek*, mert mindenki meyer lévén ez nem jelentett megkülönböztetést. Ellenben *Megyérnek* nevezték a nyékek, kürtök a közjük telepített

megyerek szórványtelepüléseit. Ebből pedig az is következik, hogy a vizsgált területen az a törzs lakott, amelyiknek neve ott nem fordul elő.

Vármegyénk területén a hét törzs neve közül csak *Gyarmat* és *Tarján* nem lelhető fel.

A területünkön számba vehető Gyarmat törzs fele az őshazában maradt, s a baskírok egyik törzsét ma is így nevezik. Valószínű, hogy a megmaradt fél Gyarmat törzsüket egyesítették a Kürt törzsszel; Konstantin császár ugyanis a harmadik magyar törzs nevét *Kürtgyarmat* alakban jegyezte fel. Ez a kettős név azonban helynévanyagunkban sehol sem bukkan fel, ami arra mutat, hogy a két törzset a honfoglalás után ismét önállóan tekintették. Mindenesetre nem látszik valószínűnek, hogy a szakrális fejedelem egy csonka törzs élén állott volna, ha egyáltalán viselt törzsfői méltóságot, és volt önálló törzse.

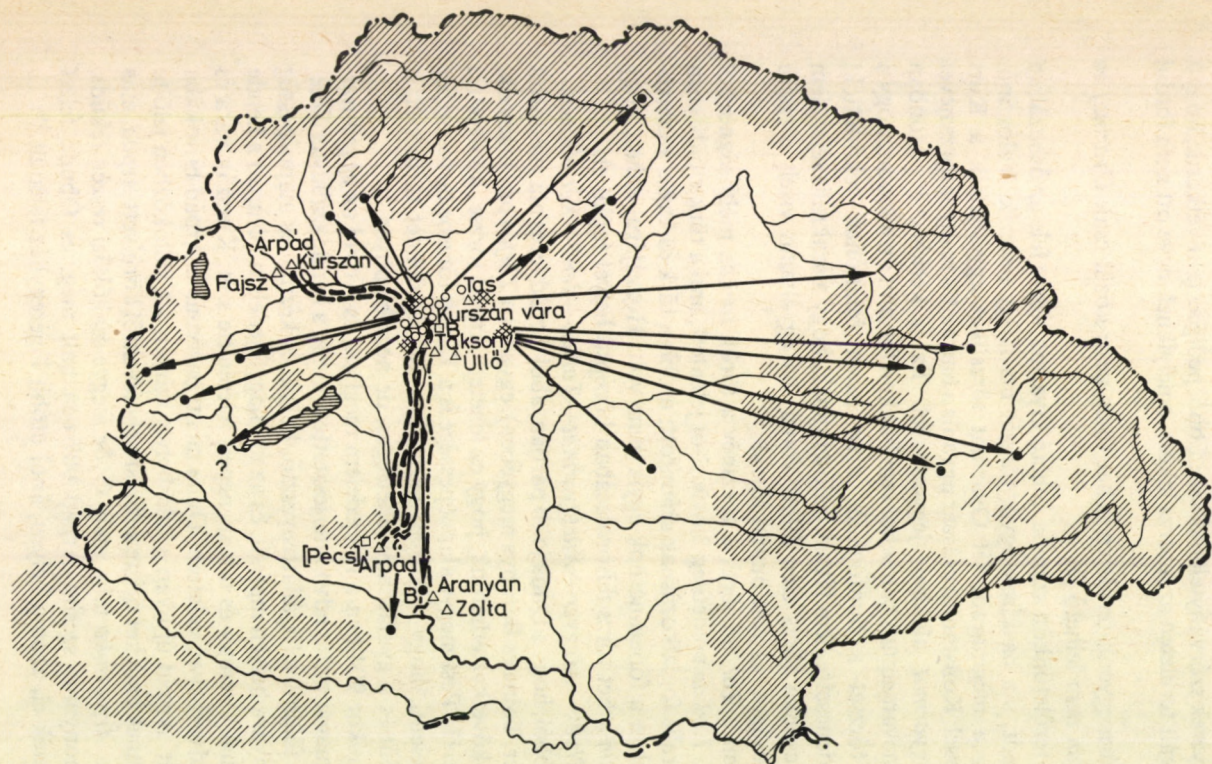
Ami a *Tarjánt* illeti, a törzsnév a török *tarkan* méltóságnévből ered. *Tarkan* eredetileg 'kovács'-ot jelentett, ami a türk előidőkben szakrális foglalkozásnak számított; utóbb a türk és kazár államvezetésben a főparancsnok egyik címe volt. Hozzájárul ehhez, hogy *Tarján* a hét törzs felsorolásában középső helyet foglal el:

Nyék—Megyer—Kürtgyarmat—Tarján—Jenő—Kér—Keszi.

Abból, hogy a Duna jobb partján, ahol Árpád fel és alá vándorolt (Fejér, Tolna és Baranya megyében), egyedül a *Tarján* név hiányzik, arra következtethetünk, hogy ez lehetett Árpád törzse, a központi törzs. Ha Pest megye alapnépessége is a Tarján törzsbe tartozott, ez azt jelenti, hogy a Tarján vezértörzs két fejedelmet tartott el: a kündüt és a gyulát, ami lehetséges, de nem bizonyos.

Amikor 904-ben a főfejedelem meghalt, és Árpád az egyeduralmat magához ragadva kiterjesztette uralmát a kende szállásterületére, a földművelő, állattenyésztő, halász és kézműves alapnépesség bizonyára helyén maradt, és az új „nagyfejedelem” csupán a kende katonai kíséretét és udvari népeit telepítette szét. Kurszán vára és téli udvarhelye, valamint Duna menti partvonala Árpád birtokába került. Árpád új nyári szálláshelyét szintén a Csallóközben jelölte ki. Ennek emlékét őrizte a törzsi helynevektől körülvevett *Árpád*, más néven *Árpádsoka* falu, mely Győr megye csallóközi részén feküdt.

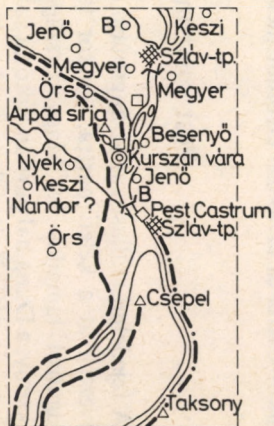
Anonymus szerint Árpád 907-ben halt meg, és Óbuda felett temették el, azon a helyen, ahol utóbb Fejéregyház felépült.¹⁹

Magyar fejedelmek — Árpád, Kurszán és Taksony — Duna menti partvonalai és Kurszán kende kíséretének széttelepítése a gyepükre. Az óbudai, csepeli és pesti településmagok kapcsolata a fejedelmi szálláshelyekkel és az idetelepített törzsi katonaság felüli

Jelmagyarázat

	a Kartal-Kurszán-nemzetség
maradék birtokai		Árpád és Kurszán fejedelem
szállásközi útvonala
	Kékkend, Kend néprész		Taksony feltehető útvonala
	Kend helynév		antik romterület
	a Kendek széttelepülése 904
után		rév
	törzsi helynév Buda körül		böszörmény telep
	az Árpádok központi szállásai		lakatlan, erdős hegység

Fejéregyház — mint alább kitérünk rá — valóban ott állt, ahol Anonymus megjelöli, és nincs okunk kételkedni abban, hogy Árpádot a fejedelmi udvarhely közelében temették el. A 907-es évszám azonban kérdéses, mert Anonymus évszámai egytől egyig hibásak.

A következő fejedelem, akiről biztos tudomásunk van, mert létét Bíborbanszületett Konstantin császár tanúsítja: Fajsz. Fajsznak többféle volt udvarhelye az országban, mindamellett megtartotta a Duna partvonalát is a mai Fajstól felfelé. A fentiek után nem csodálkozunk, hogy nyári szálláshelyének nyomára a Csallóközzel szemben levő Szigetközben akadunk: a mai Hédervár mellett állott a nevét fenntartó Fajsz falu.

Bizonyos, hogy Fajsz is igénybe vette az óbudai udvarhelyet, amikor ősszel és tavasszal elvonult mellette.

Pest castrum

A fejedelmi szállásokat az augsburgi csatavesztés után, 955-ben helyezték át a keleti partra, amikor tartani lehetett attól, hogy nyugatról támadás éri Magyarországot. Az új nagyfejedelem, Taksony, a Duna bal partján váltotta szállásait. Téli udvarhelyét az apja nevét viselő Zolta falu irányában kereshetjük. E tájon Aranyán (a mai Apatin) a XI. században hercegi udvarhely volt; szomszédságában, a Tölrév mellett böszörmény káliz falu állt. Nyári udvarhelye a csepeli Duna-ág partján levő Taksony faluban volt, ahol bejárás nyílt a szigetre. A krónika szerint itt temették el őt, s utóbb a pogány Levente herceget.²⁰

Amint Baturól tudjuk, hogy a Volga-balparti vándorútja felső végénél révfalut telepített mohamedánokból és orosz révésekből, ugyanilyen alapításnak tekinthetjük Pestet, ahová Taksony mohamedán kereskedőket és alighanem bolgár-szláv révéseket telepített.

Anonymus Pest kezdeteiről a következőket írta: „Taksony . . . kegyességének hallatára . . . sok vendég özönlött hozzá különféle nemzetekből. Ugyanis Bulár földről nagyon sok izmaelitával jöttek némely fölötte nemes urak: Billa és Baks. A vezér Magyarország különböző vidékein földet adományozott nekik, s még azonfelül a

várat is, melyet Pestnek hívnak, örökre nekik engedte. Billa pedig és Baks, kiknek sarjadékából származik Etej, tanácsot tartván, a magukkal hozott népből kétharmadot a nevezett vár szolgálatára átengedtek, egyharmadot meg utódaiknak hagytak.”²¹

Anonymus ebben az elbeszélésben többféle hagyományt kevert össze.

Azt a megjegyzést, hogy Bulár földről Magyarországra jött Billa izmaelitákkal, azaz mohamedánokkal, igazolja az a körülmény, hogy Komárom megyében a XIII. században egy falu hol *Bolar*, hol *Bille* néven szerepel. Ez azt jelenti, hogy 1200 előtt e helyen birtokos lett egy Bille nevű volgai bolgár. Hogy mohamedán volt, mutatja a *Billa* név is. A *billah* nevet ugyanis több bagdadi kalifa viselte, egyebek mellett az a Muktadir billah is (908—932), aki alatt a bolgárok mohamedán hitre tértek. A Pesten lakó bolgár Billának köszönheti nevét két Pest vidéki helység, a Mende melletti Bille és az óbudai Billemál. A Billával említett Baks (*Bocsu*) neve a török *baksi* ’tanító, írnok’ szóra vezethető vissza; a szó végső fokon kínai eredetű.²²

Ettől a hagyománytól azonban elválasztandó a Taksony által telepített pesti izmaeliták eredeztetése.

Maszúdi a X. század elején a „türkök”, azaz magyarok között harcoló mohamedán kereskedőkről írván, kazárországit és alánt különböztet meg. Ezzel lényegében egyezik Abu Hamid híradása, aki 1150-től 1153-ig a magyarországi mohamedánok hitéletét éllesztgette. Szerinte Magyarországon kétféle mohamedán van, *khorezmi*, aki a királynak szolgál, és vallását titkolja, továbbá *magribita*, aki csak katonai szolgálatot teljesít, de vallja az iszlámot. A khorezmi nyilván azonos a kazárral, a magribita pedig a mohamedán alánnal.²³

Ezzel a kétségtelen hitelű tudósítással szemben 1200 után a magyarországi mohamedánok eredetéről egészen más nézet terjedt el. Nem sokkal Anonymus után, 1221-ben magyarországi mohamedánok tanultak a szíriai Aleppóban. Ezeket Jákut arab geográfus kifaggatta, hogyan kerültek a mohamedánok Magyarországra. Azt válaszolták, hogy valamikor régen „hét bolgár” jött Magyarországra, és ezek terjesztették el itt az iszlámot.

Ez a minden alapot nélkülöző kitalálás nyilván a XII. század végén terjedt el, amikor a khorezmi és alán (oszlár) szórványaink

már beolvadtak, és amikor a Volga felé eső új orosz székváros, Szuzdal, kapcsolatot teremtett a volgai bolgárok és a magyarok között. Ez a kereskedelmi út tükröződik Anonymus elbeszélésében, aki a magyarok vándorútját a volgai Bolgárországgal szomszédos öshazából a Volga folyón, Szuzdalon és Kijeven át vezette Magyarországra.²⁴ Az 1200 körüli mohamedánjaink már javarészt a volgai Bolgárországból beköltözöttek voltak, s így terjedt el az Anonymus és Jákut feljegyzte tévhit.

Kétséges az is, hogy az Anonymus által említett Etej volgai bolgár volt-e. A zobori apátság 1111-i oklevelében említenek Nyitra megyében egy Etej nevű káliz (khorezmi) centuriót; Anonymus azon megjegyzése pedig, hogy Etej ősei népeik kétharmadát átengedték a vár szolgálatára, egyharmadát pedig megtartották maguknak, István király megyeberendezésére vonatkozik, ami Nyitrában, ahol kálizok telepedtek meg, történhetett így, de Pesten nem, mert Pest kezdetben nem volt vármegyeszékhely.²⁵

Ami Pestet illeti, Anonymus igaz hagyományt jegyzett fel annyiban, hogy Taksony mohamedánokat telepített ide. Ezek a mohamedánok azonban nem bolgárok voltak, hanem kálizok. Pesten még 1218-ban is szerepelnek kamarabérlő „szaracénok”, ami ugyanúgy mohamedánt jelent, mint az „izmaelita”, sőt Pest határában 1325-ben emlegetnek Böszörménykutát is. A *muzulmán* szóból eredő török *büzürmen* szó elsősorban khorezmi mohamedánt jelentett; Plano Carpini „Böszörmények földje” (*terra Biserminorum*) néven az egykori Khorezmet jelölte, s így kálizokat kell látnunk a magyarországi böszörmények mögött is, mint ez egy Bács megyei telepükről igazolható is.²⁶

Az itt lakott anonymusi izmaelita bolgárokkal szokták kapcsolatba hozni Pest nevét is, azonban alaptalanul.

Pest helynevünk végső fokon a bolgár-szláv *pest* 'kemence' szóra vezethető vissza, mint ahogy 'kemence' jelentésű a város középkori német *Ofen* és a francia *Paele* neve is. A szláv *pest* szó azonban már a X. századra meghonosodott a magyar nyelvben, és ez lehet az oka, hogy a középkori Magyarországon a *pest* szóval összetett helyneveket a Dunántúltól Erdélyig mindenfelé találunk. A helynév tehát egyaránt lehet bolgár-szláv és magyar eredetű.²⁷

Amennyiben a helynek bolgár-szlávok adtak nevet, további kérdés, hogy honfoglalás előtti vagy utáni elnevezésről van-e szó.

Elképzelhető, hogy 893 előtt azok a bolgárok, akik Erdélyből a morváknak sőt szállítottak, a római castrumot raktárnak használták, de ez önmagában a 'kemence' elnevezést nem indokolja, egy Karoling-kori kézműves telep feltételezését pedig e helyen semmilyen régészeti lelet nem támogatja. A kérdést bonyolítja, hogy *Pest* névvel XI—XII. századi forrásaink a pesti rév mindkét partján kialakult települést jelölték, tehát a mai Belvárost és a vele szemközt fekvő Tabánt egyaránt. Ezért Pest kutatói afölött is vitáztak, hogy melyik parton alakult ki az eredeti Pest, amit úgy is fogalmazhatunk, hogy hol állott az a kemence, amelyről a települést elnevezték.

A *pest* szó mind a bolgár-szlávban, mind a magyarban jelentett sütőkemencét és mészégető kemencét egyaránt. Földrajzi helymegnevezésre azonban inkább az utóbbi alkalmas, mert a mészégető kemence ritka, nagyobb területet foglal el, és jelentősebb építkezés érdekében működik, míg sütőkemence az Árpád-kori lakóháznak mindenütt tartozéka volt, tehát irányjelölésre kevésbé volt alkalmas. Ha viszont mészégető kemencéről neveztek el a helyet, elsősorban a budai oldalra gondolhatunk, mert a pesti rév budai oldala mögött elhelyezkedő Tabánt a Várhegy, a Nap-hegy és a Kis-Gellért-hegy veszi körül, s e hegyekben mészégetésre kiválóan alkalmas édesvízi mészköréteg található. Emellett a budai parton közelebb lehetett találni az égetéshez szükséges fát is, mint a pesti oldalon.

Ezek a szempontok ugyan látszólag a budai oldal mellett szólnak, de nem zárják ki azt a lehetőséget sem, hogy az elnevezés alapjául szolgáló kemence a pesti oldalon állott, ahol jelentősebb építkezés folyt, mint a budai parton, ahol ókori romok is kínáltak égetésre való mészkőanyagot, és ahol — a Soroksári út és Dandár utca sarkán — az újkorban is folyt mészégetés.

Ami az elnevezéseket és a települési viszonyokat illeti, ezek inkább a pesti oldal elsődlegességére látszanak mutatni. A XI. század közepén említett Pest-sziget a bal parti Pestre vonatkozatható, ahol ekkor már templom állott, míg a jobb parti Pestnek nem volt temploma. Nem beszélve a pesti vár XII. századi említéséről, a tatárjárás előtt több oklevél szerint a pesti oldalt nevezték a németek *Ofennek*, azaz „Pest”-nek, míg a budai oldalt *Kreinfeldnek*. A budai oldal magyar neve *Kispest* volt, és a *kis* jelzőt többnyire a

másodlagosan keletkezett település szokta viselni; a tatárjárás után éppenséggel a bal parti városra fordul elő az *Ópest* elnevezés.

Ha végül Anonymus híradása hitelt érdemel arról, hogy Taksony Pest várát az izmaelitáknak adta — s ezt a történelmi helyzet valószínűsíti —, akkor ez komoly súllyal esik latba a pesti oldal elsődlegessége mellett. Ebben az esetben a bolgár-szláv eredetű *Pest* elnevezést onnan is magyarázhatjuk, hogy Taksony az izmaelitákkal bolgár-szláv révészeket telepített ide, úgy mint Batu orosz révészeket Ükebe, s ezek adtak nevet a településnek. A révészek szláv eredetét valószínűsíti a magyar krónika 1046-ra vonatkozó feljegyzése, amely szerint egy csónakos, aki Pest előtt Szolnok ispánt ki akarta menteni a Dunából, majd a bal parton álló „heretikusok”, eretnekek biztatására megölte, a jellegzetes szláv *Mutmér* nevet viselte.²⁸

A bőszőrmények kezdetben a Március 15. téren állott római erődöt birtokolták. A nagyjából téglalap alakú erőd sarkain legyező alakú, és hosszabb, a Dunára merőleges fala külső oldalán patkó alakú tornyokkal volt ellátva.

A pesti erőd, mely egyébként alakját illetően nem áll messze azoktól az erődöktől, amelyeket Khorezmben a kálizok építettek, a belső falhoz tapadó épületeivel pedig a karavánszerájokhoz hasonlítható, csak István király idejéig lehetett a mohamedánoké. A kereszténység elterjesztésekor ugyanis délkeleti sarkában, a mai belvárosi plébániatemplom helyén templom épült, a templom északi oldalánál pedig, a várfalon belül temető létesült. Korai használatát igazolja, hogy az egyik sírból XII. századi érem került elő.²⁹

A pesti bőszőrmények a tatárjárást megelőző évtizedekben — mint alább bővebben kitérünk rá — már nem az erőd környékén, hanem Újbécsen, a mai Bécsi utca és Kristóf tér környékén laktak. Ennek szomszédságában volt ugyanis a „pogányok” temetője, a „pogány” elnevezést pedig a XIII. században használták a mohamedánokra.

Újbécset, amely a tatárjáráskor lakatlan földdé vált, 1268-tól 1374-ig nevezik e néven. Ugyanezen időben Bécset nem említenek, s mivel Újbécs határa Pesttől, mintegy a Régiposta utca vonalától a Szabadság térnél kezdődő Jenő faluig tartott, nem volt mellette más Bécs. 1374-től kezdik Újbécs déli felét Bécsnek mondani, de egy

1406. évi feljegyzés szerint ez a Bécs nem más, mint Újbécs. 1508-ban már a falon belüli rész viseli a Bécs utca nevet, míg a Váci-kapu neve 1522-ben Bécs-kapu volt. Hogy az 1467-ben említett „Bécsvára” nevű Duna-parti fal hol állott a rakpartnak Pest előtt elterülő szakaszán, nem dönthető el, s így e késői elnevezésekből nem indulhatunk ki.³⁰ Újbécs a XIII. században kétségtelenül a Pesttől Jenőig terjedő terület egyedüli neve volt, s ha ez korábban is így volt, kellett lennie egy ezen kívül fekvő másik Bécsnek, azaz Óbécsnek is, amelyhez viszonyítva Bécs új volt.

Az ausztriai Bécsre azért nem gondolhatunk, mert a külföldi nagyvárosoktól való külváros-elnevezések (Nagyvárad mellett Velence és Bononia) esetében nem tették ki az *Új-* jelzőt, és *Újbécs* megállapíthatóan más helynévtípusba tartozik.

Az *Új-* jelzővel összetett helyneveink kétféle módon jöttek létre. A XI—XIII. században keletkeztek azok az összetételek, amelyeknek második eleme magyar közszó: *Újvár*, *Újlak*, *Újudvar*, *Újhely*. Megjegyzendő, hogy ahol a helytörténeti viszonyokat jól ismerjük, ilyen esetben is fellelhetjük mellette a régi település elemeit, így Abaújvár mellett Óvárat. A XIII. században terjedt el az a névadás, amely szerint bármilyen nevű település filiája vagy elővárosa *Új-* jelzőt kaphatott; így amikor *Buda(vár)* Óbudává vált, mellette *Újbuda* keletkezhetett. Akár az első, akár a második típusba sorolható *Újbécs*, mindenképpen kellett hogy álljon mellette a tatárjárás előtt egy „bécs” vagy „Bécs”. Mivel pedig Újbécs falu (a XV. századi Bécs) úgy létesülhetett, hogy a böszörmények ide áttelepültek Pestről, valószínű, hogy Pestnek másik neve volt *Bécs*. De ha a XV. századi elnevezés tükrözné az eredeti helyzetet, Bécs falut akkor is Pest ikertelepülésének kellene tekintenünk: olyannak, mint a budai Ofen Pesthez viszonyítva. A két település ősi összetartozását valószínűsíti, hogy a *Bécs* név eredetét ugyanúgy egy ’kemence’ jelentésű szóban találjuk meg, mint a *Pest*, *Ofen* és *Paele* helyneveket.

Mielőtt a kemence elnevezéseit vennénk vizsgálóra, nézzük meg, hogy milyen volt a régi mészégető kemence.

Budapest területén két helyen ástak ki régészeink középkori mészégető kemencét: Óbudán a Selmeci utca kezdeténél egyet és Békásmegyér északkeleti sarkában, a Duna és a Kalászi-patak összeszőgelése alatt négyet. E sík talajon leásott kemencék alakja

lényegében megegyezett. A kör alakú kemencetér 2,5-3 méter átmérőjű volt, melynek aljához, a tüzelőnyíláshoz egyik oldalról enyhén lejtős lejáró irányult, ami által a kiásott kemencetér felülről körte alakúnak látszik. A kemencét agyagos talajba ásták; az agyag a kemence falán vastagon átégett. Az alul hagyott tűztér felett rakták be a mészkövet; a földből kidomborodó mészkőkupacot agyaggal burkolták, füstnyílásokat hagyva rajta. A mészégetés után tetejét kibontva emelték ki a meszet, majd az üreget újból használatba vették. Az elhagyott mészégető helyet ilyen földbe ásott üregek jelezték.³¹

A hegyvidéki mészégetés archaikus módját Erdélyből ismerjük. A kemencetér „mart”-ba vagy meredek oldalba ássák, boglya alakú üreget alkotva, mely oldalt lapított, befelé mélyebb. A kisebb kemence átmérője és magassága három méter, a nagy magassága elérheti az öt métert. A part felé néző alján ember által is járható 0,5 × 0,5 méteres tüzelőnyílást raknak nagy kövekből, s felette a nyitott oldalt égésálló kővel zárják el. A kemence alján tűzteret alakítanak ki úgy, hogy a mészköveket ember magasságúra felboltozzák. E boltozás tartja a további égetendő mészkövet, melynek a földből kiálló dombját agyaggal tapasztják be, hat-nyolc szelelőnyílást hagyva rajta. Ugyanezen az elven épülnek fel a Bükk vidéki mészégető kemencék, melyeknél a felboltozott mészkövet *bótkőnek*, s e műveletet *bótolásnak* nevezik.³²

A hegyvidéki mészégető kemence szerkezetében hasonlít a boltozott pincéhez.

A kemence neve az indoeurópai nyelvek egy részében a *pek-* 'sütni' tőből ered. Erre vezethető vissza a német *becken* 'sütni' és a *Backofen* 'kemence'; ennek ősszláv **peko* alakjából *tb* képzővel alakult egy **pektb* 'kemence' szó, amely a bolgár-szlávban *pest*, az oroszban *peč* alakot öltött. Az oroszból bejutott a szó *peč* alakban a kun nyelvbe is; egy régi török nyelv pedig, amelyben a szókezdő *p*- ismeretlen volt, *beč* alakban vehette át.

A különböző nyelvekben másodlagosan fejlődött a szó 'üreg, barlang' jelentése az elhagyott kemenceüregek után, és 'szikla' jelentése az égetésre alkalmas kő után.

De megvolt a *pak-*, illetőleg *pač-* 'süt' igető az óírániban is 'kemence' jelentésű *pači* származékával (vö. avesztai kicsinyített *pačiko* alakját); ez a közép-írániban *peč-* alakban kellett jelent-

kezzék, mint ahogy kelet-iráni nyelvjárásokban *peč-*, *pič-*, *piž-* alakban ma is él.³³ Meglehetett a *peči* 'kemence' szó a fejlett építőkulturával rendelkező iráni kálizok eredeti nyelvében is, ha pedig a kálizok a kazárok, illetőleg kabarok között eltörökösödtek, a szó átkerülhetett a török kabarok nyelvébe, s itt szükségszerűen *beči* alakot kellett öltönn, mert a régi török nyelv a *p* hangot *b*-vel helyettesítette.

Úgy látszik, hogy ez a szó meghonosodott *bécs* alakban a magyar nyelv egy részében is. Erről nemcsak a *Bécs* helynevek tanúskodnak (így az ausztriai *Bécs*; Zalában a középkorban négy *Bécs* — közte egy *Újbécs*; Sasad határában 1531-ben *Bécskő* helynév), hanem igazolja a moldvai csángóban ma is élő *bécs* szó. Ez ma borospincét jelent, de jelentése nyilván elhagyott mészégető kemence felhasználása révén alakult ki. Még jellemzőbb, hogy a románba is átkerült *beciu* szó jelentése Munténiában 'boltozás', Moldvában 'gödör', 'pince'.³⁴ Bár a *bécs* szó bekerült tájszóként a magyar nyelvbe, más nyelvjárások egyidejűleg a *kemence*, *pest* és talán a *pécs* szót használták. Pestnek *Bécs* elnevezői mindamellett nemcsak magyarok lehettek, hanem itt megtelepedett böszörmények is, akik a várat karavánszerájja építették át.

A kazárokat 965-ben sújtó orosz győzelem elvágta mohamedánjainkat keleti hazájuktól, és elapadt a dirhem-forgalom Magyarországon. Nyolc évre rá, 973-ban Géza nagyfejedelem elküldte követeit I. Ottó császár udvarába, Quedlinburgba, s ezzel döntő fordulat állott be kapcsolataikban. A Nyugat felé fordulás eredményezte, hogy Géza áthelyezte székét Esztergomba, ahová a dunai hajókon „sok vidék gazdagsága gyűl össze”. Géza azt a vámolást, amit elődei Óbudáról, majd Pestről végeztek, Esztergomból folytatta, s ezzel alapítója lett az esztergomi árumegállításnak. Esztergom mellett Pécsváradot, illetőleg az itt fekvő Gyécséd falut vélelmezzük Géza másik, téli udvarhelyének. Esztergom maradt az első székhely még a XI. század elején is, amikor a várszervezet egységes kiépítésére és az egyházszerkezésre került sor, s ez volt a fő oka, hogy a hosszú idő óta jelentőségét veszített Óbudát az új berendezésnél teljes mellőzés érte.

De nem kapott megyeszékhelyet vagy főegyházat a mohamedán kereskedőtelep, Pest sem, ami alighanem arra vezethető vissza, hogy a keletről nyugatra vivő szárazföldi utat Vácon át az

esztergomi révhez terelték; emellett szerepe lehetett benne annak is, hogy István király a kereszténység elterjesztésének munkájában beleütközött a mohamedánok ellenzésébe.

Rövidesen azonban Esztergomot is mellőzés érte, mert a jeruzsálemi zarándokúttal 1018-ban az európai szárazföldi forgalomnak olyan új útja nyílt meg Székesfehérváron át, amely elhomályosította a Duna forgalmát is. István király Fehérvárt tette meg az „ország közepének” — ami külkereskedelmi csomópont volta mellett jelentette a világi kormányzás központját, ahová a törvényt napokra összegyűjt az egész ország —, s az maradt több mint kétszáz éven át.

Óbuda és Fejéregyház

A honfoglalás utáni viszonyok elemzése arra az eredményre vezetett, hogy Óbuda a X. század közepéig fejedelmi központ volt. Ha ez a helyzet 955 után meg is változott, úgy látszik, hogy továbbra is megmaradt olyan helynek, ahol a fejedelmek alkalmilag megfordultak, majd a királyi birtokszervezet berendezésekor udvarház és gazdasági szervezet épült ki területén. Valószínűsíti ezt a közeli Fejéregyház nevű királyi kápolna.

Már István király megkezdte kápolnák építését a szerte az országban fekvő királyi udvarházak mellett, ahol maga és kísérete többször megszállott. Ilyen volt a Mecsek déli lábainál, Pécsváradon Szent Péter tiszteletére emelt és a közelében épített Fejéregyház nevezetű királyi kápolna, melyeket még István király adományozott az általa Pécsváradon létesített bencés apátságnak, és ilyen lehetett — ha hihetünk a zalavári apátság hamis, de egy XI. századi részt is tartalmazó 1019-i alapítólevelének — a Zalavárral együtt az apátságnak adott Szent György- és Szent Lőrinc-kápolna Pacsán, illetőleg Rokolyánon.³⁵ Mind Pécsvárad, mind Zalavár a monostor alapítása előtt királyi udvarhely lehetett.

Az óbudai Fejéregyház nagy múltjára mindenekelőtt Anonymus szavai engednek következtetni, aki Árpád temetkezési helyéről ezt írja: „Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak a forrása felett, amely kömederben folyik alá Attila király városába. Egyszersmind ott a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária

tiszteletére egyház épült, melyet fejérnek hívnak.”³⁶ De az államalapítás korára mutat a pécsváradival egyező *Fejéregyház* név, valamint az itteni királyi kápolna szervezete és birtokviszonya is. Fejéregyház mint királyi kápolna ki volt véve a veszprémi püspök joghatósága alól, és közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozott.

Helytörténeti kutatásunk egyik legötöbbit vitatott kérdése volt, hogy hol feküdt az Árpád sírja fölött emelt Fejéregyház. Maga Anonymus csupán annyit árul el, hogy az alatta levő forrás vizét egy kőárok vezette Óbuda városába. A Fejéregyházát említő oklevelek felbukkanásával azonban egyre világosabb lett, hogy a keresett egyház valahol a Bécsi út és Vörösvári út találkozásának közelében állott.

Fejéregyházról öt oklevél állítja, hogy az Óbuda melletti promontoriumon, előhegyen, illetőleg a szőlők között állott (1399, 1413, 1421, 1439, 1441); négy óbudai határjárásból (1355, 1473, 1510, 1524) megtudjuk, hogy a szőlőhegy lábánál vivő esztergomi nagy út (a mai Bécsi út) mellett feküdt; egy 1389-i oklevélből kiderül, hogy Fejéregyházról a Krimhildfürdője nevű patak folyt a klarisszák kolostora felé (mely a mai óbudai plébániatemplom tágabb környékén állott); egy 1421-i oklevél említi a klarisszákknak Fejéregyház szomszédságában működő malmát, melyet egy meleg vizű patak hajt, s egy másik ez évben kelt oklevél azt mondja ugyanezen malom fekvéséről, hogy Fejéregyház kapuja előtt (*ante fores*) fekszik. Mátyás király 1483-ban kezdte el Fejéregyházán pálos kolostor építését (alapfalait a Bécsi út 166. alatti téglagyár telkén ásták ki); II. Ulászló 1493-ban adta a pálos kolostornak a kolostor alatt (*sub claustro*) levő forrást, és 1503-ban megerősítette a Fejéregyház mellett fekvő, Bányaházának nevezett forrás adományozását.³⁷ A XIII—XIV. században a fejéregyházi Szűz Mária-plébániát nevezték más néven bányai plébániának. Tudva azt, hogy *bánya* tájszavunk fürdőt jelent, a szláv *banja* szó jelentése pedig a bolgár nyelvben ’fürdő, hévforrás’,³⁸ alig lehet vitás, hogy a Fejéregyház alatt levő bánya, azaz fürdőnek is használt hévforrás a mai Bécsi út 267. alatt, a Selyemkikészítő gyár előtt lévő langyos, 20 C fokos vizet adó Árpád-forrással azonos. Ennek vize egyrésről egy természetes patakmederben folyt és folyik a Filatori-gát irányában a Dunába, másrésről vizét egy 85 × 125 cm belméretű római vízelvezető csatorna vezette Óbudára, melynek a Vörösvári

úttól a Dunáig vezető szakaszát több helyen is megtalálták. Az Árpád-forrás igen bő, percenként átlag 2500 litert adó vizét a középkorban és újkorban egyaránt malomhajtásra használták. Az itt állott Frankl-malomról mondja egy 1702—1714 közötti perirat, hogy mellette egy *Teireghaz* nevű templom és kolostor állott; ez az eltorzult név pedig Fejéregyházzal azonos, melynek nevét a helybeliek Turóczi László jezsuita és Bél Mátyás tudomása szerint a XVIII. század elején még ismerték. A malmot a XVIII. században Radl molnár vette bérbe; épületét — mely ma is áll a Bécsi út 267. alatti telken — róla nevezték Radl-malomnak. E felett a mai Táborhegyi út 14. alatti telken Tholt Titusz 1882-ben állítólag egy X—XI. századnak ítélt kápolna alapfalait találta.³⁹ Ezt a megfigyelést azóta semmi sem erősítette meg. (A telken 1936-ban történt alapozáskor emlékezet szerint romokra nem bukkantak, ásátás pedig nem történt.) Mindenesetre ezen a szűkebb környéken lehetett az eredeti Fejéregyház, melyről Mátyás király 1483-i oklevelében úgy beszél, hogy hagyomány szerint ez volt az első templom, amelyet a magyarok megkeresztelkedésekor építettek, Bonfini megéppenséggel tudakosan Nagy Károly alapításának tette meg.

A fentiek ismeretében minden jogunk megvan arra, hogy Fejéregyház építési idejét István király korára vigyük vissza, királyi kápolna jellegéből pedig arra következtessünk, hogy közelében királyi udvarház állott.

Jegyzetek

¹ *Monumenta Germaniae Historica*. Ed. G. H. Pertz. *Scriptores*. I—XXXII. Lipsiae, Hannoverae, 1826—1934 (a továbbiakban: MGH SS). I. 600; *A magyar honfoglalás kútfeői*. Szerk. Pauler Gyula—Szilágyi Sándor. Bp. 1900 (a továbbiakban: MHK). 170—171; vö. Györffy György: *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában*. Ethnographia, 1965. 412.

² L. Nagy Tibor: *Budapest története az őskortól a honfoglalásig*. In: *Budapest története*. I. Szerk. Gerevich László. Bp. 1973. 207—208. A *Csernik* helynév az ószláv *чрнѣ* 'fekete' szó képzett alakja (F. Miklosich: *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*. II. Wien, 1874. 14); a *Kalachnewlgye*, a mai szűk Farkasvölgy, az ószláv *kolnъčь* 'útszoros' származéka lehet, vö. szlovén *Klančnica*, lengyel *Kloncno* (V. Šmilauer: *Handbuch des slawischen Toponomastik*. Praha, 1970. 91).

³ MGH SS rerum Germanicarum. Annales Fuldenses 110—113, 121, 125.

⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I—II. Ed. E. Szentpétery. Bp. 1937—1938 (a továbbiakban: SRH). I. 288—289; Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948 (a továbbiakban: Györffy: *Krónikáink*). 20; *Archaeologiai Értesítő*, 1965. 44; SRH I. 165. [Módosult nézetemet lásd fentebb: 75—76 l. csillag alatt.]

⁵ MHK 106, 167, 400; *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Sajtó alá rend. Györffy György. Bp. 1958 (a továbbiakban: MEH). 52, 70, 101; Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959 (a továbbiakban: Györffy: *Tanulmányok*). 141. skk.

⁶ *Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gyula. Bp. 1950. 167, 173, 177; J. Marquart: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903 (a továbbiakban: Marquart: *Streifzüge*). 62, vö. Györffy: *Tanulmányok* 8; A. F. Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. I—III. Bp. 1937—1938 (a továbbiakban: Gombos: *Catalogus*). I. 133. A 900-as évszámot igazolja Liudprand is, aki az Arnulf halálát (899) követő évre teszi a bajor határvidék elfoglalását, Gombos: *Catalogus* II. 1469.

⁷ *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Ford., bev., jegyz. és térk. ellátta Pais Dezső. Bp. 1926 (a továbbiakban: Pais: MA). 77—78 = MEH 126; SRH I. 88—89.

⁸ Gombocz Zoltán—Melich János: *Magyar etymologiai szótár*. I—II. Bp. 1914—1944 (a továbbiakban: Gombocz—Melich: *EtSz.*). I. 945—946; Németh Gyula: *Csepel*. Magyar Nyelv, 1933. 11—12; Benkő Loránd: *Az anonymusi hagyomány — és a Csepel név eredete*. Magyar Nyelv, 1966. 134—146, 292—305.

⁹ *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. I—XII/B. Szerk. Erdélyi László—Sörös Pongrác. Bp. 1902—1916 (a továbbiakban: PRT). VII. 494. Bár az oklevél hamis, a benne található összeírás XI. század végi lehet.

¹⁰ Pais: MA 82—83 = MEH 128—129; SRH I. 93—95.

¹¹ A. Zeki Validi Togan: *Ibn Fadlan's Reisebericht*. Leipzig, 1939 (a továbbiakban: Zeki Validi Togan: IFR). 31—32, 34.

¹² *Anjoukori okmánytár*. Szerk. (I—VI. k.) Nagy Imre, (VII. k.) Tasnádi Nagy Gyula. I—VII. Bp. 1878—1920 (a továbbiakban: *Anjou-kori*). II. 636; Bártfai Szabó László: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Bp. 1935. 88; uő: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig*. Bp. 1938. 289.

¹³ Györffy: *Tanulmányok* 152.

¹⁴ László Gyula, *Budapest története*. Szerk. Szendy Károly. I/2. Bp. 1942. 798; Nagy Lajos: *Pest város eredete*. Tanulmányok Budapest Múltjából (a továbbiakban: TBM). III. 1934. 12; Nagy T.: i. m.

¹⁵ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I—II. Ed. F. Knauz. Strigonii, 1874—1882. I. 557, II. 206.

¹⁶ Az eredetibb névalakokat (*Ungari, Bauguarii, Chussal*) őrző Annales Alamannici a 904. év alatt közli Kusszál fejedelem halálát (MGH SS I. 54, hasonlóan az Annales Heremi: uo. III. 140; hibásan: Gombos: *Catalogus* I. 91, 140); a másodlagos névalakokat (*Agareni, Baioarii, Chussol*) közlő Annales Sangallenses Maiores 902. évet ad (uo. 199). A humanista Aventinus kivonatában fennmaradt évkönyv szerint Kusza király vezérei 901-ben csatát veszítettek a Fische folyónál a németekkel szemben (uo. 915). Ha ez a híradás eredeti, és nem Aventinus kombinációja, akkor nem a 904-i gyilkosságra, hanem a 901-i vesztes kalandozásra vonatkozhat.

¹⁷ Györffy: *Tanulmányok* 26—29, 147, 151—156; vö. még PRT VII. 494.

¹⁸ Garády Sándor, TBM IV. 1936. 30. skk. uő: *Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése (1931—1941)*. Budapest Régiségei (a továbbiakban: BudRég) XIII. 1943. 245—254; uő: *Leletkataszter*. Studia Archaeologica, 1962. 109, 116, 118, 119, 123—126, 127, 129. sz., továbbá Nagy Tibor: *Avar kori temető és honfoglalás kori sírok Rákosról*. BudRég XIV. 1945. 493; P. Lipták: *Anthropologische Beiträge zum Problem der Ethnogenesis der Altungarn*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1. 1951. 231—249; Alföldy Géza, BudRég XX. 1963. 545—546; Archaeologiai Értesítő 92. 1965. 239; Dienes István: *A honfoglalás kora*. Bp. 1970. 33, 38.

¹⁹ *Hazai okmánytár*. Szerk. Nagy Imre—Paur Iván—Ráth György—Véghely Dezső. I—VIII. Győr, 1865—Bp. 1891 (a továbbiakban: *Hazai okmt.*). I. 48—50, 54—55; SRH I. 106.

²⁰ Uo. 344.

²¹ Pais: MA 100 = MEH 138; SRH I. 138.

²² Györffy György: *Jegyzetek Anonymus tulajdonveveihez*. Magyar Nyelv, 1951. 50; Pais D., SRH I. 115; A. von Gabain: *Alltürkische Grammatik*. Leipzig, 1941. 300; K. Grönbech: *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen, 1942. 49.

²³ Marquart: *Streifzüge* 62; I. Hrbek: *Ein arabischer Bericht über Ungarn*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 5. 1955. 208; Györffy: *Krónikáink* 65; Györffy: *Tanulmányok* 57—58.

²⁴ Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája*. Bp. 1876. 335; Györffy: *Krónikáink* 59.

²⁵ Fejérpataky László: *Kálmán király oklevelei*. Bp. 1892. 43; Györffy: *Tanulmányok* 52, 20—21.

²⁶ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I—XI. Studio et opera G. Fejér. Budae, 1829—1844 (a továbbiakban: Fejér: *Codex*). III. 1. 264; *Hazai okmt.* III. 79; Gombocz—Melich: *EtSz.* I. 530—531; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. Szerk. Benkő Loránd. Bp. 1967. 365—366; Zeki Validi Togan: *IFR* 172, 217—219; I. Hrbek: i.h. 218; *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései*. Közreadja Györffy György. Bp. 1965. 76, 99, 107, 233; Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp. 1966² (a továbbiakban: Györffy: *Tört. földr.*). 705.

²⁷ Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp. 1925—1929. 137—142; Gáldi László: *Paele: Pest XV. századi francia neve*. In: *Névtudományi Vizsgálatok*. Szerk. Mikesy Sándor. Közrem. Pais Dezső. Bp. 1960. 69—71.

²⁸ SRH I. 342; F. Miklosich: *Die Bildung der slavischen Personennamen*. Wien, 1860. no 241. Bár a krónika Mutméről nem mondja kifejezetten, hogy révész volt, a pesti révben evező emberről nehéz mást feltételezni. Ez idő tájt a réveken való csónakos szolgálatot csak a király révészei láthatták el, mert a révpénz a királyt illette.

²⁹ Nagy Lajos: *Pest város eredete*. TBM III. 1934. 13—18; uő: *Az Eskü-téri római erőd. Pest város őse*. Bp. 1946. főként 44—45. A pesti erődnek a karavánszerájokkal való hasonlatosságát Nagy Tibor Izraelben észlelte. Hasonló karavánszerájt Vránában figyelhettünk meg.

³⁰ *Budapest történetének okleveles emlékei*. I. Sajtó alá rend. Gárdonyi Albert. Bp. 1936. 99, 199; Fejér: *Codex* VIII. 4. 194; *Anjou-kori* IV. 84, 312, 550, VI. 484; OL D1 6199; Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig*. Bp. 1938. 122; *Történelmi Tár*, 1863. 23—24, 97; Belitzky János: *Adatok Budapest koraközépkori helyrajzához*. TBM VI. 1938. 89.

³¹ Nagy Tibor és Holl Imre szíves közlése alapján, vö. Holl I., *BudRég* XIX. 1959. 262—263.

³² Pávai, Néprajzi Értesítő IX. 1908. 198—203; Bakó Ferenc: *A magyar paraszti méhészet kutatása*. MTA II. Osztályának Közleményei, 1951. 285—330.

³³ F. Miklosich: *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*. II. Wien, 1874. 73 és Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I/1—2. Bp. 1955 (a továbbiakban: Kniezsa: *Szl. jöv.*). I/1. 418; a kunra K. Grönbech: i. m. 187; az iráni Harmatta János szíves közlése alapján, vö. Harmatta János: *Iráni nyelvi adatok a kenyér történetéhez*. *Ethnographia*, 1953. 185—186; E. Morgenstierne: *Indo-Iranien Frontier Language*. Oslo, 1938. II. 15.

³⁴ Szinnyei József: *Magyar tájszótár*. I. Bp. 1893. 108; téves eredeztetéssel Gombocz—Melich: *EtSz.* I. 321—323, az idevont, hibásan olvasott kun szóra I. K. Grönbech: i. m. 54; Csánki Dezső: *Magyarország történelmi*

földrajza a Hunyadiak korában. I—V. Bp. 1890—1913. III. 33—34; TBM VI. 1938. 64; a román adatokat Gáldi László szíves közlése alapján.

³⁵ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Ser. I—II. Budapestini, 1884—1909. I. 4. 572—573; PRT VII. 494.

³⁶ Pais: MA 92 = MEH 134; SRH I. 106.

³⁷ Bártfai Szabó László: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Bp. 1935. 15—16, 112, 123; uő: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig*. Bp. 1938. 268; Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Ms. Cod. Lat. 115. fol. 83; OL Dl. 22 553; *Budapest műemlékei*. I—II. Szerk. Pogány Frigyes. Bp. 1955—1962. II. 499—502.

³⁸ *Budapest történetének okleveles emlékei*. I. Sajtó alá rend. Gárdonyi Albert. Bp. 1936. 104, 243, 301, 327, 333; Bártfai Szabó László: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Bp. 1935. 62; *Anjou-kori* II. 96; Kumorovitz L. Bernát: *Veszprémi regeszták (1301—1387)*. Bp. 1953. 147, 204; Kniezsa: *Szl. jöv.* I/1. 76.

³⁹ Papp Ferenc: *Hévízforrások és keserűvizes kutak*. In: *Budapest természeti képe*. Szerk. Pécsi Márton. Bp. 1958. 487; Sz. Póczy Klára, BudRég XXI. 1964. 63; Gárdonyi Albert: *Buda és Pest a tatárjárás előtt*. Sopron, 1941. 14—15; *Történetírás*, I. 21; M. Bél: *Notitia novae historico geographica*. Accedunt Samuelis Mikovini mappae. I—V. Viennae, 1735—1742. III. 179, 182; Tholt Titusz: *Fehéregyház és Árpád sirjának hofekvése és kutatásaim*. Bp. 1957. 65.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
Felelős szerkesztő: Horváth Ildikó — Műszaki szerkesztő: Csákvári András
A fedélterv Hodosi Mária munkája

Terjedelem: 7,29 (A/5) ív

17316 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

Ára: 40,— Ft

HERMÉSZ KÖNYVEK

A névtelen jegyző alakja és művének hitelessége 250 éve foglalkoztatja a történészeket, sőt a nagyközönséget is izgatja a rejtély, hogy ki lehetett a magyar honfoglalás történetét megíró Anonymus. Györfly György nem lép fel azzal az igénnyel, hogy minden kétséget kizáróan azonosítsa a szerzőt egy III. Béla kori óbudai préposttal; Anonymus korának, társadalmi környezetének és földrajzi ismeretanyagának betájolásával azonban megmutatja, hogy hol volt a névtelen jegyző „otthon”, mennyi a hitelt érdemlő mag a *Gesta Hungarorum*-ban, és mi az, amit a regényes gesta írója 300 évvel az események után hozzáköltött a szájhagyományhoz.

ELŐKÉSZÜLETBEN

Hamvas Béla: A láthatatlan történet

Peter Winch: A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához

Friedrich Nietzsche: A történelem hasznáról és káráról

ISBN 963 05 4868 2

Akadémiai Kiadó, Budapest